

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XXVI, številka 1, Ljubljana 2024

KERIA

UNIVERZA
V LJUBLJANI

FF

Filozofska
fakulteta

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE

SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

David Movrin: *Nagrada za življenjsko delo Katji Pavlič Škerjanc* 5

RAZPRAVE

I. De re oeconomica ali Gospodarstvo v antiki (prispevki s
15. Grošljevega simpozija, 19.–21. marec 2024, ZRC SAZU)

Kaja Stemberger Flegar: *Lanam fecit: izdelava tekstila med javnim
in zasebnim*..... 13

Tina Berden: *Rimski Navport, lokalno obrtno središče*..... 41

Katarina Šmid: *Kaj nam podobe v grobnici povedo o lastniku?
Poslikava hipogeja v Neviodunu*..... 63

Julijana Visočnik: *Epigrafsko dokumentirani trgovci v vzhodnoalpskem
prostoru – primer mercatores in negotiatores*..... 73

Bernarda Županek, Luka Križanič, Doroteja Muhić, Matej Dolenec,
Nastja Rogan Šmuc, Sabina Dolenec: *Vse poti vodijo v Emono: žrmlje in
trgovina na dolge razdalje*..... 93

II.

Polonca Zupančič: *Ojnona, Paris, Helena – ljubezenski trikotnik v
Ovidijevih »Junakinjah«* 105

Sonja Weiss: *Pan, Protej in Saturn kot materia providens v kozmoloških
interpretacijah renesančnih mitografov* 119

DIDAKTIKA GRŠČINE

Jerneja Kavčič: *Nova grščina za klasične filologe: prvi koraki*..... 137

PREVOD

Niketa iz Hon: *O kipih*
Prevedel Kajetan Škraban..... 177

Contents

Katja Pavlič Škerjanc: <i>Winner of the National Award for Lifetime Achievements in Education</i> (David Movrin)	5
--	---

ARTICLES

I. De re oeconomica or *Economics in Antiquity* (contributions from the 15th Grošelj Symposium, March 19–21, 2024, ZRC SAZU)

Kaja Stemberger Flegar: <i>Lanam fecit: Textile Production between Public and Private</i>	13
Tina Berden: <i>Roman Nauportus, a Local Crafts Centre</i>	41
Katarina Šmid: <i>What Do Images in a Tomb Reveal about Its Owner? An Analysis of the Wall Paintings in a Neviodunum Hypogeum</i>	63
Julijana Visočnik: <i>Epigraphically Documented Merchants in the Eastern Alpine Region: mercatores versus negotiators</i>	73
Bernarda Županek, Luka Križanič, Doroteja Muhić, Matej Dolenec, Nastja Rogan Šmuc, Sabina Dolenec: <i>All Roads lead to Emona: “Žrmlje” and Long Distance Trade</i>	93

II.

Polonca Zupančič: <i>Oenone, Paris, Helen: A Love Triangle in Ovid’s Heroides</i>	105
Sonja Weiss: <i>Pan, Proteus, and Saturn as Materia Providens in the Cosmological Interpretations of Renaissance Mythographers</i>	119

TEACHING GREEK

Jerneja Kavčič: <i>Modern Greek for classicists: First steps</i>	137
--	-----

TRANSLATION

Nicetas Choniates: <i>On Statues</i> (Translated by Kajetan Škraban)	177
---	-----

Nagrada za življenjsko delo

Katji Pavlič Škerjanc

Oktobra 2024 je državno nagrado na področju šolstva za življenjsko delo dobila Katja Pavlič Škerjanc – profesorica, ki je odločilno prispevala k razvoju stroke, članica Strokovnega sveta za splošno izobraževanje, sodelavka maturitetne komisije, ki je pomagala zasnovati sistem z maturo, sodelavka Zavoda RS za šolstvo, ki je z vrsto projektov pomagala prenoviti jezikovni pouk, dolgoletna članica Društva za antične in humanistične študije in prva odgovorna urednica revije *Keria: Studia Latina et Graeca*.

Za njeno poklicno formacijo so bile odločilne tri šole: OŠ Prežihovega Varanca, kjer jo je latinščine učila Olga Gnjezda, Šubičeva gimnazija, kjer jo je učil Silvo Kopriva, ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, kjer so takrat predavali Kajetan Gantar, Primož Simoniti in Erika Mihevc Gabrovec. Pomembno izkušnjo je zanjo pomenilo delo na Izobraževalni skupnosti, predhodnici Ministrstva za vzgojo in izobraževanje, kjer je v osemdesetih administrativno infrastrukturo šolskega sistema spoznala tudi od znotraj. Leta 1987 je začela na predlog profesorja Primoža Simonitija poučevati na današnji Gimnaziji Poljane, skupaj z njim se je zavzela za konec usmerjenega izobraževanja in vrnitev gimnazije; projekt je uspel in leta 1991 je na Poljanah začela delovati »klasično-humanistična gimnazija«. V tem obdobju je s pomočjo sodelavcev v maturitetni komisiji postavila tudi temelje za latinščino na maturi. Kot strokovna sodelavka je za komisijo pripravila maturitetni katalog znanja, ki je prvič izšel leta 1993, nato pa z majhnimi dopolnili vsako naslednje leto, njegova soavtorica je ostala vse do leta 2008. Z mnogimi izdajami, visokimi nakladami in daljnosežnim vplivom na cele generacije dijakov in pedagogov sodi morda med najpomembnejše med projekti, ki jih je pomagala postaviti na noge. Kot članica Državne maturitetne komisije ter Strokovnega sveta in svetovalka Zavoda za šolstvo je v tem obdobju na nacionalni ravni s sodelavci vzpostavila tudi nov program Klasična gimnazija, ki deluje še danes in predstavlja osrednjo infrastrukturno pridobitev klasično-humanističnega izobraževanja v Sloveniji.

Konec devetdesetih je na Zavodu za šolstvo začela v praksi zbrane izkušnje prenašati tudi na širši šolski sistem. Med dosežke tega obdobja sodijo

»evropski oddelki«, prilagoditev gimnazije z izpostavljeno evropsko dimenzijo, številnimi izmenjavami, poglobljenim učenjem tujih jezikov ter spoznavanjem demokratičnih institucij in modelov sobivanja. Projekt, ki je zaživel ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo, se je tako prijel, da ga nekatere od vključenih šol zaradi dobrih izkušenj izvajajo še danes. Še eno področje, kjer je dosegla vsebinski premik, so medpredmetne povezave. Prepričanje, da šola stoji in pade z organizacijsko kulturo in sodelovalno zmožnostjo zaposlenih, je odmev našlo v priročniku *Medpredmetne in kurikularne povezave*, ki je izšel leta 2010, pred kratkim pa še v digitalni izdaji.

Njena sled v slovenskem šolstvu je deloma povezana tudi z dejstvom, ki pri šolskih praktikah ni samoumevno, da je spoznanja iz razreda in iz nenehnega študija tuje literature ves čas posredovala tudi v svojih strokovnih prispevkih. Dovolj je pogled na njeno bibliografijo; njeni članki »Kaj z učbenikom za latinščino«, »Nova podoba pouka latinščine«, »Testiranje pri pouku latinščine«, »Avtentična in tradicionalna izgovorjava latinskega jezika, *pro et contra*«, »Latinščina, osemletna klasična gimnazija in naš šolski sistem«, »*Gradatim* ali po korakih do boljšega prevoda«, »Klasično izobraževanje v Sloveniji« so na novo premislili izzive, s katerimi se je pouk predmeta soočal v luči novih generacij. To je postalo še pomembnejše, ko se je s prispevki začela obračati na širše okolje: »Evropski oddelki - programska prilagoditev gimnazije«, »Evropski oddelki in tuji jeziki«, *Evropski oddelki: prilagoditev programa gimnazija*, »(Kros) kurikularne povezave: od fragmentiranosti do holizma«, »Medijska kultura v gimnazijskem kurikulumu«, »Združeni v raznolikosti: večjezičnost kot evropska vrednota in izobraževalna prioriteta«, vsi ti članki in priročnik so predstavili in okrepili nov gimnazijski program, ki so ga za svojega vzele gimnazije po vsej državi.

Lanski dogodek na ljubljanski Pravni fakulteti, kjer jo je vrsta nekdanih učencev presenetila ob sedemdesetletnici in obenem spomine nanjo objavila v reviji *Clotho*, je pokazal, kako še vedno diha s šolskim prostorom in s kako številnimi predstavniki najrazličnejših strok ohranja dejaven stik. Ko smo ji po podelitvi ob letošnjem mednarodnem dnevu učiteljev člani Društva za antične humanistične študije v predverju Linhartove dvorane Cankarjevega doma čestitali za priznanje, je najprej potožila, da ji je pod žarometi težko, da nerada nastopa in da ve, kako je to po vseh letih v razredu paradoks. Da je bila zanj največja nagrada v življenju delo samo, zlasti neposredno z dijaki, da je v njem videla ljubezen in razvedrilo, doma ni nikoli rekla, da gre »v službo«, vedno je šla »v šolo«. Potem pa se je zasmejala, da je iskreno vesela, celo ganjena, da ji ta nagrada veliko pomeni, da pa ve, kako tu ne gre zanj – da gre za nekaj širšega, za priznanje ljudem, ki se ukvarjajo z antiko in z latinščino, s področjem, ki ga v zadnjih desetletjih presenečeno opazuje, kako je, citiram, »naraslo kot buhtelj«. (Tu je z obema rokama v zraku pred seboj pobožala velik namišljen buhtelj.) Bolj razmišljam o tem, bolj posrečena se mi zdi ta

spontana metafora. Nehote sem se spomnil na novozavezno priliko o ženski, ki je moki dodajala kvas, dokler se ni vse prekvasilo, *donec fermentatum est totum*. Njeno življenjsko delo – in delo vseh slovenskih učiteljic in učiteljev klasičnih jezikov – je tak kvas.

David Movrin
Univerza v Ljubljani
david.movrin@ff.uni-lj.si

Razprave

I.

De re oeconomica *ali* Gospodarstvo v
antiki

Prispevki s 15. Grošljevega simpozija, 19.–21. marec 2024,
ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.13-40>

Kaja Stemberger Flegar

Lanam fecit: izdelava tekstila med javnim in zasebnim

UVOD

Izdelki iz tkanin so bili v antičnem Rimu, tako kot danes, nepogrešljiv del vsakdana. Celostni pristop k preučevanju tekstilne obrti je izjemno pomemben, ker so tako končni izdelki kot večina orodja za njihovo izdelavo narejeni iz organskih materialov in se zato slabo ohranjajo.¹ Pogosto jih lahko arheologi preučujemo le posredno in ob izdatnem opiranju na informacije, ki se jih da izluščiti iz umetniških upodobitev, antičnih besedil in napisov.

Izdelava tkanin je bila v rimskih časih profesionalno in zelo specializirano delo. Tekstilna obrt v splošnem velja za največji sektor v predindustrijskih družbah, v katerem je delalo tudi največ ljudi (takoj za poljedelstvom in gradbeništvom).² Za obdobje kraljevine in zgodnje republike se sklepa, da je bila večina tekstila izdelanega v gospodinjstvih, a so se prve specializacije, kot je na primer barvanje, uveljavile že dokaj zgodaj,³ verjetno zaradi prostorskih specifik dela. V republikanski dobi se je nato način izdelave tkanin postopoma, a dokončno preoblikoval v obrt. Prva imena profesionalcev se pojavijo že v 3. stol. pr. n. št.,⁴ o obstoju tržišča v 2. stol. pr. n. št. kot cenejše alternative domačemu delu pa nam priča tudi Katon, saj predlaga nakup oblačil za sužnje.⁵ Za cesarsko obdobje pa se predvideva, da je bilo kupovanje že narejenih

1 Kleijwegt, »Textile Manufacturing for a Religious Market«, 82.

2 Aubert, *Business Managers in Ancient Rome*, 203; Liu, »Trade, Traders and Guilds (?) in Textile«, 126.

3 Sebesta, »Tunica ralla, tunica spissa«, 66; gejt tudi *Lex Metilla* 2398.

4 Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 87.

5 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 291; Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 89; Cato Agr. 1, 135.1.

oblačil popolnoma normalno,⁶ saj le domača proizvodnja tkanin ne bi mogla zadostiti potrebam prebivalstva in vojske⁷ po oblačilih in drugih izdelkih iz blaga. Že v letu 204 pr. n. št. je na primer samo vojska potrebovala 1200 tog in 12.000 tunik za legije v Afriki, 169 pr. n. št. pa celo 6000 tog in 30.000 tunik v Makedoniji.⁸

Hkrati pa dva vidika izdelave tkanin, predenje in tkanje, ostaneta vpeta tudi v privatno sfero. V grški, predrimski⁹ in rimski kulturi je bilo izdelovanje (predvsem volnenih) tkanin namreč povezano z ženstvenostjo.¹⁰ Za boljšo predstavo naj najprej na kratko predstavim glavne korake izdelovanja tkanin, kasneje v prispevku pa bo obravnavana tudi simbolika.

PROCES IZDELAVE TKANIN

S tkaninami se je na različnih stopnjah ukvarjala množica bolj ali manj specializiranih poklicev (Tabela 1). Izpričani so v pisnih virih, med slednjimi izstopa Plavtova *Aulularia*, predvsem pa v epigrafiki, natančneje na nagrobnikih.¹¹ Pri epigrafskih virih je pomembno poudariti, da se s poklici navadno komemorirajo osvobodenci, veliko manj pa v splošnem sužnji in ženske, kar lahko posledično vodi v pristransko statistiko pri preučevanju poklicev, na primer pri zastopanosti števila predilj.¹²

V rimski dobi je bilo na voljo več surovin za izdelavo tkanin. Volna (*lana*) je morda najbolj tipična tkanina, ki jo povezujemo z rimskim imperijem, med drugim tudi zato, ker so bile iz nje narejene toge. O pridobivanju volne nam pripovedujejo antični avtorji,¹³ ki opisujejo specializirano rejo ovac iz različnih razlogov, na primer posebne kakovosti ali določene barve volne. Ovce z najbolj fino volno so oblačili v nekakšne jopice, da bi volno zaščitili pred vremenom in mehanskimi poškodbami. Po volni pa sta bili najpogostejše rabljeni tkanini lan (*linum*)¹⁴ in svila (*serica*).

6 Larsson Lovén, »Wool Work as Gender Symbol in Ancient Rome«, 234.

7 Glej Liu, »Clothing Supply for Military«.

8 Larsson Lovén, »Female Work and Identity in Roman Textile Production and Trade«, 109; Liv. 29. 36 in Liv. 44. 16.

9 Npr. Gleba, »Textile Production in Pre-Roman Italy«.

10 Larsson Lovén, »Gender and Textile Production in Roman Society and Politics«, 215.

11 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 290.

12 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 290.

13 Col. 7. 2; Plin., *Nat.* 8. 73, 189–190; Mart. 14. 155; Var. *R.* 2.2. 18–19.

14 Npr. Plin., *Nat.* 19. 3.

Tabela 1: Nekateri od poklicev, izpričani na različnih spomenikih in v pisnih virih¹⁵

Izdelovanje niti		Šivanje in krojenje	
<i>lanifica/quasillaria</i>	predica	<i>vestifex</i>	izdelovalec oblačil
Izdelovanje tkanin in podobnih izdelkov		<i>sartor/ sarcitor/ sarcinato</i>	krojač, izdelovalec in popravljalec oblačil
<i>textor</i>	tkalec	<i>stropharius</i>	izdelovalec trakov za dojke
<i>linarius/lintearius</i>	izdelovalec lanenega platna	<i>centonarius</i>	izdelovalec krpank
<i>anarius</i>	izdelovalec volnene-ga platna	<i>paenularius</i>	izdelovalec plaščev
<i>fallo</i>	suknar/valjar	Druge specializacije	
<i>vestiarius</i>	izdelovalec oblačil	<i>patagiarius</i>	izdelovalec obrobo
<i>pellio</i>	krznar	<i>segmentarius</i>	izdelovalec trakov, paščkov, robov
<i>lanarius coactilarius</i>	izdelovalec polsti	<i>limbularius</i>	izdelovalec pasov
<i>tonsor</i>	strižec	Izdelovanje copat in čevljev	
Barvanje		<i>crepidarius</i>	izdelovalec copat
<i>infector</i>	barvar	<i>caligarius</i>	izdelovalec škornjev
<i>purpurarius</i>	barvar ali trgovec purpurnega blaga in barvil	<i>sutor diabathrarius</i>	izdelovalec sandalov
Vezenje			
<i>auri vestor</i>	izdelovalec blaga in vezenin z zlatom		
<i>plumarius</i>	izdelovalec vezenin s perjem		
Drugo			
<i>sericarius</i>	izdelovalec ali trgovec svile		
<i>lanipendus</i>	tehtar volne/nadzornik proizvodnje volne		
<i>lanarius</i>	volnar		

Orodje za predenje je minimalno. Možno je presti popolnoma brez orodja, samo s preslico ali pa s polnim naborom – preslico (*colus*), vretenom (*fusus*) in predilnim vretencem, pogosto pa upodobitve prikazujejo tudi košaro za shranjevanje predilnega pribora in klobk (*calathus*).¹⁶

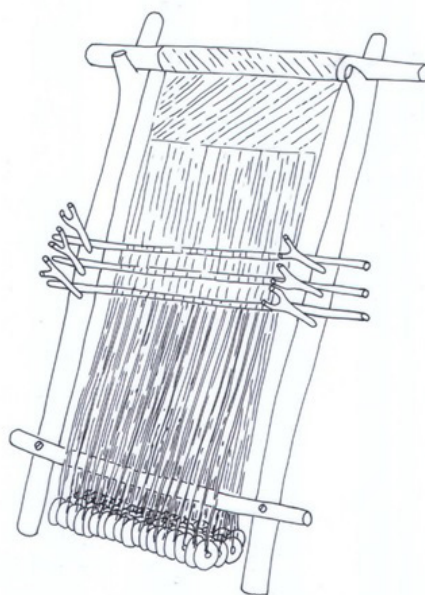
¹⁵ Povzeto po Larsson Lovén, »Female Work and Identity in Roman Textile Production and Trade« in Jerrard, »Organisation of Roman clothing and textile industry«.

¹⁶ Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 85; Facsády, »Glass Distaff from Aquincum«, 166; Cottica, »Spinning in Roman World«, 221.

Surova preja, ki je morala biti prej razčesana in oprana, je bila navita na preslico, s katere se je predla nit, ta pa se je navijala na vreteno v levem ali desnem zasuku (Slika 1). Predenje je bilo v organizacijskem smislu prilagodljivo delo, saj ga je mogoče kombinirati z drugimi opravki, kot je na primer čuvanje otrok.¹⁷ To je prišlo prav v zavetju doma, pa tudi pri upravljanju s posestmi, saj so sužnje lahko predle med drugimi opravili. *Quasillariae* ali predice so edini tekstilni poklic, ki je izpričan izključno v ženski obliki.

Slika 1: Prikaz predenja s preslico in vretenom

Slika 2: Primer statev z utežmi (Annika Jeppsson og Danmarks Grundforskningsfonds Center for Tekstilforskning (CTR), Københavns Universitet, Attribution, preko Wikimedia Commons)

Povsem drugače pa tkanje zahteva poseben prostor, kjer so postavljene statve, najsi bo to v domači hiši ali v specializirani delavnici. V primeru tkanja doma naj bi delo potekalo v atriju hiše, kjer je bilo vsem na ogled.¹⁸ Najdbe iz

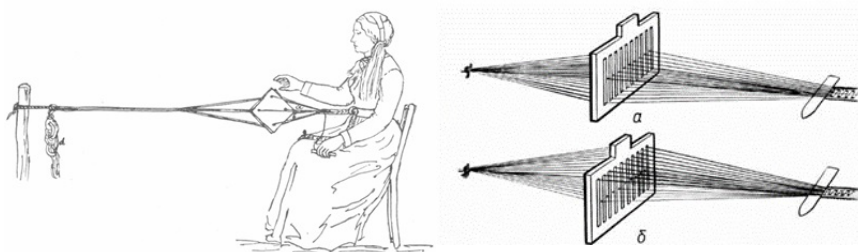
¹⁷ Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 86.

¹⁸ Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 86; Beard, *Pompeii*, 101.

Pompejev to potrjujejo.¹⁹ Tkanje je veljalo tudi za edino »težje« opravilo rimskih žena, saj naj bi po mitu o ugrabitvi Sabink prišlo do dogovora, da rimskim ženskam odtlej ne bo treba opravljati težjih del z izjemo tkanja. Predenje eden najbolj zamudnih korakov izdelave tkanin.²⁰ V rimski dobi so poznali dva tipa statev, in sicer navpične statve z utežmi (Slika 2) ter navpične dvovaljčne statve. Pri prvih so niti napeljane od zgoraj in obtežene na dnu z utežmi, blago se izdeluje od zgoraj navzdol. Pri dvovaljčnih statvah pa uteži ni, niti na dnu drži dodaten valj in tke se od spodaj navzgor.

Posebni obliki tkanja, za kateri statve niso potrebne, sta tkanje s tkalskimi ploščicami in tkanje z brdcem (Slika 3). Pri slednjem so niti speljane skozi eno deščico z več vzporednimi režami, pri čemer se vzorec dela z votkom. Pri tkanju s tkalskimi ploščicami pa se uporablja nabor večkotnih (navadno štirikotnih) tablic z luknjicami, skozi katere so napeljane niti.

S sukanjem tablic med tkanjem se ustvarja vzorec, katerega kompleksnost je odvisna od števila ploščic in luknjic, ki jih imajo, pa tudi od števila zasukov. Obe tehniki sta primerni za izdelavo tkanin manjših širin, zaradi česar sta kot nalašč za izdelavo okrasnih bordur ali trakov.

Slika 3: Primer tkanja s tkalskimi ploščicami (levo) in brdcem (desno)²¹

Naravna barva oblačil v rimskem času je obsegala predvsem različne rjave in pastelne odtenke. Nekatere barve so bile predvidene za določene priložnosti, na primer temne za žalovanje ali sijoči beli odtenki za politično udejstvovanje.²² Med dražje in bolj zaželenne barve so verjetno štel različne rdeči odtenki, pri čemer je zlasti izstopala purpurna, ki je bila v določenih obdobjih rezervirana samo za cesarja.²³ Z organizacijo cehov barvarjev (*tinctorum*) se je razširil nabor barvil in čimž, s katerimi se je barve utrjevalo. Naravna barvila

¹⁹ Allison, »Engendering Roman Spaces«, 346.

²⁰ Gleba, »Women and textile production in pre-Roman Italy«, 850; Migotti, »Tkanje u rimskoj antici«.

²¹ Из интернета, preko Wikimedia Commons.

²² Llewellyn-Jones, »Body and Clothing«, 84.

²³ Rothe, *Toga and Roman Identity*, 59–61, 75.

so navadno organskega izvora (insekti,²⁴ mehkužci²⁵ in rastline), po večini pa jih je treba utrditi, da se pri prvem pranju ne sperejo iz oblačil; barvila, kjer to ni potrebno, so zelo redka (npr. žafran).²⁶

Barve se lahko glede na vrsto tkanine, čimžo in količino uporabljenega barvila močno spreminjajo.²⁷ Med tipično stabilne barve se prištevajo silina (*isatin*, *glastum*) in tudi indigo²⁸ za modro, pravi brošč (*erythros*, *rubia*) za rdečo in rumeni katanec za rumeno (*ochra*, *lutum*).²⁹ Treba je poudariti, da črne barve z naravnimi barvili ni mogoče doseči, približali so se ji verjetno s kombiniranjem in večkratnim barvanjem z vijoličnimi in rjavimi odtenki.³⁰ Barvanje tkanin je lahko potekalo na različnih stopnjah, saj lahko barvamo surovo prejo, niti, blago ali izdelana oblačila. O barvah tkanin nam pričajo likovne upodobitve,³¹ pa tudi pisni viri. Pri slednjih včasih o barvi oblačil lahko sklepamo le iz njihovega poimenovanja, kar pa marsikdaj ni enoznačno. Lep primer tega je barva poročne tančice, po kateri je bil ta del obleke široko poznan. Odenek naj bi bil nekje med rdečo in barvo rumenjaka,³² zanj pa sta se enakovredno uporabljala dva izraza, in sicer *sanguineum*³³ in *luteum*.³⁴ Tkanine so bile lahko še dodatno okrašene z vezenjem, ki je lahko vsebovalo tudi kovinske elemente (npr. zlate niti),³⁵ perje in drugo. Arheološko gradivo sicer nakazuje, da so okras tkanin po večini predstavljali vzorci, ustvarjeni med tkanjem, pravo vezenje je bilo redkejšo.³⁶

Ker so bila oblačila tudi po prehodu na obrtno proizvodnjo razmeroma draga, jih je bilo smiselno popravljati. Med redkimi arheološkimi najdbami blaga poznamo primere krpanja, robljenja, pa tudi preuporabe tekstila.³⁷ K vzdrževanju oblačil je seveda sodilo tudi pranje, ki je pomagalo ohranjati kakovost in barvo tkanine. Pri tem so imele pomembno vlogo fulonike, kjer so oblačila (predvsem volno) oprali in s tem odstranili maščobe in umazanijo. Pomemben del procesa je bilo čiščenje tkanin v urinu, ki je potekalo podobno kot stiskanje grozdja – v kadeh in z nogami.³⁸ Delo fulonik, ki ga pokriva *Lex Metilla*, je bilo najverjetneje dvojno: delovale so kot današnje čistilnice,

24 Npr. koreninska košeniljka.

25 Npr. polž škrlatnik.

26 Llewellyn-Jones, »Body and Clothing«, 87–88.

27 Dean in Diadick Casselman, *Wild Color*, 58–65.

28 Bancroft, »Black and Blue«.

29 Llewellyn-Jones, »Body and Clothing«, 88.

30 Samanta in Konar, »Dyeing of textiles with natural dyes«, 49.

31 Brøns in Harlow, »White men and rainbow women«, 228.

32 Hersch, *Roman Wedding*, 96.

33 Juv. 6.225.

34 Plin., *Nat.* 10. 148; 21.46; Catul. 61.8–10.

35 Gleba, »Auratae vestes«.

36 Croom, *Roman Clothing and Fashion*, 63; Cool, »Clothing and Identity«, 409.

37 Wild, »The Reuse of Textiles in the Roman World«.

38 Llewellyn-Jones, »Body and Clothing«, 89.

ponujale pa so tudi usluge, s katerimi se je zaključila izdelava volnenih izdelkov in polizdelkov, npr. česanje, (raz)barvanje in ravnanje tkanin.³⁹

V povezavi z oblačilno kulturo in tekstilom je treba omeniti tudi usnjarsko proizvodnjo, čeravno si usnje in njegovo oblikovanje zaradi obsežnosti zaslužita samostojen pregled. Tako kot izdelava blaga je tudi usnjarska obrt v antičnem Rimu poznala več specializacij (Tabela 1). Pestrost arheoloških najdb, kot so pasovi⁴⁰ in čevlji,⁴¹ pričajo o ustvarjalnosti in mojstrstvu obrtnikov. Čeprav se izdelki iz usnja le redko ohranijo, nam izjemne najdbe, kot so šotori,⁴² sedla⁴³ ali kopalke,⁴⁴ nazorno predstavljajo raznolike možnosti uporabe te surovine.

O velikosti in pomenu tekstilne obrti govori dejstvo, da so se mojstri združevali v kolegije, nekakšne stanovske organizacije, ki so verjetno delovale podobno kot kasnejši cehi. Med drugim so olajševali dostop do dražjih surovin, kot so pigmenti, čimže, drage kovine in drugi redkejši materialov. Velik del trgovine s tekstilom je verjetno predstavljal trg s surovo volno, ki je večja mesta nismo mogla proizvajati v zadostnih količinah, kar so seveda uravnavali tudi kolegiji za trgovino z volno.⁴⁵ Za nekatere poklice, kot je npr. *lanarius*, ni popolnoma jasno, s čim natančno so se ukvarjali. V tem primeru bi lahko šlo za nekoga, ki volnene izdelke izdeluje, ali pa je volno in volnene izdelke prodajal.

V tekstilni obrti so v posameznih delavnicah delovali tako svobodni državljani kot osvobojeneci in sužnji.⁴⁶ Obstajajo tudi primeri, ko je lastnik kupil sužnja zato, da bi ga izučil obrti.⁴⁷ Tradicionalno je veljalo, da so se moški ukvarjali s tekstilom poklicno, medtem ko so ženske to počele doma.⁴⁸ Novejše študije pa ugotavljajo, da so bile tudi v poklicnem delu udeležene ženske. K njihovi nevidnosti v tekstilni industriji morda pripomore, da so verjetno osvobojenke in sužnje predstavljale precejšen del delovne sile na podeželskih posestvih, kjer se je na primer predenje in tkanje prepletalo z drugimi zadolžitvami. O tem priča Katon, ki tkanje opisuje kot moško opravilo, ki je bilo lažje, če so sužnje prej volno sčesale in spredle.⁴⁹

Sistematična študija ikonografije iz Galije v cesarski dobi je pokazala, da so pri delu s tekstilom upodobljeni tako moški kot ženske.⁵⁰ Pri določenih po-

39 Bradley, »It all comes out in the wash«, 22.

40 Npr. Hoss, »The Roman Military Belt«.

41 Npr. Greene, »Footwear and fashion on fringe«; Van Driel-Murray, »Fashionable footwear«.

42 Van Driel-Murray, »Warm and dry«.

43 Npr. Connoll in Van Driel-Murray, »The Roman cavalry saddle«.

44 Van Driel-Murray, »Putting some flesh on the bones«.

45 Liu, »Trade, Traders and Guilds (?) in Textile«, 126.

46 Jerrard, »Organisation of Roman clothing and textile industry«, 5.

47 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 291.

48 Glej npr. Johnes, »Cloth Industry under Roman Empire«.

49 Col. 12. 3. 8.

50 Larsson Lovén, *Imagery of Textile Making*.

klicih, kot so pranje volne in barvanje tkanin, ženske sploh niso omenjene.⁵¹ Moški sicer prevladujejo pri vseh opravilih razen pri predenju, kjer poznamo samo žensko varianto imena poklica in ki so ga po našem dosedanjem poznavanju povrh opravljale izključno sužnje.⁵² Simbolno pa je bilo predenje močno povezano z ženskami in ideali ženstvenosti. V največji meri to velja za predenje volne, medtem ko so denimo lan lahko predli tudi moški, ne da bi veljali za feminilne.⁵³

SIMBOLNI POMEN PREDENJA IN TKANJA

Izdelavo tkanin srečamo tako v grški kot v rimski mitologiji. Mojstrice predenja in tkanja so pogosto boginje, kot je Minerva, ali druga mitološka bitja, kot je npr. Arahna.⁵⁴

Predenje niti v simbolnem smislu predstavlja ustvarjanje življena. S tem so neposredno povezane sojenice. Nona sprede nit, Decima jo izmeri in Morta jo prereže. Njihovo ime, Parke, pa je po nekaterih teorijah izpeljano iz istega korena kot latinska beseda s pomenom »roditi«.⁵⁵ To se lepo sklada s teorijo Judit Pásztókai-Szeőke, ki je predlagala, da so preslice v ženskih grobovih simbol materinstva, saj se nova nit življenja prede iz matere.⁵⁶ Preslice namreč držijo nesprejena vlakna in so v tem pogledu vir nastajajoče niti. A simbolna povezava med življenjem in tkaninami se ne konča s preslicami. Življenjsko nit oziroma usodo, ki so spredle boginje, je bilo kot vsako nit mogoče stkati v oblačilo. Nošenje usode (kot obleke) je tako pogosta metafora v mediteranskih kulturah.⁵⁷

Povezave med izdelovanjem (volnenih) tkanin in ženskami je moč opaziti že zelo zgodaj v rimski zgodovini. Za prvo veliko mojstrico velja Tanakvil, žena Tarkvinija Priska, ki naj bi prva ustvarila poročno tuniko (*tunica recta*), pa tudi togo za kralja (*toga regia*).⁵⁸ Njena spretnost je bila tako cenjena, da naj bi bili njena preslica in vreteno spravljena v templju Sanka, toga, ki jo je naredila, pa v templju Fortune v Rimu.⁵⁹ Zaradi nje naj bi si vse ženske za njo morale svojo poročno opravo narediti same.⁶⁰ Med prve slavne ženske, ki so

51 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 291.

52 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 287.

53 Plin., *Nat.* 19. 3. 18.

54 Larsson Lovén, »Wool Work as Gender Symbol in Ancient Rome«, 234.

55 Sebesta, *Weavers of fate*, 6. Glej tudi Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 838.

56 Pásztókai-Szeőke, »Mother shrinks, child grows«.

57 Sebesta, *Weavers of fate*, 6.

58 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 288; Plin., *Nat.* 8. 1944.

59 Larsson Lovén, »Wool Work as a Gender Symbol in Ancient Rome«, 230; Plin., *Nat.* 8. 194.

60 Hersch, »The woolworker bride«.

se ukvarjale z volno, sodi tudi Lukrecija, za katero je veljalo, da se je doma ukvarjala z volno, ostale ženske pa so se le družile in gostile, medtem ko so bili njihovi možje in očetje odsotni zaradi vojne.⁶¹

Prepričanje, da je izdelava (predvsem volnenih) tkanin ena od vrlin dobre žene, se je ohranilo skozi celotno republikansko dobo in se je nadaljevalo v cesarsko obdobje. Ta ideal je igral vlogo tudi v avgustejski propagandi. Svetonij na primer piše o tem, kako so za Avgustovo garderobo skrbele njegova žena Livija, sestra Oktavija in hčerka Julija, pa tudi vnukinje.⁶² Treba je poudariti, da o Lukreciji izvemo od piscev iz avgustejskega časa, kot sta Livij in Ovid.⁶³ Tako ni nenavadno, da je bilo predenje del učnega procesa aristokratskih družin tudi, če so oblačila kupovali.⁶⁴ Ker gre za večstoletno tradicijo, se gojenje mitološke podobe delovne matrone, ki prede volno, dobro ujema s t. i. »prenovo moralnih vrednot«.⁶⁵ Cesar Avgust je namreč med svoje reforme uvrstil tudi takšne, ki naj bi povrnil in utrdile moralne vrednote državi. Nekateri izmed tozadevnih zakonov, kot so *Lex Julia de adulteriis coercendis*, *Lex Iulia de maritandis ordinibus* in *Lex Papia Poppaea*, se neposredno dotikajo pravic žensk.⁶⁶ Ti zakoni so med drugim finančno spodbujali večje število otrok, hkrati pa oteževali ločitve. Zanimivo je, da je Livija uživala pravico *ius trium liberorum* in je bila tudi znana kot *univira*,⁶⁷ dasiravno ni ustrezala nobeni od teh dveh pravnih definicij. V tem smislu tudi domnevno ukvarjanje z volno pri ženah cesarjev velja bolj za propagando kot za odraz splošnih običajev.⁶⁸

Reforme in pozitivni zgledi cesarske družine očitno niso imeli zelenega učinka, saj se že Kolumela sredi 1. stol. n. št. pritožuje nad tem, da ženske raje uživajo (in obleke kupujejo), kot da bi vzdrževale tradicionalne vrednote, med katere sodita tudi predenje in tkanje.⁶⁹ Prav tako tkanje in predenje igrata pomembno vlogo tudi v času Domicijana, ki je poskušal obuditi nekatere moralne in politične vrednote avgustejskega časa.⁷⁰

Po drugi strani pa je bila povezovati predenja volne z moškimi žaljivo. Kakor so ženske, ki so predle volno, veljale za družbeni vzor, tako so moški, ki so predli, veljali za primer moralnega propada. Nazoren primer, ki ga navaja Pászttókai-Szeőke,⁷¹ sta Mark Antonij in Fulvija: prva naj bi predenje sovražila

61 Sebesta, *Weavers of fate*, 3; Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 86–87.

62 Suet., *Aug.* 73.

63 Liv. 1 57; Ov., *Fast.* 2. 741–43.

64 Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 98.

65 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 289.

66 Za natančno razlago zakonov glej npr. McGinn, *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*.

67 Barrett, *Livia*, 124–135.

68 Barrett, *Livia*, 115.

69 Col. 12. preaf. 9–10.

70 Larsson Lovén, »Lanam Fecit«, 90.

71 Pászttókai-Szeőke, »Mother shrinks, child grows«, 128.

in se ga izogibala,⁷² medtem ko je bil on upodobljen na sigilatnih skodelicah pred povorko žensk, ki so nosile njegovo pahljačo, senčnik, košaro s klobkami in preslico.⁷³ Podobno je doletelo Elgibala, ki je že tako veljal za feminilnega cesarja, ki ne samo, da se je oblačil v ženska oblačila in uporabljal ličila, rad naj bi tudi predel.⁷⁴ To pa še ne pomeni, da ne obstajajo likovni prizori, kjer moški predejo. Znan je sarkofag iz Rima, ki se nahaja v Museo Nazionale, a ravno zaradi močnih negativnih konotacij predenja volne za moške je ena od interpretacij, da naj bi šlo za predenje lanu.⁷⁵

Predenje kot simbol pa ni bilo omejeno le na ženske višjih slojev. Na nagrobnikih se po vsem imperiju pojavljajo standardizirane epigrafske formule, ki poleg drugih vrlin poročenih žena hvalijo tudi njihovo spretnost pri izdelavi volne (*lanam fecit*). Povezava z volno je znana z zgodnjih spomenikov, kot je nagrobnik Klavdije, ob Apijevi cesti (*Via Appia*), najdemo iz 2. stol. pr. n. št.⁷⁶ Tudi v bolj obrobni delih imperija se predenje pojavlja v simbolni vlogi, kot priča upodobitev preslice, košare in klobke na nagrobniku Regine, ki ji ga je na Hadrijanovem zidu, v Arbeji (današnji Southern Shields), postavil mož Barat iz Palmire.⁷⁷ Geografski in kronološki razmik med tema dvema prime-roma nakazuje, da je bilo predenje kot simbol široko razširjeno in univerzalno prepoznavno po vsem cesarstvu. Preslice in druga predilna oprema se najdejo ne le kot upodobitve na nagrobnikih, ampak tudi kot pridatki v grobovih, za kar so prvi primeri še starejši. Že v prazgodovini na ozemlju današnje Italije namreč srečamo tako preslice kot vretena in predilna vretenca v grobovih, kjer domnevno izražajo status pokojnic kot mater in žena.⁷⁸ Če upoštevamo, da so rimski pokopi tipično javen dogodek (z nekaj izjemami, kot so pokopi dojenčkov),⁷⁹ so bile stvari, ki jih je imel ob sebi na pogrebni procesiji pokojnik, položene na grmado ali položene v grob na ogled vsem. Seveda so lahko tovrstni predmeti izražali tudi sentimentalni pomen (če je bila denimo pokojnica pokopana z najljubšo preslico), vendar lahko glede na dosledno rabo formulacije *lanam fecit* na nagrobnikih z določeno mero gotovosti sklepamo, da so bile preslice del tipiziranega sporočila, namenjenega pogrebncem in ostalim prisotnim. Preslice se kot simbol predenja in potencialno novega življenja ne pojavljajo samo v pogrebnem kontekstu, ampak so bile prisotne tudi na poročnih procesijah, kjer so simbolizirale ritual prehoda.⁸⁰ Glede predenja pa

72 Plutarchus, *Ant.* 10.3.

73 Volkmann, *Kleopatra*, Taf. 7a-b.

74 Dio Cassius, LXXX, 14, 4 and LXXX, 16, 7.

75 Harlow, »Spinning«.

76 Larsson Lovén, »Wool Work as Gender Symbol in Ancient Rome«, 231; CIL 1.121 (=6.15346).

77 Carroll, »The Insignia of Women«.

78 Gleba, *Textile Production in Proto-historic Italy*, 72.

79 Toynbee, *Death and Burial in Roman World*, 46–47.

80 Larsson Lovén, »From royal ladies to female slaves«, 290; Plin. *Nat.* 8. 194; Plutarchus *Quaest. Rom.* 31.

so veljale tudi omejitve; če je verjeti Pliniju starejšemu,⁸¹ je na podeželju veljalo, da ženske ne smejo presti med hojo po poteh oziroma nositi preslice nepokrite, ker lahko ogrozijo dobro letino.⁸²

Volna, ki je sestavni del formule *lanam fecit*, ima tudi sama poseben in magičen status. To je morda vsaj deloma povezano s pojavom, po katerem nastane statična elektrika,⁸³ če volno podrgnemo z jantarjem (ki je še en magičen material).⁸⁴ Morda se ta povezava na prvi pogled zdi popolnoma arbitrarna in naključna, a glede na to, da poznamo jantarne preslice, na katere je bila med delom navita surova volna, morda pojav v antiki ni bil tako zelo redek. Iz čiste volne (namesto mešanice volne in rastlinskih vlaken, ki se je uporabljala za vsakodnevne toge) so v rimskih časih izdelovali toge svečnikov, ker je veljala za ritualno čisto. Kot taka se ni smela dotikati ritualno nečistih stvari, kot so denimo človeška trupla. Enako se je ob poroki podboje novega doma okrasilo tudi s prepleti volne (*vittae*),⁸⁵ isti izraz pa se je uporabljal tudi za volno, vpleteno v lase nevest.⁸⁶ Nadalje najdemo trakove volne na glavah živali, namenjenih za žrtvovanje, ter okoli svetih dreves, templjev in stebrov, kjer so nakazovali, da so to sakralni prostori, zamejeni od sveta živih.⁸⁷ Ritualne vrvi, imenovane šimenava (v Hepburnovem prečrkovanju *shimenawa*, izvirno 標縄), s skoraj enakim namenom še danes najdemo v šintoizmu,⁸⁸ a jih od običajnih vrvi razlikuje smer pletenja (S-zasuk) in ne material.⁸⁹

Simbolni pomen tkanin se še zdaleč ne konča pri surovinah ali načinu izdelave. Dober del končnih izdelkov so predstavljala oblačila. V rimski kulturi obleka ni bila samo nekaj, kar je ljudi ščitilo pred vremenom in pogledi drugih, četudi je pravno sodila med stvari, ki so nujne za življenje, enako kot hrana, pijača in skrb za telo.⁹⁰ Rimska obleka je tudi medij za sporočanje, kjer na primer različni sloji svoj status v družbi neverbalno izražajo z oblačenjem. Med najprepoznavnejše primere spadata stola in toga, ki sta bili dolgo časa privilegij žensk oziroma moških z rimskim državljanstvom.⁹¹ Togo s purpurnim robom, na primer, so lahko nosili le otroci patricijev.⁹² Dober primer so tudi oprave vojakov, ki so bili že na daleč prepoznavni po obleki in obnašanju,

81 Plin. *Nat.* 8.74.

82 Frankfurter, »As I Twirl This Spindle, ...«, 117.

83 Sebesta, *Weavers of fate*, 3.

84 Causey, *Amber and the Ancient World*, 20–27.

85 Hersch, *Roman Wedding*, 138.

86 Sam koncept lasnega okrasa je problematičen, za več glej Hersch, *Roman Wedding*, 84–89.

87 Povzeto po Sebesta, *Weavers of fate*, 4.

88 Yonezawa, »Sacred Spaces in Medieval and Early Modern Shintō Rituals«, 78–79.

89 Zeng, »Weaving Traditions with Modernity«, 6–8.

90 Casinos Mora, »Iuris civilis notae ad vestem seu textile pertinentes«, 25.

91 Edmondson, »Public Dress and Social Control in Late Republic and Early Imperial Rome«.

92 Sebesta, *Weavers of fate*, 3; za togo in stolo glej tudi Larsson Lovén, »Clothes, body language, and visual communication in ancient Rome«, predvsem pa Rothe, *Toga and Roman Identity*.

habitus atque habitude.⁹³ To je igralo pomembno vlogo predvsem takrat, ko niso smeli nositi orožja, njihov status pa so verjetno izražali predvsem sandali in pas, pri čemer je predvsem slednji imel močno simbolno vlogo.⁹⁴ Vse to priča o izredno kompleksnem sistemu simbolov, znotraj katerega so oblačila, splošneje rečeno, tkanine igrale pomembno vlogo.

PRIMERI IZ SLOVENIJE

V Sloveniji je znanih (in objavljenih) le peščica fragmentarno ohranjenih tkanin. Najlepši primer so verjetno lasne mrežice, najdene v Emoni.⁹⁵ O mrežicah pišejo že antični avtorji,⁹⁶ v epigrafiki pa poznamo tudi žensko izdelovalko zlatih mrežic.⁹⁷ Iz groba 1502 prihaja fragmentarno ohranjena tkanina, ki je po besedah izkopavalcev spominjala na kašmir.⁹⁸ Na podlagi opisov nekaterih grobov lahko posredno sklepamo na ostanke tkanine, prepredene z zlatimi nitmi,⁹⁹ saj se samo te, ali celo samo zlat prah, pojavljajo v grobovih Emone.¹⁰⁰ Drobne zlate jagode, najdene na Ptuju,¹⁰¹ pa bi tudi lahko pripadale lasni mrežici.

Trdnih dokazov za množično in tržno proizvodnjo tkanin na območju rimske Slovenije prav tako ni veliko, a je gotovo morala obstajati, da je zadostila potrebam prebivalstva. To nam nakazuje tudi Dioklecijanov edikt o cenah iz leta 301, v katerem je v navedbo najvišjih dovoljenih cen za posamezne artikole zajet tudi širok nabor tkanin ter surovin¹⁰² in orodij za njihov izdelavo.¹⁰³ Med njimi je omenjeno oblačilo *fibulatorium Petovionicum*, katerega ime nakazuje, da se je izdelovalo na ozemlju današnjega Ptuja.¹⁰⁴ Njegova cena ni bila ravno nizka, saj je bilo zanj treba odšteti 200 dnevnih izplačil kmečkega delavca.¹⁰⁵ V Petovionii je bilo verjetno več različnih delavnic, kot pritiče tako velikemu mestu. Združenje čevljarjev je izpričano epigrafsko,¹⁰⁶ v še vsaj eni neobjavljeni delavnici koščenih predmetov pa so morda izdelovali tudi orodje za izdelavo

93 Apul., *Met.* 9. 39.

94 Hoss, »The Roman Military Belt«.

95 Petru, *Emonske nekropole*, 120; 129.

96 Var., *L.* 5.130; Non. 869L; Petr 67; Mart. 8. 33. 19; Juv. 2.96.

97 *Za auri netrix* glej CIL VI.9213; Olson, *Dress and Roman Woman*, opomba 140.

98 Petru, *Emonske nekropole*, 126.

99 Npr. Petru, *Emonske nekropole*, 71, 126, 127.

100 Petru, *Emonske nekropole*, 89.

101 Vinder, *Poročilo o arheološkem izkopavanju in arheološki raziskavi ob gradnji na območju izgradnje suhega zadrževalnika na Ptuju na parc. št. 212, k.o. Ptuj*.

102 Kleijwegt, »Textile Manufacturing for a Religious Market«, 85.

103 Flemestad et al., »Observations on Terminology of Textile Tools in *Edictum Diocletiani* on Maximum Prices«.

104 Tomanič Jevremov, »Obrniške delavnice Poetovione«, 95–96.

105 Horvat in Nestorović, *Osrčje Petovione*, XXV.

106 AIJ 367.

tekstila.¹⁰⁷ Iz Navporta pa prihaja dokaz o trgovini z blagom, natančneje s tunikami in volno, ki jih omenjata svinčeni ploščici za označevanje blaga.¹⁰⁸ Podobne svinčene ploščice z napisi so poznane vsaj še iz Celja, a čakajo na natančnejšo objavo.¹⁰⁹

Nagrobnikov *lanam fecit* pri nas ne poznamo, najdena pa sta bila dva reliefna spomenika, ki upodabljata pripomočke za tkanje. Prvi je nagrobna stela Sura (Slika 4), ki jo je zanj in zase postavil njegov oče, in je datirana v drugo četrtino 1. stol. n. št.¹¹⁰ Čeprav napis ne omenja ne njegove žene ne njunih poklicev, sta pod napisom pomenljivo upodobljena preslica in vreteno. Glede na grobni kontekst bi upodobitev lahko simbolično povezali z dolžino življenja.

Slika 4: Nagrobna stela Sura (© Pokrajinski muzej Maribor, fotografija Boris Farič)

Slika 5: Votivna ara, posvečena Jupiteru (© Pokrajinski muzej Celje, fotografija Ortolf Harl)

Drugi spomenik je votivna ara (Slika 5), shranjena v Pokrajinskem muzeju Celje, ki jo je Kvint Krescencij Marcel posvetil Jupiteru. Na njej je upodobljena

107 Tomanič Jevremov, »Obrniške delavnice Poetovione«, 95–96.

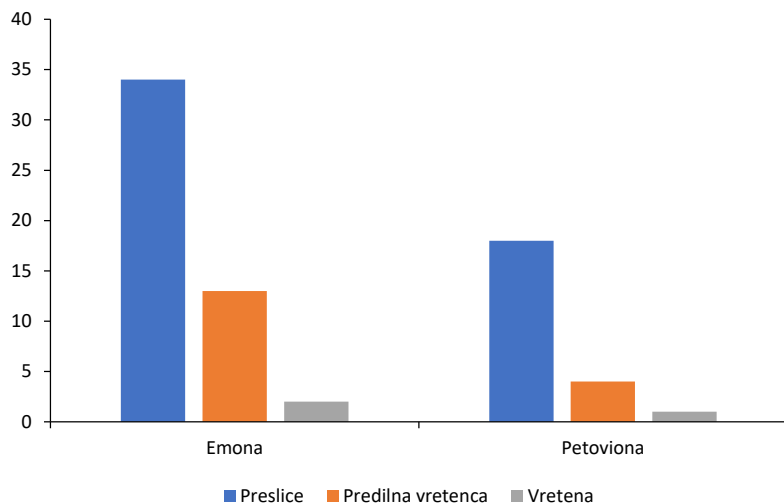
108 Lovenjak, »Štiri ploščice z napisi«; Grassl, »Die Rolle von Nauportus (Vrhnika) im Lichte neuer Textfunde«; Za uporabo glej tudi Radman-Livaja, »Le rôle des étiquettes de plomb dans le travail du textile à Siscia« in Radman-Livaja, »Craftspeople, Merchants or Clients?«.

109 Bausovac in Krajšek, *Municipium Claudium Celeia*, 91; Žerjal et al., »Katalog gradiva«, kat. št. 66, 402, 1908, 1909, 2167, 2224–2228, 3003, 3017, 3018, 3325, 7657a.

110 Ragolič, *Poetovio*, št. 391.

ženska figura, domnevno Junona, ki v roki drži preslico ali baklo ter patero. Ob upoštevanju, da je Junona mitološka matrona, je povezava s prejo smiselna kljub velikosti domnevne preslice, vendar je pri tem spomeniku vseeno interpretacija upodobitve manj gotova kot pri prejšnjem.

Študije rimskodobnih tkanin in njihove izdelave so v Sloveniji dokaj redke. Tipološko je preslice nasloвила Anja Dular,¹¹¹ ki jih je interpretirala kot igle. Glede na velikost ohranjenih primerkov in splošno odsotnost tovrstnih predmetov predvsem s flavijskih figuralnih upodobitev, ki so tem predmetom sočasne, je malo verjetno, da gre za del lasnega okrasa. Tovrstni problemi z interpretacijo »igel« niso omejeni le na Slovenijo.¹¹² Večje koščene »igle« je kot preslice prepoznala že Iva Mikl Curk s krajšim pregledom tekstilnega orodja iz grobov.¹¹³ Prav tako se je izkazalo, da so šivanke z več očesi namenjene šivanju las,¹¹⁴ in ne vezenju, kot je bilo to prvotno predlagano za slovensko gradivo.¹¹⁵

Slika 6: Pogostost pojavljanja preslic, predilnih vretenc in vreten na grobiščih v Emoni¹¹⁶ in Petovionu¹¹⁷

111 Dular, »Rimske koščene igle iz Slovenije«.

112 Danković, »Roman Bone Distaffs and Spindles«, 86, opomba 5.

113 Mikl Curk, »Nit, šivanka, preslično vreteno in rimski grobovi v Sloveniji«.

114 Stephens, »Ancient Roman hairdressing«.

115 Dular, »Rimske koščene igle iz Slovenije«, 279–180.

116 Na podlagi: Mulh, *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Potniški center Ljubljana 2007/2008*; Petru, *Emonske nekropole*; Plesničar Gec, *Severno emonsko grobišče*.

117 Na podlagi: Istenič, *Potovio*; Jevremov, »Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970–1980«; Saje, *Rimsko grobišče pri Osnovni šoli Ljudski vrt*; Tušek, »Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti na Ptuj«; Vomer Gojkovič, »Grobišče pri Dijaškem domu v Rabeljki vasi na Ptuj«.

Kot kaže že študija Ive Mikl Curk, se večina preslic in tudi drugega slovenskega gradiva, povezanega z izdelavo tekstila, pojavlja v grobovih.¹¹⁸ Redkejšje so najdbe iz naselbin.¹¹⁹ Materiali, iz katerih so bili narejeni pripomočki za izdelavo tkanin, so lahko z vidika ohranjenosti prav tako problematični kot tkanine same. Običajno najdemo predvsem koščene izdelke, preslice pa so bile zelo verjetno narejene tudi iz lesa, ki se pri nas slabše ohranja. K temu še prispeva fragmentiranost odkritega materiala. Tako smo na primer vse predmete, za katere domnevamo, da so koščene preslice z grobišča Hajdina Murko, našli ob mokrem sejanzu, pri čemer je bilo več odlomkov tudi ožganih. Iz tega lahko sklepamo, da so bili predmeti položeni na grmado in sežgani, predvidoma skupaj s pokojnicami.¹²⁰ Del manjkajočega gradiva morda predstavlja tudi praksa *pars pro toto*. Na to bi utegnili kazati večja jantarna »jagoda«, ki močno spominja na sredinski člen jantarnih preslic,¹²¹ lahko pa bi bila tudi uporabljena kot predilno vretenca. Jantarna predilna vretenca namreč poznamo tako iz arheoloških (npr. Magdalensberga)¹²² kot iz pisnih virov.¹²³

Med gradivom so najboljše zastopane ravno preslice (Slika 7). Poznamo jih v več izvedbah, najpogostejše so koščene s čebuličasto glavico, ki pa se le redko ohranijo nepoškodovane. Redkejšje so koščene z diskom v sredini.¹²⁴ Na Ptujju so bili najdeni tudi bolj umetelni primerki. Prav tako poznamo jantarne, med drugim s Ptujja¹²⁵ ter iz Ljubljane,¹²⁶ Nevioduna¹²⁷ in Ribnice.¹²⁸ Morda bi k tem predmetom morali prištevati tudi steklena predmeta z glavo v obliki ptice¹²⁹ in tordirano paličico¹³⁰ s Ptujja. Zanimivo je, da zaenkrat še ne poznamo prstnih preslic, ki se namesto z glavico zaključijo z obročkom.¹³¹

118 Mikl Curk, »Nit, šivanka, preslično vreteno in rimski grobovi v Sloveniji«.

119 Preslice npr. v Celju, Žerjal et al., »Katalog gradiva«, kat. št. 5856.

120 Poročilo je še v izdelavi.

121 Bertoncelj Kučar, »Nakit iz stekla in jantarja«, T. 4, 5–8; Stemberger Flega in Predan, »Rezultati raziskav«, 38.

122 Gostenčnik, »The Magdalensberg Textile Tools«, 73.

123 Plin., *Nat.* 37. 11. 37.

124 Npr. Slabe, *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*, T. 18. 1.

125 Saje, *Rimsko grobišče pri Osnovni šoli Ljudski vrt*, T. 69:1; Istenič, *Poetovio*, T. 36, 1; T. 148, 10; Bertoncelj Kučar, »Nakit iz stekla in jantarja«, T. 4, 11–14; Jevremov, »Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970–1980«, T. 5, 22.

126 Petru, *Emonske nekropole*, T. XXVII, 31, T. LV, 11, CXV, 9; Mulh, *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Potniški center Ljubljana 2007/2008*, 121.

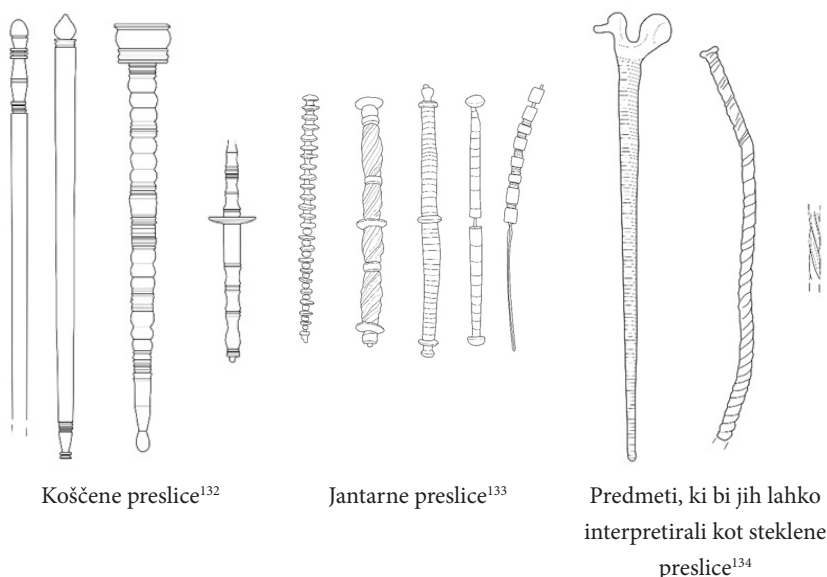
127 Petru in Petru, *Neviodunum*, T. XI, 43.

128 Puhar, »Zlato« s severa.

129 Vomer Gojkovič, »Rimsko grobišče pri Osnovni šoli Ljudski vrt«.

130 Istenič, *Poetovio*, T. 149: 9.

131 Glej npr. Danković, »Roman Bone Distaffs and Spindles«.

Slika 7: Glavni tipi koščenih, jantarnih in steklenih preslic v Sloveniji

Postavlja se tudi vprašanje, ali so bile te preslice izdelane izključno za pokope ali so bile pred pokopom tudi dejansko uporabljene za predenje. Za koščene preslice iz Viminacija se denimo sklepa, da niso bile v praktični uporabi, ampak so bile izdelane namensko kot pridatki.¹³⁵ Preslice v grobovih so gotovo nosile sporočila o identitetah pokojnih.¹³⁶

Vretena so interpretacijsko težavna. Izjemo redko jih najdemo v kombinaciji s predilnimi vretenci.¹³⁷ Enako kot pri preslicah tudi tu ohranjenost predstavlja veliko oviro. Nazoren primer so najdbe iz Celeje, saj na najdišču Tretja etapa ni bilo prepoznano nobeno vreteno, a kar deset tordiranih kaveljčkov zanje,¹³⁸ katerih namen je bilo lažje navijanje niti na vreteno. Podobni primerki preprostih tordiranih kaveljčkov so bili najdeni še na grobiščih

132 Z leve proti desni zrisane na podlagi sledečih objav: Petru, *Emonske nekropole*, T. LVXVI, 13; Plesničar Gec, *Severno emonsko grobišče*, T. VII, 23; Petru, *Emonske nekropole*, T. XCIV, 54; Slabe, *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*, T. 18. 1.

133 Z leve proti desni zrisane na podlagi sledečih objav: Petru, *Emonske nekropole*, T. LV, 11; naslednji dve na podlagi Puhar, »Zlato s severa«; Petru, *Emonske nekropole*, T. XXVII, 31; Istenič, *Poteovio*, T. 149: 10.

134 Z leve proti desni zrisane na podlagi sledečih objav: Vomer Gojkovič, »*Rimsko grobišče pri Osnovni šoli Ljudski vrt*«; Istenič, *Poteovio*, T. 149, 9; Petru, *Emonske nekropole*, T. CXVII, 5.

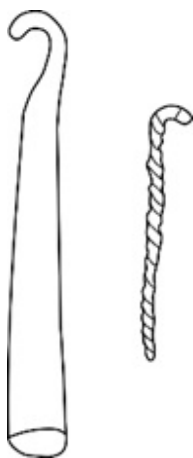
135 Dankovič, »Roman Bone Distaffs and Spindles«, 92.

136 Stemberger, »Identity of Females Buried at Colonia Iulia Emona«, 71–74.

137 Petru, *Emonske nekropole*, T. XCIV, 51.

138 Žerjal et al., »Katalog gradiva«, kat. št. 470, 471, 518, 672, 1005, 1136, 2405, 4528, 4743, 5525, 6108 in 6275.

Medvedjek¹³⁹ in Draga.¹⁴⁰ Treba je omeniti, da so včasih najdeni tudi v oljenkah iz grobov, kjer so služili za pritrdjevanje stenja, kar kaže na več različnih funkcij teh predmetov.¹⁴¹ Včasih najdemo tudi stožčaste nastavke s kaveljčki, ki so pri predenju lahko enako uporabljali kot tordirani kaveljčki (Slika 8), tako denimo v Celeji,¹⁴² Nevioudunu,¹⁴³ Petovioni¹⁴⁴ in Emoni.¹⁴⁵

Slika 8: Primer stožčastega nastavka s kaveljčkom in tordirane-ga kaveljčka

Predilna vretenca, ki so se uporabljala skupaj z vreteni, se najdejo precej redkeje od preslic. Obstajajo v različnih izvedbah, od steklenih (Slika 9) in keramičnih (načrtno narejenih¹⁴⁶ ali izčrepijenih)¹⁴⁷ do koščenih in jantarnih ter morda tudi kovinskih (npr. svinčenih).¹⁴⁸ Zanimivo je, da so izčrepijena vretenca očitno izdelovali iz katere koli keramike od grobe do namizne in celo fine namizne, kot sta sigilata in keramika tankih sten. Problematičnost tipologij, ki temeljijo na obliki, je izpostavila že Margarita Gleba; namesto tega zagovarja funkcionalni pristop, ki bi temeljil na teži, obliki, razmerju med višino in premerom ter velikosti luknje.¹⁴⁹ Diskasti predmeti, sploh taki brez konteksta, ki jih zlasti v primeru posamičnih najdb interpretiramo kot »jagode«, so namreč lahko služili kot predilna vretenca, saj so vsi tovrstni predmeti težji od 2 g¹⁵⁰ in bi s perforacijami med 3 in 12,2 mm¹⁵¹ lahko bili uporabljeni tudi za predenje. To predstavlja sploh pri starejših objavah problem, ker teže pogosto niso navedene.

139 Stemberger Flegar in Predan, »Rezultati raziskav«, 39.

140 Udovč, *Draga pri Beli Cerkvi*, kat. št. 40.

141 Stemberger Flegar in Predan, »Rezultati raziskav«, 39.

142 Npr. Žerjal et al., »Katalog gradiva«, 7479.

143 Petru in Petru, *Neviodunum*, T. XV, 38.

144 Istenič, *Petovio*, T. 19. 5; Mikl Curk, *Petovio I*, T. XVI, 53–65.

145 Mikl Curk, *Petovio I*, T. XXVII, 44.

146 Npr. Istenič, *Petovio*, T. 55: 6; Kerman, »Rimski in slovanska grobova na Ižišču v Ivancih«, 95.

147 Npr. Žerjal et al., »Katalog gradiva«, 786, 2385, 2641, 2713, 1778, 3815, 4501, 5578, 5660, 5990, 7320.

148 Npr. Žerjal et al., »Katalog gradiva«, 762.

149 Gleba, *Textile Production in Pre-Roman Italy*, 103–106.

150 Mårtensson et al., *Technical Report*.

151 Crummy, *Roman Small Finds from Excavations in Colchester*, 67; Alberti, »Construction, Use, and Discard of Female Identities«.

Slika 9: Predilna vretenca z grobišča Medvedjek (© PJP d.o.o., fotografija Kaja Stemberger Flegar)

Tudi šivanke so precej pogoste najdbe iz skupine tekstilnih orodij. Izdelane so iz različnih materialov, denimo iz kosti ali bakrovih zlitin. Večina primerkov prihaja iz grobov, vendar je njihova namembnost pogosto nejasna. Pri starejših avtorjih jih najdemo pod opisom »igla«, kar je, ob pomankanju slikovnega gradiva, lahko šivanka, igla lasnica, igla za spenjanje oblačil (in mrtvaških prtov) ali igla fibule.¹⁵² Gre za skupino predmetov, ki bi ji bila boljša in doslednejša terminologija gotovo v korist. Nadaljnji problem predstavlja odstotek fragmentiranosti, saj predmeti, kjer glavica in konica nista ohranjeni, tudi lahko pokrivajo več naštetih kategorij. Četudi skrčimo nabor šivank na »igle«, kjer so ohranjena ušesa, jih še vedno lahko razdelimo v več kategorij. Večušesne igle, kot že omenjeno, so bile verjetno uporabljene za šivanje las,¹⁵³ igle z razširitvijo okoli ušesa pa so bile verjetno bolj primerne bodisi za spenjanje obleke in, v grobovih, mrtvaških prtov bodisi za šivanje tkanin, kjer so razmiki med nitmi precej velike. Prav tako ne gre pozabiti, da so igle z ušesi lahko uporabljene tudi kot lasnice; poseben tip lasnega okrasa, ki ga poznamo samo po imenu *crepidula* ali *crepidula*,¹⁵⁴ bi bil lahko podoben današnjim lasnicam iz vzhodne Azije. Na našem prostoru bi bila lahko to igla iz Petovione.¹⁵⁵ Kovinske šivanke so lahko služile tudi v medicinske namene. Interpretacija šivank torej v resnici ni povsem preprosta in zahteva previdnost posebej v grobnih

¹⁵² Stemberger, *An Analysis of Funerary Evidence and Identity at Colonia Iulia Emona*, 155.

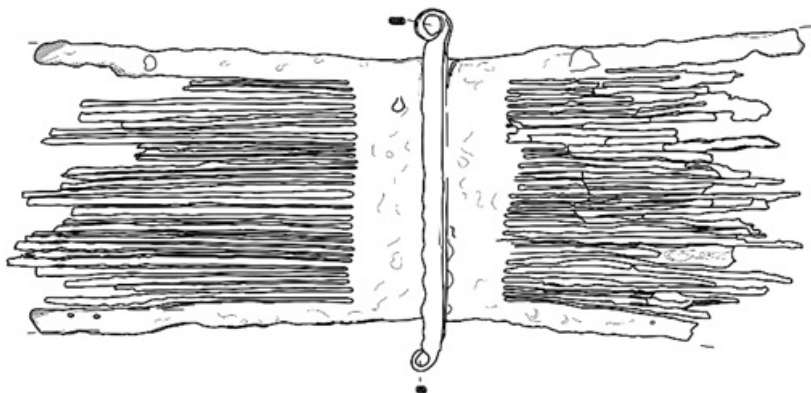
¹⁵³ Stephens, »Ancient Roman hairdressing«.

¹⁵⁴ Olson, *Dress and Roman Woman*, 76; Fest. 46L.

¹⁵⁵ Petru, *Petovio*, T. XXX, 13.

kontekstih, kjer ena sama šivanka še ne prinese šivilje. Podpisana šivanka s Ptuja pa kaže na to, da gre za resnično osebne predmete.¹⁵⁶

Le posamično ali v izredno majhnem številu pa najdemo v arheološkem zapisu rimske dobe v Sloveniji druge predmete, povezane z izdelavo tkanin. Ploščice za tkanje so tako, kljub vztrajnemu iskanju vzporednic v Sloveniji, meni znane samo iz Emone.¹⁵⁷ Gre za trikotno varianto, kakršno poznamo tudi iz Viminacija.¹⁵⁸ Prav tako je bil v Emoni najden tudi tok za šivanke.¹⁵⁹ Sorodni šiviljskemu priboru so še čolnički za tkanje mrež, ki pa bi bili lahko uporabljeni tudi za izdelavo lasnih mrežic, najdenih na primer v Celeji,¹⁶⁰ Emoni¹⁶¹ in Petovionii.¹⁶² Tkalske uteži se najdejo posamično ali v malem številu v naselbinskih kontekstih. Z glavniki za česanje prediva, predvidoma volne, je podobno, le da se ti pojavljajo predvsem v pozni antiki, kot recimo primer z Rifnika (Slika 10).

Slika 10: Železen glavnik za česanje prediva, najden na Rifniku (© Pokrajinski muzej Celje, risba Brina Svet)

Zanimivo je, da so sestavi opreme za predenje v grobovih izredno redki. Le redko namreč najdemo skupaj več predmetov iz te kategorije hkrati, na primer predilna vretenca in preslice. Posamezni se pojavljajo na grobiščih Pristava pri Trebnjem, Petovionii in Emoni. Na Pristavi pri Trebnjem izstopa grob 113 s kombinacijo preslice, triočesne in enoočesne igle, predilnega

¹⁵⁶ Mikl Curk, *Poetovio I*, T. XXVII, 42.

¹⁵⁷ Petru, *Emonske nekropole*, T. CXVII, 6.

¹⁵⁸ Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, T. XXXIII, 4–6.

¹⁵⁹ Petru, *Emonske nekropole*, T. XXIV, 24.

¹⁶⁰ Bausovac in Krajšek, *Municipium Claudium Celeia*, 90.

¹⁶¹ Petru, *Emonske nekropole*, T. XCII, 12, 13.

¹⁶² Mikl Curk, *Poetovio I*, T. XXVII, 44.

vretenca in še vsaj dveh predmetov, ki pa sta preveč poškodovana za natančnejšo določitev.¹⁶³ Morda je cel set tudi na Ptuju v grobu 87, kjer so bili skupaj najdeni predilno vretenca, kaveljček za vreteno in podologvat predmet, ki bi lahko služil za preslico.¹⁶⁴

ZAKLJUČEK

Preučevanje tekstilne obrti je že zaradi narave ohranjanja organskih snovi nujno interdisciplinarno delo. Podatki, ki jih najdemo pri antičnih piscih ali pridobimo s sistematičnimi študijami epigrafskih virov in likovnih upodobitev, nam o tekstilnih izdelkih odstirajo mnogo znanja, ki bi sicer ostalo nedostopno. Seveda pa ni zanemarljiv niti prispevek arheologije, sploh če ugotovitve dopolnjujemo z etnografskimi viri in eksperimentalno arheologijo.

Od vseh virov za preučevanje tkanin v antiki so na območju Slovenije najštevilčnejše arheološke najdbe. Veliko večino tkanin in z njimi povezanih orodij v Sloveniji trenutno poznamo iz grobiščnih kontekstov, k čemur so verjetno pripomogle bolj sistematične raziskave in objave grobišč, katerih katalogi pa v primerjavi z drugimi vrstami najdišč najdene predmete popisujejo temeljiteje. Kakor koli že, kaže se vključenost v širši mediteranski prostor z globoko zakoreninjenimi nadregionalnimi običaji komemoracije. Zato se zdi, da lahko v grobovih rimske Slovenije bolj kot utilitarne vidike tkanin in njihove izdelave opazujemo njihovo ritualno, a tudi vsakdanjo simboliko. Prebivalci antične Slovenije pa so se vsekakor zanimali tudi za praktično plat izdelkov iz tkanin. Vsakdanja oblačila in obutev, uporabni predmeti, pa tudi oskrba legij na naših tleh, vse to je moralo biti vsaj delno samozadostno. O tem nam govorijo redki epigrafski viri in predvsem omemba v Dioklecijanovem ediktu, pa tudi ostanki tkanin v grobovih. Sistematično objavljena najdišča z obsežnimi katalogi, kot je Celje–Tretja etapa, kažejo na potencial, ki ga ima študij obrti, tudi tekstilne. Gotovo se bodo v prihodnosti še pojavile delavnice, ki bodo močno razširile naše poznavanje rimskodobnih obrti v Sloveniji.

Število posamičnih tekstilnih orodij se z vsakim naslednjim objavljenim najdiščem poveča. Upam, da se nam občasno nasmehne Fortuna in da arheologi pogosteje odkrijemo tudi ostanke samih tkanin. A tudi preden se to zgodi, nam materiala za preučevanje tega izredno zanimivega področja ne bi smelo zmanjkati, kakor tudi nimajo umanjkat nova dognanja, sploh če se raziskovanja lotimo celostno.

163 Slabe, *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*, T. 18.

164 Istenič, *Poetovio*, T. 19.

Zahvale

Zahvalila bi se Dunji Salecl in dr. Maji Bausovac za nesebično pomoč pri pridobivanju dovoljenj in slikovnega gradiva iz Pokrajinskih muzejev Maribor in Celje. Kot ponavadi so glavni »krivci« za moje delo dr John Pearce, ddr Stefanie Hoss, dr Birgitta Hoffmann, Nik Flegar in Eðvarð Kötturinn Hvibósson, ki mi s svojimi nasveti stojijo ob strani. Zahvala gre tudi Primožu Predanu, ki omogoča in spodbuja obslužbene študije.

Kaja Stemberger Flegar
PJP d.o.o., Slovenska Bistrica
kaja.stemberger@pjpdoo.com

BIBLIOGRAFIJA

Kratice

AIJ – Antike Inschriften aus Jugoslawien

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum

Druga literatura

- Alberti, Marta. »The Construction, Use, and Discard of Female Identities: Interpreting Spindle Whorls at Vindolanda and Corbridge.« *Theoretical Roman Archaeology Journal*. 1, št. 1 (2018): dostopno na <https://doi.org/10.16995/traj.241>
- Allison, Penelope M. »Engendering Roman Spaces.« V: *Space And Spatial Analysis in Archaeology*, ur. Elizabeth C. Robertson, Jeffrey D. Seibert, Deepika C. Fernandez in Marc U. Zender, 333–354. Alberta: University of Calgary, 2005.
- Aubert, Jean-Jacques. *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores, 200 B.C.–A.D. 250*. Columbia Studies in the Classical Tradition. 21. Leiden, Boston in Köln: Brill, 1994.
- Bancroft, Wilder D. »Black and Blue.« *The Journal of Physical Chemistry* 28, št. 7 (1924): 715–719.
- Barrett, Anthony A. *Livia: First Lady of Imperial Rome*. New Haven, London: Yale University Press, 2004.
- Bausovac, Maja in Jure Krajšek. *Municipium Claudium Celeia*. Celeia Antiqua 2. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2020.
- Bertoncelj Kučar, Vladimira. »Nakit iz stekla in jantarja.« *Arheološki vestnik* 30 (1979): 254–277.
- Bostock, John, Henry T. Riley in Karl Friedrich Theodor Mayhoff, izd. *The Natural History Of Pliny*. Prevod John Bostock, Henry T. Riley in Karl Friedrich Theodor Mayhoff London: Henry G. Bohn, 1855.

- Bradley, Mark. »'It all comes out in the wash': Looking harder at the Roman fullonica.« *Journal of Roman Archaeology* 15 (2002): 20–44.
- Brøns Cecilie in Harlow, Mary. »White men and rainbow women: gendered colour coding in Roman dress.« V: *Textiles and Gender in Antiquity: From the Orient to the Mediterranean*, ur. Mary Harlow, Cecile Michel in Louise Quillien, 219–240. London, New York in Dublin: Bloomsbury Publishing, 2020.
- Carroll, Maureen. »'The Insignia of Women': Dress, Gender and Identity on the Roman Funerary Monument of Regina from Arbeia.« *Archaeological Journal* 169, št. 1 (2012): 281–311.
- Casinos Mora, Francisco Javier. »Iuris civilis notae ad vestem seu textile pertinentes: Notes on Dress in Roman Property Law.« *Revista Diálogos Mediterrânicos* 13 (2017): 21–35.
- Causey, Faya. *Amber and the Ancient World*. Los Angeles: Getty Publications, 2011.
- Cool, Hilary Elizabeth Mary. »Clothing and Identity.« V: *The Oxford Handbook of Roman Britain*, ur. Martin Millett, Louise Revell in Alison Moore, 306–424. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Croom, Alexandra. *Roman Clothing and Fashion*. Stroud: Amberley Publishing, 2010.
- Crummy, Nina. *The Roman Small Finds from Excavations in Colchester, 1971–9*. Colchester Archaeological Report. Vol. 2. Colchester: Colchester Archaeological Trust, 1983.
- Cottica, Daniela. »Spinning in the Roman World: from Everyday Craft to Metaphor of Destiny.« V: *Ancient Textiles: Production, Craft and Society. Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles, held at Lund, Sweden, and Copenhagen, Denmark, on March 19–23*, ur. Carole Gillis in Marie-Louise B. Nosch, 220–228. Oxford: Oxbow, 2007.
- Van Driel-Murray, Carol. »Putting some flesh on the bones: leather bikinis and body size.« V: *Life in the Limes: Studies of the people and objects of the Roman frontiers presented to Lindsay Allason-Jones on the occasion of her birthday and retirement*, ur. Rob Collins in Frances McIntosh, 206–216. Oxford: Oxbow Books, 2014.
- Van Driel-Murray, Carol. »Fashionable footwear: craftsmen and consumers in the north-west provinces of the Roman Empire.« V: *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*, ur. Andrew Wilson in Miko Flohr, 132–152. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Van Driel-Murray, Carol. »Warm and dry: a complete Roman tent from Vindolanda.« V: *Leather in Warfare: Attack, Defence and the Unexpected*, ur. Quita Mould, 1–16. Leeds: Royal Armouries Museum, 2017.
- Danković, Ilija. »Roman Bone Distaffs and Spindles: Could They Have Been Used for Spinning?« *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 36 (2020): 79–98.
- Dean, Jenny in Karen Diadick Casselman. *Wild Color, Revised and Updated Edition: The Complete Guide to Making and Using Natural Dyes*. Revidirana in posodobljena izdaja. New York: Potter Craft, 2010.
- Dular, Anja. »Rimske koščne igle iz Slovenije / Knochenadeln aus Slowenien.« *Arheološki vestnik* 30 (1979): 178–293.
- Edmondson, Jonathan. »Public Dress and Social Control in Late Republic and Early Imperial Rome.« V: *Roman dress and the fabrics of Roman culture*, ur. Jonathan Edmondson in Alison Keith, 21–46. Toronto: University of Toronto Press, 2008.
- Facsády, Annamária R. »Glass Distaff From Aquincum: Symbol or Tool?« *ANODOS Studies of the Ancient World* 8 (2008): 165–174.
- Flemestad, Peder, Mary Harlow, Berit Hildebrandt in Marie-Louise Nosch. »Observations on the Terminology of Textile Tools in the Edictum Diocletiani on Maximum Prices.«

- V: *Textile Terminologies from the Orient to the Mediterranean and Europe, 1000 BC to 1000 AD*, ur. Salvatore Gaspa, Cécile Michel in Marie-Louise Nosch, 256–277. Lincoln, Nebraska: Zea Book, 2017.
- Frankfurter, David. »As I Twirl This Spindle, ...»: Ritualization and the Magical Efficacy of Household Tasks in Western Antiquity.« *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural* 10, št. 1 (2021): 117–139.
- Frazer, James G., izd. *Ovid. Fasti*. Prevod James G. Frazer, uredil G. P. Goold. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.
- Freisenbruch, Annelise. *The First Ladies of Rome: The Women Behind the Caesars*. London: Vintage Books, 2011.
- Gifford, William, izd. *Juvenal's satires. With the satires of Perseus*. Prevod William Gifford, popravki in opombe John Warrington, uvod Susanna Braund. London: Dent, 1992.
- Gleba, Margarita. »Textile Production in Proto-historic Italy: from Specialists to Workshops.« V: *Ancient Textiles: Production, Crafts and Society: Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles, held at Lund, Sweden, and Copenhagen, Denmark, on March 19–23, 2003*, ur. Carole Gillis in Marie-Louise B. Nosch, 71–76. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Gleba, Margarita. »Auratae vestes: Gold textiles in the ancient Mediterranean.« V: *Purpureae Vestes II: Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo*, ur. Carmen Alfaro in Lilian Karali, 61–77. Valencia: University of Valencia, 2008.
- Gleba, Margarita. *Textile Production in Pre-Roman Italy*. Oxford: Oxbow Books, 2008.
- Gleba, Margarita. »Women and textile production in pre-Roman Italy.« V: *Women in Antiquity*, ur. Stephanie Lynn Budin in Jean MacIntosh Turfa, 844–851. Oxford in New York: Routledge, 2016.
- Greene, Elizabeth M. »Footwear and fashion on the fringe: stamps and decoration on leather and shoes from Vindolanda (1993–2016).« V: *Embracing the Provinces: Society and Material Culture of the Roman Frontier Regions: Essays in honour of Dr Carol van Driel-Murray*, ur. Tatiana Ivleva, Jasper Bruin in Mark Driessen, 143–153. Oxford in Philadelphia: Oxbow Books, 2018.
- Harlow, Mary. »Spinning — The Invisible Profession.« V: *The Value of Making: Theory and Practice in Ancient Craft Production*, ur. Helle Højscheide in Ben Russell, 123–138. Studies in classical archaeology 13. Turnhout: Brepolis, 2021.
- Hoffiller, Viktor in Balduin Saria. *Antike Inschriften aus Jugoslawien. Heft 1, Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb: St. Kugli, 1938.
- Grassl, Herbert. »Die Rolle von Nauportus (Vrhnika) im Lichte neuer Textfunde / Pomen Navporta v luči novih napisov na svinčenih ploščicah.« *Arheološki vestnik* 68 (2017): 459–469.
- Hersch, Karen K. »The woolworker bride.« V: *Ancient Marriage in Myth and Reality*, ur. Lena Larsson Lovén in Agneta Strömberg, 122–135. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Hersch, Karen K. *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Horvat, Jana in Aleksandra Nestorović. *Osrčje Petovione: Ptuj v rimski dobi*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2022.
- Hoss, Stefanie. »The Roman Military Belt.« V: *Wearing the Cloak. Dressing the Soldier in Roman Times*, ur. Marie-Louise Nosch, 29–44. Ancient Textiles Series 10. Oxford: Oxbow Books, 2012.

- Istenič, Janka. *Poetovio, zahodna grobišča I: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu: katalog / Poetovio, the western cemeteries I: grave-groups in the Landesmuseum Joanneum, Graz*. Katalogi in monografije 32. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999.
- Jerrard, Marjorie. »Organisation of the roman clothing and textile industry: skill, occupation, and the gender-segmented workforce.« *Working paper series (Monash University)* 3, (2000): 1–12.
- Jevremov, Blagoj. »Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970-1980.« *Ptujski zbornik* 5 (1985): 419–430.
- Johnes, Arnold Hugh Martin. »The Cloth Industry under the Roman Empire.« *The Economic History Review: Second Series* 13, št. 2 (1960): 183–192.
- Kleijwegt, Marc. »Textile Manufacturing for a Religious Market: Artemis and Diana as Tycoons of Industry.« V: *After the Past: Essays in Ancient History in Honour of H. W. Pleket*, ur. Willem Jongman in Marc Kleijwegt, 81–135. Leiden, Boston in Köln: Brill, 2002.
- Larsson Lovén, Lena. »Lanam Fecit: Woolworking and Female Virtue.« V: *Aspects of Women in Antiquity: Proceedings of the First Nordic Symposium of Women's Lives in Antiquity*, ur. Lena Larsson Lovén in Agneta Strömberg, 85–101. Jonsered: P. Åströms Förlag, 1998.
- Larsson Lovén, Lena. *The Imagery of Textile Making. Gender and status in the funerary iconography of textile manufacture in Roman Italy and Gaul*. Göteborg: Göteborg University, 2002.
- Larsson Lovén, Lena. »Wool Work as a Gender Symbol in Ancient Rome. Roman Textiles and Ancient Sources.« V: *Ancient Textiles: Production, Craft and Society. Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles, held at Lund, Sweden, and Copenhagen, Denmark, on March 19–23, 2003*, ur. Carole Gillis in Marie-Louise B. Nosch, 229–236. Oxford: Oxbow, 2007.
- Larsson Lovén, Lena. »Female Work and Identity in Roman Textile Production and Trade: A Methodological Discussion.« V: *Making textiles in pre-Roman and Roman times: People, places, identities*. Ancient Textile Series 13, ur. Margarita Gleba in Judit Pász-tókai-Szeőke, 109–125. Oxford: Oxbow Books, 2013.
- Larsson Lovén, Lena. »Clothes, body language, and visual communication in ancient Rome.« V: *Med hjärta och hjärna. En vänbok till professor Elisabeth Arwill-Nordbladh*, ur. Henrik Alexandersson, Alexander Andreeff in Annika Bünz, 429–441. Göteborg: Göteborgs Universitet, 2014.
- Larsson Lovén, Lena. »Gender and Textile Production in Roman Society and Politics.« V: *Textiles and Gender in Antiquity: From the Orient to the Mediterranean*, ur. Mary Harlow, Cécile Michel in Louise Quillien, 125–134. London in New York: Bloomsbury Academic, 2020.
- Larsson Lovén, Lena. »From royal ladies to female slaves: Roman women and spinning.« V: *Lanifica. Il ruolo della donna nella produzione tessile attraverso le evidenze funerarie*, ur. Maria Stella Busana, Cecilia Rossi in Denis Francisci, 287–198. Padova: Padova University Press, 2021.
- Liu, Jinyu. »Clothing Supply for the Military. A Look at the Inscriptional Evidence.« V: *Wearing the Cloak. Dressing the Soldier in Roman Times*. Ancient Textiles Series 13, ur. Marie-Louise Nosch, 13–19. Oxford: Oxbow Books, 2012.
- Liu, Jinyu. »Trade, Traders and Guilds (?) in Textiles: the Case of Southern Gaul and Northern Italy (1st–3rd Centuries AD).« V: *Making textiles in pre-Roman and Roman*

- times: People, places, identities*. Ancient Textile Series 13, ur. Margarita Gleba in Judit Pásztkai-Szeőke, 126–142. Oxford: Oxbow Books, 2013.
- Llewellyn-Jones, Lloyd. »Body and Clothing.« V: *A Cultural History of Color in Antiquity*, ur. David Wharton, 81–105. London, New York, Oxford, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic, 2021.
- Lovenjak, Milan. »Štiri ploščice z napisi.« V: *Ljubljana: kulturna dediščina reke*, ur. Peter Turk, Janka Istenič, Timotej Knific in Tomaž Nabergoj, 244–246. Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije, 2009.
- Mårtensson, Linda, Eva Andersson, Marie-Louise Nosch in Anne Batzer, *Technical Report: Experimental Archaeology Part 2:2 Whorl or Bead?*, 2006. Dostopno na: http://ctr.hum.ku.dk/research-programmes-and-projects/previous-programmes-and-projects/tools/technical_report_2-2__experimental_arcaeology.pdf
- McGinn, Thomas A. J. *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*. Druga izdaja. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Migotti, Branka. »Tkanje u rimskoj antici – ženska vrlina ili gospodarska stvarnost?« *Zbornik Muzeja Đakovštine* 9, št. 1 (2009): 69–84.
- Mikl Curk, Iva. *Poetovio I*. Katalogi in monografije 13. Ljubljana: Narodni muzej v Ljubljani, 1976.
- Mikl Curk, Iva. »Nit, šivanka, preslično vreteno in rimski grobovi v Sloveniji / Der Nähfaden, die Nadel, der Spinnwirtel und die römerzeitlichen Gräber Sloweniens.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70/35 št. 1–2 (1999): 303–316.
- Mulh, Tadeja. Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Potniški center Ljubljana 2007/2008 (poročilo št. 1/2003 –BV TM). Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Ljubljana, 2008.
- Pásztkai-Szeőke, Judit. »“The mother shrinks, the child grows. What is it?” The evidence of spinning implements in funerary context from the Roman province of Pannonia.« V: *Vestimenta. Aspectos de la Identidad femenina en la Antigüedad*, ur. Carmen Alfaro Giner, Julia Martínez García in Jónatan Ortiz García, 125–140. Valencia SEMA, Universitat de València, 2011.
- Petković, Sofija. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*. Beograd: Arheološki Institut Beograd, 1995.
- Petru, Sonja. *Emonske nekropole: odkrite med leti 1635–1960*. Katalogi in monografije 7. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Petru, Sonja in Peter Petru. *Neviodunum: (Drnovo pri Krškem): katalog najdb*. Katalogi in monografije 15. Ljubljana: Narodni muzej, 1978.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Severno emonsko grobišče / The northern necropolis of Emona*. Katalogi in monografije 8. Ljubljana: Narodni muzej v Ljubljani, 1972.
- Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Št. 3. Bern, München: Francke Verlag, 1959.
- Puharm Jana. »Zlato« s severa, 4. del: tri jantarne preslice iz Ribnice pri Jesenicah na Dolenjskem - nit življenja v svetu onkraj, 1. - 2. stoletje. Elektronki vir: <https://www.pmb.si/odskrnjena-vrata-depoja/zlato-s-severa-4-del-tri-jantarne-preslice-iz-ribnice-pri-jesenicah-na-dolenjskem-nit-zivljenja-v-svetu-onkraj-1-2-stoletje>.
- Radman-Livaja, Ivan. »Le rôle des étiquettes de plomb dans le travail du textile à Siscia.« V: *Textiles y Tintes en la ciudad antigua. Actas del III Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo (Nápoles, 13-15 de Noviembre, 2008)*, ur. Carmen Alfaro Giner, Philippe Borgard, Jean-Pierre Brun in Rafaela Pierobon-Benoit, 181–196. Valencia: Universitat de València. Servei de Publicacions, 2011.

- Radman-Livaja, Ivan. »Craftspeople, Merchants or Clients? The Evidence of Personal Names on the Commercial Lead Tags from Siscia.« V: *Making textiles in pre-Roman and Roman times: people, places, identities*, ur. Margarita Gleba in Judit Pásztkai-Szeőke, 87–108. Ancient Textile Series 13. Oxford: Oxbow Book, 2013.
- Ragolič, Anja. *Poetovio: römische Grabdenkmäler*. Situla 46 = ILSI 2/I. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2023.
- Rothe, Ursula. *The Toga and Roman Identity*. London, New York, Dublin: Bloomsbury Academic, 2020.
- Saje, Špela. Rimsko grobišče pri Osnovni šoli Ljudski vrt, Ptuj: Prvih 100 grobov z oljenko. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, 2016.
- Samanta, Ashis Kumar in Adwaita Konar. »Dyeing of textiles with natural dyes.« V: *Natural Dyes*, ur. Emriye Akcakoca Kumbasar, 29–56. Rjeka: InTech, 2011.
- Sebesta, Judith Lynn. »Tunica ralla, tunica spissa: The colors and textiles of Roman costume.« V: *The world of Roman costume*, ur. Larissa Bonfante in Judith Lynn Sebesta, 65–76. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin, 1994.
- Sebesta, Judith Lynn. *Weavers of fate: symbolism in the costume of Roman women*. Harrington Lecture, št. 42. College of Arts & Sciences, University of South Dakota, 1994.
- Slabe, Marijan. *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem / The Roman cemetery at Pristava near Trebnje*. Vestnik 12. Ljubljana: Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993.
- Stemberger, Kaja. »Identity of Females Buried at Colonia Iulia Emona / Rekonstruiranje identitet žensk z emonskih nekropol.« *Arheo* 31 (2014): 69–81.
- Stemberger, Kaja. *An Analysis of Funerary Evidence and Identity at Colonia Iulia Emona*. Doktorsko delo. King's College London, 2018.
- Stemberger Flegar, Kaja in Primož Predan. »Rezultati raziskav.« V: *Medvedjek Gmajna*. Arheologija na avtocestah Slovenije 103, 19–39. Ljubljana: Center za preventivno arheologijo, 2022.
- Stephens, Jane. »Ancient Roman hairdressing: on (hair) pins and needles.« *Journal of Roman Archaeology* 21 (2008): 110–132.
- Tomanič Jevremov, Marijana. »Obrniške delavnice Poetovione / Werkstätten in Poetovio.« V: *Rimljani: steklo, glina, kamen / Die Römer: Glas, Ton, Stein*, ur. Irena Lazar, 90–94. Celje, Maribor in Ptuj: Pokrajinski muzej Celje; Pokrajinski muzej Ptuj; Pokrajinski muzej Maribor, 2004.
- Toynbee, Jocelyn Mary Catherine. *Death and Burial in the Roman World*. Nova izdaja. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Tušek, Ivan. »Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti na Ptuju.« *Ptujski arheološki zbornik. ob 100-letnici muzeja in muzejskega društva* (1993): 385–228.
- Udovč, Katarina. *Draga pri Beli Cerkvi*. Arheologija na avtocestah Slovenije 101. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2022.
- Vinder, Jasna. *Poročilo o arheološkem izkopavanju in arheološki raziskavi ob gradnji na območju izgradnje suhega zadrževalnika na Ptju na parc. št. 212, k.o. Ptuj*. Slovenska Bistrica: PJP d.o.o., 2022.
- Volkman, Hans. *Kleopatra. Politik und Propaganda*. München: R. Oldenbourg, 1953.
- Vomer Gojkovič, Mojca. »Glass finds from Poetovio grave at Ljudski vrt.« V: *Annales du 19e congrès de l'Association internationale pour l'histoire du verre Piran 2012*, ur. Irena Lazar, 264–270. Koper: 2015.
- Vomer Gojkovič, Mojca. »Grobišče pri Dijaškem domu v Rabeljči vasi na Ptju.« *Ptujski zbornik*, 6, št. 1 (1996): 230–312.

- Yonezawa, Takanori. »Sacred Spaces in Medieval and Early Modern Shintō Rituals.« Prevod Kristopher Reeves. *Studies in Japanese Literature and Culture* 2 (2019): 77–81.
- Wild, John Peter. »The Reuse of Textiles in the Roman World.« V: *Recycling and Reuse in the Roman Economy*, ur. Chloë N. Duckworth in Andrew Wilson, 61–88. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Zeng, Shan. *Shimenawa: Weaving Traditions with Modernity – Interdisciplinary Research on the Cultural History of Japanese Sacred Rope*. Diplomsko delo. Vermont: Middlebury College, 2019.
- Žerjal, Tina, Iris Bekljanov Zidanšek, Jure Krajšek, Irena Lazar, Maja Bausovac, Robert Krempuš, Jožica Hrustel in Andreja Krašna. »Katalog gradiva.« V: *Celje, Mariborska cesta, III. etapa*, Ana Plestenjak, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, 953–1775. Arheologija na avtocestah Slovenije. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2023.

IZVLEČEK

Izdelava tkanin in povezanih izdelkov je bila v antičnem Rimu ena izmed največjih obrtnih panog. O tem pričajo zapisi antičnih avtorjev, epigrafski viri, umetniške upodobitve in nenazadnje tudi arheološke ostaline. Na podlagi teh virov si lahko izdelamo predstavo o obrti, pri kateri se večina končnih izdelkov, pa tudi orodij za njihovo izdelavo ne ohrani. Prispevek prinaša kratek pregled različnih vidikov izdelave tekstila in razpravo o njegovi drugi plati: realnosti izdelave tekstila v tržne namene je vzporedna njegova simbolna vloga v rimski kulturi. Tkanje in še zlasti predenje sta bila v rimski dobi povezana s t. i. *mundus mulieris*. Prav predenje je veljalo tradicionalno za eno glavnih ženskih vrlin, da se je torej ženska »ukvarjala z volno«, medtem ko študije napisov in upodobitev na spomenikih kažejo, da so se v tekstilnih poklicih povečini udeleževali moški; izjema je bilo predenje. Glavni namen pričujočega prispevka je predstaviti, kako se dvojna narava tkanin odraža v slovenskem gradivu in kje lahko najdemo sledi te izredno pomembne, a izmuzljive panoge.

Ključne besede: rimska arheologija, tekstilna obrt, tekstilni pripomočki, mitologija, tradicija, pogrebni običaji

ABSTRACT

Lanam fecit: Textile Production between Public and Private

The production of textile and associated products accounted for a significant proportion of economic activity in Ancient Rome. From the writings of ancient authors, from the epigraphic material and artistic representations, as well as from the archaeological records, its importance is obvious. These sources enable us to form a rough picture of an industry whose final products and also tools are as a rule easily perishable. The present contribution provides an outline of the different aspects of textile production, and discusses its other role – just as it constituted a substantial part of industry and commerce, so did its rich symbolism feature prominently in Roman culture. Weaving, and even more so

spinning were typically associated with the *mundus mulieris* in Ancient Rome. Spinning wool in particular and woolworking in general was traditionally regarded as a key feminine virtue; on the other hand, studies of funerary inscriptions and depictions suggest that the professional textile workforce, with the exception of spinners, was overall mostly male. The foremost aim of this contribution is to present how the dual nature of textile is reflected in the archaeological record of Slovenia, and how this important but elusive craft can be traced.

Keywords: Roman archaeology, textile making, textile tools, mythology, tradition, funerary practice

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.41-61>

Tina Berden

Rimski Navport, lokalno obrtno središče

Ugodna geografska lega je že v prazgodovini odločilno vplivala na razvoj poselitve na skrajnem zahodnem delu Ljubljanske kotline, tj. na območju današnje Vrhnike (gl. spodaj, slika 1). Tu sta se stikali najpomembnejši tranzitni poti na območju jugovzhodnih Alp, t. i. argonavtska pot, ki je iz severne Italije čez ili-ro-italska vrata (Okra, Hrušica) vodila do Ljubljanske kotline in nato po rekah Ljubljanici, Savi in Donavi vse do Črnega morja,¹ in t. i. jantarjeva pot, ki je območje severnega Jadrana povezovala z Baltikom.²

Slika 1: Lega Navporta

1 Plinij starejši, *Naravoslovje* 3, 128. Komentarji: Šašel, »Keltisches portorium in den Ostalpen«; Šašel Kos, »Nauportus, antični literarni in epigrafski viri«, 19–20; Šašel Kos, »A few remarks«; Šašel Kos, »Ljubljana in mit o Argonavtih«.

2 Buora, *Lungo la via dell'Ambrà*.

Ob izvirih Ljubljance se je razvila naselbina, ki jo pisni viri³ imenujejo Navport. Strabon poroča, verjetno za sredino 2. stoletja pr. n. št., da so Navport nadzorovali keltski Tavriski. Bil je prekladalna oziroma mitninska postaja za trgovsko blago, ki je z vozovi prispelo iz Akvileje. Blago so tu pretovorili na ladje, s katerimi je po Ljubljanci in Savi nadaljevalo pot vsaj do Segestike (današnji Sisak).⁴ Kljub velikemu pomenu naselbine v 2. in 1. stoletju pr. n. št., ki se odraža v zgodovinskih virih, je z območja Navporta znanih relativno malo mlajšeželeznodobnih najdb,⁵ tudi lokacija naselbine Tavriskov ostaja neznana.

Najstarejše rimsko naselbinsko jedro se je konec 2. ali v začetku 1. stoletja pr. n. št. razvilo na ravnini ob levem bregu Ljubljance, na območju Stare pošte (gl. spodaj, slika 2: 1). Najdbe kažejo, da je šlo za naselbino Italikov, verjetno trgovcev.⁶ Na podlagi posameznih drobnih najdb sklepamo, da se je v tem obdobju morda formiralo tudi najstarejše poselitveno jedro na desnem bregu Ljubljance, na območju Dolgih njiv (gl. spodaj, slika 2: 2).⁷

V sredini 1. stoletja pr. n. št. je imel Navport status vasi (*vicus*), kar dokazujejo epigrafski spomeniki, ki omenjajo vaške načelnike (*magistri vici*).⁸

V avgustejskem obdobju je naselbina pripadala Deseti italški regiji in mestnemu ozemlju kolonije Akvileje.⁹ *Tabula Peutingeriana* jo prikazuje kot obcestno postajo.¹⁰

Na desnem bregu Ljubljance, na območju Dolgih njiv (gl. spodaj, slika 2: 2), so Rimljani v zgodnjavgustejskem obdobju ali nekoliko prej zgradili utrjen emporij z obsežnimi skladišči, svetiščem, tlakovanim trgom in pristaniščem. Gre za civilno postojanko, ki je služila kot prekladalna postaja za trgovsko blago na poti med severno Italijo in Panonsko nižino ter Podonavjem. Hkrati je bila verjetno povezana tudi z vojaško logistiko med osvajanjem in

3 Strabon 4, 6, 10 in 7, 5, 2; Velej Paterkul 2, 110, 4; Tacit, *Anali*, 1, 20, 1; Plinij starejši, *Naravoslovje*, 3, 128. Komentar: Šašel Kos, »*Nauportus*, antični literarni in epigrafski viri«, 17–33.

4 Strabon 7, 5, 2. Komentarji: Kahrstedt, »*Studien zur politischen*«; Šašel, »*Keltisches portorium in den Ostalpen*«; Šašel Kos, »*Nauportus*, antični literarni in epigrafski viri«, 18–19.

5 Gl. npr. najdišče Dolge njive (sl. 2: 2): Horvat, *Nauportus*, 89–90, 95, 113–114, 123–125, T. 1: 3, 2: 8, 3: 14–17, 4: 10, 11, 13, 14, 5: 1, 8: 2, 12, 12: 1, 6, 13: 7, 16: 1, 3, 4, 17: 1, 13, 21: 12, 25: 11, 12, 14; Božič, »*Slovenija in srednja Evropa*«, sl. 4: 2; Horvat, »*Nauportus. Vrhnika v arheoloških obdobjih*«, sl. 8, 9: 2, 3; Mušič, Horvat, »*Nauportus – an Early Roman trading post*«, sl. 41, 43: 13; najdišče Kočevarjev vrt (sl. 2: 3): Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, 211–215; najdišče Delavsko naselje (sl. 2: 4): Bekljanov-Zidanšek in Žerjal, *Poročilo o arheoloških raziskavah*, sl. 41, t. 9: 152; najdišče Stara pošta (sl. 2: 1): Vojaković et al., »*Poznorepublikanski Navport*«, 102–103, t. 2: 27, 29–31, 4: 49, 52, 54–58; najdišče Gradišče (sl. 2: 5): Žerjal, »*Vrhnika/Nauportus – Gradišče*«, 342; struga Ljubljance: Gaspari, *Latenske in zgodnjorimske najdbe*, Pril 8, T. 7: 12, 15: 20, 18: 39; Gaspari in Erič, »*Arheološke raziskave struge Ljubljance*«, t. 6: 9, 7: 1, 2; Gaspari, *Deblak s konca 2. stoletja*.

6 Vojaković et al., »*Poznorepublikanski Navport*«; Žerjal, »*Nauportus/Vrhnika*«, 109.

7 Horvat et al., »*Območje pristanišča v Navportu*«, 223; Horvat, »*Nauportus – Vrhnika*«, 97.

8 CIL III 3776, CIL III 3777. Komentar: Šašel Kos, »*Nauportus*, antični literarni in epigrafski viri«, 22–30.

9 Šašel Kos, »*Mejnik med Akvilejo in Emono*«; Šašel Kos, »*Il confine*«; Šašel Kos, »*The Problem of the Border*«; Šašel Kos, »*Boundary between Aquileia and Emona*«.

10 *Tabula Peutingeriana* IV, 1.

vzpostavitevijo oblasti na območju kasnejše province Panonije. Najdbe kažejo, da je bila v rabi do konca avgustejske dobe.¹¹

Najkasneje v srednjeavgustejskem obdobju se je na ravnini ob levem bregu Ljubljane, na območju Brega (gl. spodaj, slika 2: 3), oblikovalo novo naselbinsko jedro. Najstarejši ostanki kažejo, da so tu med (zgodnje-)srednjeavgustejskim obdobjem, in začetkom druge polovice 1. stoletja n. št. stale lesene stavbe, med katerimi so izkopali nepravilno mrežo drenažnih jarkov.¹²

V bližini, na območju Delavskega naselja (gl. spodaj, slika 2: 4), so bili prav tako odkriti ostanki lesenih stavb z vmesnimi drenažnimi jarki. Stavbe so drugače orientirane in grajene kot tiste z Brega.¹³

V zgodnjem 1. stoletju n. št. je prišlo do sprememb, ki so močno vplivale na razvoj Navporta. Zgrajena je bila *via publica* Akvileja-Emona,¹⁴ opuščen je bil emporij na Dolgih njivah,¹⁵ najdbe iz Ljubljane kažejo na upad rečnega prometa,¹⁶ 18 km proti severovzhodu je bila ustanovljena *Colonia Iulia Emona*.¹⁷ Navport je izgubil monopolni položaj glavne trgovske prekladalne postaje na poti iz Italije. Postopoma se je preoblikoval v majhno obcestno naselje ob glavni cesti med Akvilejo in Emono.

V sredini 1. stoletja n. št. je še vedno živelo naselbinsko jedro na Bregu (gl. spodaj, slika 2: 3). Starejšo leseno arhitekturo so porušili in v drugi polovici 1. stoletja n. št. zgradili dolge zidane stavbe, ki so morda služile kot skladišča.¹⁸ Podobne zidane stavbe so se morda nahajale tudi na območju Delavskega naselja (gl. spodaj, slika 2: 4).¹⁹ Kmalu nato, verjetno v zadnji četrtini 1. stoletja n. št., so domnevna skladišča na Bregu nadomestili z veliko ogrado s tlakovano notranjostjo, katere namen ostaja nejasen.²⁰ Po 2. stoletju n. št. so jo nadomestile drugače orientirane zidane stavbe, ki pa so zelo slabo ohranjene.²¹

11 Horvat, *Nauportus*, 49–57, 97–132; Mušič, Horvat, »*Nauportus – an Early Roman trading post*«; Horvat et al., »*Območje pristanišča v Navportu*«.

12 Tica, Pavlovič in Rutar, *Poročilo arheoloških izkopavanj*; Horvat, »*Skupek keramike*«; Berden et al., »*Selected early imperial contexts*«; Čufar et al., »*Raziskovalni potencial lesa sodov*«; Plohl, Žerjal, Novšak, *Končno poročilo*; Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, 235–284; Ipavec et al., *Končno strokovno poročilo*; Žerjal, »*Nauportus/Vrhnika*«, 113–114, Fig. 6.

13 Bekljanov-Zidanšek in Žerjal, *Poročilo o arheoloških raziskavah*; Žerjal, Bekljanov Zidanšek, »*Rimska naselbina na Vrhniki*«; Žerjal, »*Nauportus/Vrhnika*«, 114–116, Fig. 8–10.

14 Festus, *Breviarium VII* 51, 10–13; Tacit, *Annales* 1, 20, 1. Komentar: Istenič, *Rimska vojaška oprema*, 255.

15 Horvat, *Nauportus*, 126–129.

16 Istenič, *Rimska vojaška oprema*, 255, 257.

17 Gaspari, *Apud horridas gentis*; Šašel Kos, »*Colonia Iulia Emona*«.

18 Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, 285–293.

19 Bekljanov-Zidanšek in Žerjal, *Poročilo o arheoloških raziskavah*; Žerjal, Bekljanov Zidanšek, »*Rimska naselbina na Vrhniki*«; Žerjal, »*Nauportus/Vrhnika*«, 116, Fig. 8.

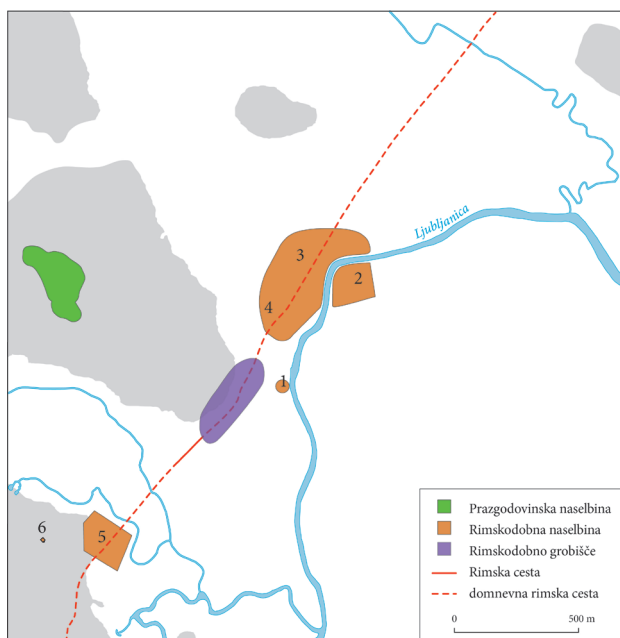
20 Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, 294–305.

21 Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, 306–307; Ipavec et al., *Končno strokovno poročilo*; Plohl, Žerjal, Novšak, *Končno poročilo*; Žerjal, »*Nauportus/Vrhnika*«, 113–114, Fig. 7.

Na Gradišču (okoli 1 km proti JZ) se je najkasneje v drugi četrtini 1. stoletja n. št. razvilo novo, ločeno naselbinsko jedro (gl. spodaj, slika 2: 5). Dokumentirani so bili ostanki zidanih stavb in ostanki jam za lesene kole, ki bi lahko kazali na obstoj starejše, lesene naselbinske faze.²²

Navport je na pomenu znova pridobil v pozni rimski dobi, kot strateška točka na območju jugovzhodnoalpskega obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*.²³ Na Gradišču (gl. spodaj, slika 2: 5) so morda že konec 3. stoletja n. št. zgradili poligonalni kastel,²⁴ ki je bil morda povezan z *burgusom* na bližnji vzpetini Turnovšče (gl. spodaj, slika 2: 6).²⁵

O propadu rimskega Navporta vemo zelo malo. Najdbe iz premešanih plasti z Dolgih njiv²⁶ (gl. spodaj, slika 2: 2) in Brega²⁷ (gl. spodaj, slika 2: 3) kažejo, da je naselbina živela še v prvi polovici 5. stoletja n. št.

Slika 2: Rimski Navport: 1 – Stara pošta, 2 – Dolge njive, 3 – Kočvarjev vrt, Breg, 4 – Delavsko naselje, Breg, 5 – Gradišče, 6 – Turnovšče

22 Bavec, Horvat, »Vrhnika, Gradišče 5«; Žerjal, »Vrhnika/Nauportus - Gradišče«; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 117–118.

23 Kos, »Gradnja in opustitev obrambnega sistema *Claustra*«; Ciglencečki, »*Claustra Alpium Iuliarum*«.

24 Horvat, *Nauportus*, 74–77; Žerjal, »Vrhnika/Nauportus - Gradišče«; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 118–119, Fig. 11–12.

25 Slabe, »Nova podoba arheološkega območja Turnovšče«; Horvat, *Nauportus*, 77–79; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 119–120.

26 Mušič, Horvat, Mušič, Horvat, »*Nauportus - an Early Roman trading post*«, 261.

27 Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočvarjev vrt*, 308–313.

Pretekle raziskave so naselbino v veliki meri obravnavale z vidika uvoženih, pretežno italjskih izdelkov,²⁸ medtem ko je vloga Navporta kot lokalnega produkcijskega središča razmeroma slabo poznana.

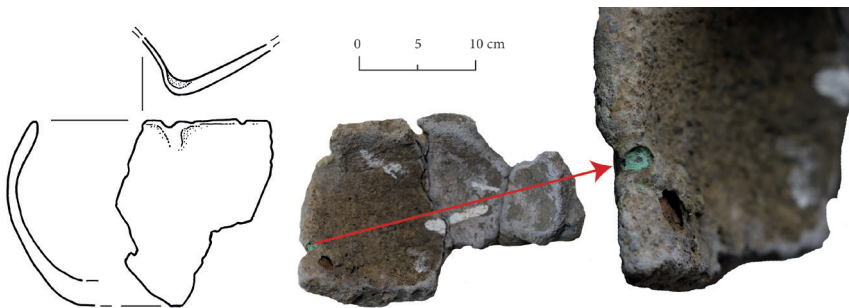
Prispevek se osredotoča na arheološke najdbe, ki jih lahko neposredno (ostanki ognjišč in obrtnih delavnic) ali posredno (delovni pripomočki, proizvodni odpad, polizdelki, izdelki z razpoznavnimi značilnostmi, ki se pojavljajo na geografsko omejenem območju) povežemo z obstojem obrti v naselbini.²⁹ Podatki iz zgodovinskih virov in napisnih kamnov niso bili vključeni v analizo.

METALURGIJA

Na Bregu so bili na lokaciji Kočevanjev vrt (gl. zgoraj, slika 2: 3) najdeni ostanki treh livarskih lončkov.³⁰

Prvi lonček je bil najden v polnilu odpadne jame, ki ga drobne najdbe datirajo v tiberijsko obdobje.³¹ Na ustju se je ohranil zataljen delec brona, ohranjen izlizek kaže, da so ga uporabljali za ulivanje staljene kovine v kalupe (gl. spodaj, slika 3).

Drugi lonček (gl. spodaj, slika 4) izvira iz plasti z območja domnevne ograde s tlakovano notranjostjo in, sodeč po drugih najdbah z istega konteksta, sodi v drugo polovico ali zadnjo četrtino 1. in v 2. stoletje n. št.³²

Slika 3: Navport, Kočevanjev vrt. Livarski lonček iz polnila odpadne jame; na fotografiji je prikazan zataljen delec brona na ustju lončka

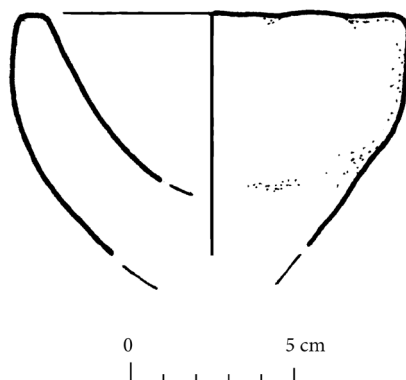
28 Gl. npr. Horvat, »The beginning of Roman commerce«; Horvat, Mušič, »Nauportus, a commercial settlement«; Horvat, »Skupek keramike«; Grassl, »Die Rolle von Nauportus«; Berden et al., »Selected early imperial contexts«; Berden, Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevanjev vrt.

29 Santoro, »Artigianato e produzione«, 35–50.

30 Primerjaj z Bayley in Rehren, »Towards a functional«, Fig. 3: b,c.

31 Horvat, »Skupek keramike«; Berden, Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevanjev vrt, sl. 163.

32 Berden, Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevanjev vrt, sl. 163.

Slika 4: Navport, Kočevarjev vrt. Livarski lonček iz plasti z območja domnevne ograde

Tretji lonček izvira iz konteksta domnevno metalurške peči na severnem obrobju območja, ki pa ni podrobneje datirana.³³

V slabo datirani plasti z iste lokacije je bil najden tudi polizdelek fibule³⁴ (gl. spodaj, slika 5). Ulita osnova ima razmeroma nizek lok polkrožnega preseka z dvema profiliranimi gumboma, ki se nadaljuje v uokvirjeno trikotno nogo z gumbastim zaključkom. Opisane značilnosti jo uvrščajo med noriško-panonske dvogumbaste fibule vrste Almgren 236c po J. Garbschu, ki so jih v 1. in prvi tretjini 2. stoletja n. št. nosili predvsem na območju vzhodne Panonije in Norika.³⁵

Pregled fibule pod vrstičnim elektronskim mikroskopom z energijsko-disperzijsko spektroskopijo rentgenskih žarkov (SEM-EDS)³⁶ je pokazal, da je bila ulita iz kositrovega bronu (gl. spodaj, slika 6, tabela 1).

Primerjava rezultatov analize z objavljenimi analizami emonskih fibul³⁷ je bila otežena, saj gre pri slednjih za meritve, ki so bile opravljene z drugačnimi analitskimi tehnikami. Objave emonskega gradiva večinoma tudi ne podajajo natančnih tipoloških opredelitev analiziranih fibul, ki je nujna, če želimo primerjati tipološko enake in/ali podobno stare fibule ter identificirati morebitne izdelke iste metalurške delavnice.

33 Tica, Pavlovič in Rutar, *Poročilo arheoloških izkopavanj*; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 114, Fig. 5: 2, 6:2.

34 Primerjaj s Sedlmayer, »Die Fibeln vom Magdalensberg«, Taf. 11: 268–270.

35 Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht*, 29–30, Abb. 4, Karte 7; Garbsch, »Ein Flügelbelfragment vom Lorenzberg«, Abb. 4; korelacija datacije Istenič, Poetovio, zahodna grobišča I, 57–58.

36 Analize je opravil dr. Adrijan Košir z ZRC SAZU, Paleontološki inštitut Ivana Rakovca.

37 Giumlia-Mair, »Roman Copper-based Finds«, Table 1: 29–33, 35–42, 48–49, 78; Giumlia-Mair, »Technical studies«, 40–41.

Tabela 1: Navport, Kočevarjev vrt. Rezultati analize polizdelka noriško-panonske fibule tipa Almgren 236c pod vrstičnim elektronskim mikroskopom z energijsko-disperzijsko spektroskopijo rentgenskih žarkov (SEM-EDS)

št. meritve	mikrolokacija meritve	P	O	C	Al	Si	Cu	Sn
001	kovina	0.39	3.27	2.76		0.41	76.96	16.21
002	kovina						82.33	17.67
003	kovina	0.84	7.36	3.94		0.75	63.03	24.09
004	patina	1.58	9.11	3.34	0.25	1.36	37.16	47.20

Na Kočevarjevem vrtu (gl. zgoraj, slika 2: 3) je bilo v različnih plasteh najdenih tudi več kilogramov žlindre, ki je ostanek predelave železove rude (gl. spodaj, slika 7).

Najstarejši kosi žlindre izvirajo iz plasti, ki jih po drobnih najdbah datiramo v srednje-, morda že zgodnjeavgustejsko obdobje, najmlajši so iz premešanih plasti, ki so vsebovale poznorimske oziroma recentne najdbe.³⁸

Ostanki železove žlindre in peči so bili najdeni tudi na južnem obrobju naselbinskega jedra na Bregu, tj. na območju Delavskega naselja³⁹ (gl. zgoraj, slika 2: 4).

Predstavljene skromne najdbe kažejo na predelavo bron in železa nekje na območju Brega. Najdbe ostankov peči⁴⁰ in distribucija železove žlindre⁴¹ z območja Kočevarjevega vrta (gl. zgoraj, slika 2: 3) kažejo, da je obrtni del verjetno ležal na severnem obrobju naselbine na Bregu, kar je z vidika požarne varnosti tudi najbolj logično. Ostanki žlindre in peči z območja Delavskega naselja⁴² (gl. zgoraj, slika 2: 4) kažejo na obstoj obrtniških delavnic tudi na južnem obrobju tega naselbinskega jedra.

38 Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*.

39 Bekljanov-Zidanšek in Žerjal, *Poročilo o arheoloških raziskavah*; Žerjal in Bekljanov Zidanšek, »Rimska naselbina na Vrhniki«; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 116, Fig. 10.

40 Tica, Pavlovič in Rutar, *Poročilo arheoloških izkopavanj*; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 114, Fig. 5: 2, 6:2.

41 Neobjavljeno.

42 Bekljanov-Zidanšek in Žerjal, *Poročilo o arheoloških raziskavah*; Žerjal in Bekljanov Zidanšek, »Rimska naselbina na Vrhniki«; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 116, Fig. 10.

Slika 7: Navport, Kočevarjev vrt. Izbor primerkov železove žlindre

TEKSTILSTVO

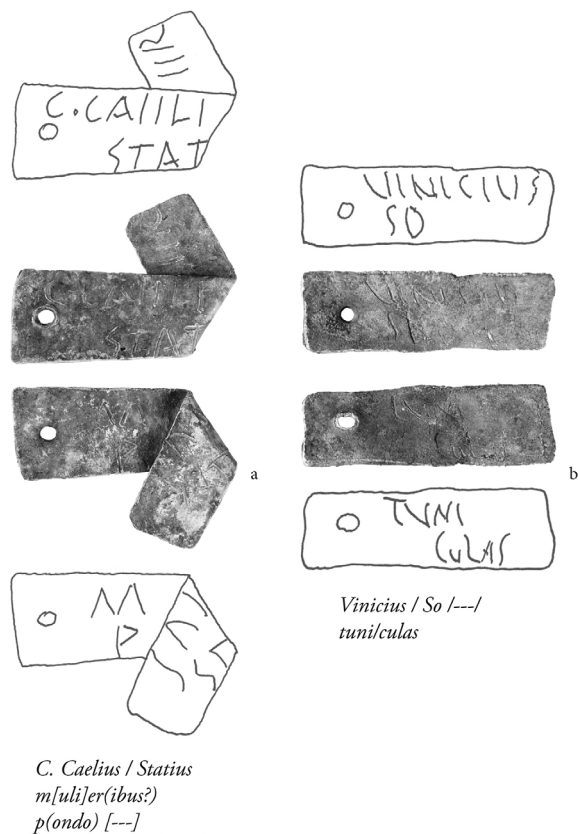
Epigrafska analiza napisov na svinčenih etiketah z najdišča Kočevarjev vrt na Bregu (gl. zgoraj, slika 2: 3) odpira vpogled v drugače težko razpoznavne sledi proizvodnje tekstila.

Prva etiketa (gl. spodaj, slika 8: a) govori o uvozu volne za potrebe tekstilne obrti,⁴³ druga (gl. spodaj, slika 8: b) pa o dobavi majhnih ali kratkih tunik, ki so bodisi bile uvožene, bodisi so bile izdelek lokalnega obrtnika in naj bi bile namenjene vojski.⁴⁴

Najdbe vijčkov (gl. spodaj, slika 9: 1), motkov (gl. spodaj, slika 9: 2) in uteži za statve (gl. spodaj, slika 9: 3–4) z iste lokacije (gl. zgoraj, slika 2: 3) se ujemajo z najdbo svinčene etikete, ki omenja uvoz surove volne (gl. zgoraj, slika 8: a) in kažejo na predelavo volne (morda tudi lanu in drugih tekstilnih surovin) v naselbini.

43 Lovenjak, »Štiri ploščice z napisi«, c; Grassl, »Die Rolle von Nauportus«, 465–466.

44 Lovenjak, »Štiri ploščice z napisi«, d; Grassl, »Die Rolle von Nauportus«, 466–467.

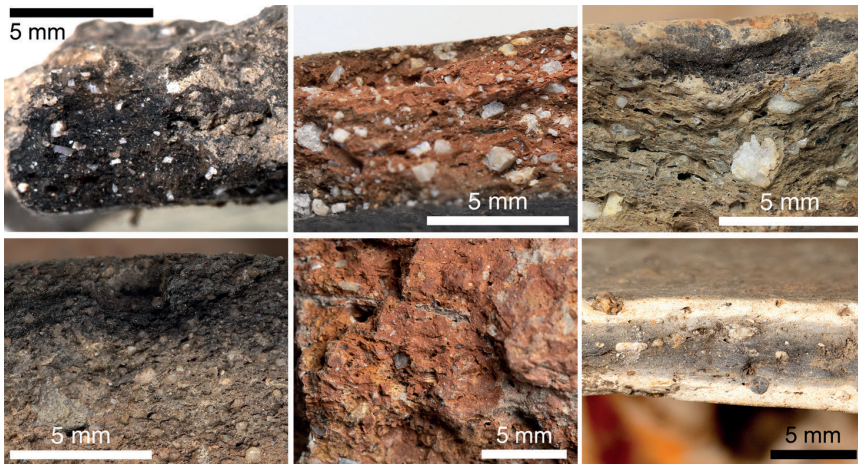
Slika 8: Navport, Kočevarjev vrt. Svinčeni etiketi (transkripcija H. Grassl, »Die Rolle von Nauportus«)

Slika 9: Navport, Kočevarjev vrt. Izbor vijčkov, motkov in uteži za statve

LONČARSTVO

Ob širokem naboru uvoženega finega namiznega in transportnega posodja iz velikih sredozemskih lončarskih centrov je bilo na Kočevarjevem vrtu na Bre-gu (gl. zgoraj, slika 2: 3) najdeno tudi grobo kuhinjsko posodje, za katerega na podlagi specifičnih receptur lončarskih mas (gl. spodaj, slika 10) in omejene razširjenosti oblik predpostavljam, da izhaja iz lončarskih delavnic, ki so domnevno delovale v ožjem geografskem prostoru, v katerem leži Navport. Gre za območje Ljubljanske kotline, od koder so znani predvsem lončarski centri v Emoni,⁴⁵ in njeni neposredni okolici.⁴⁶

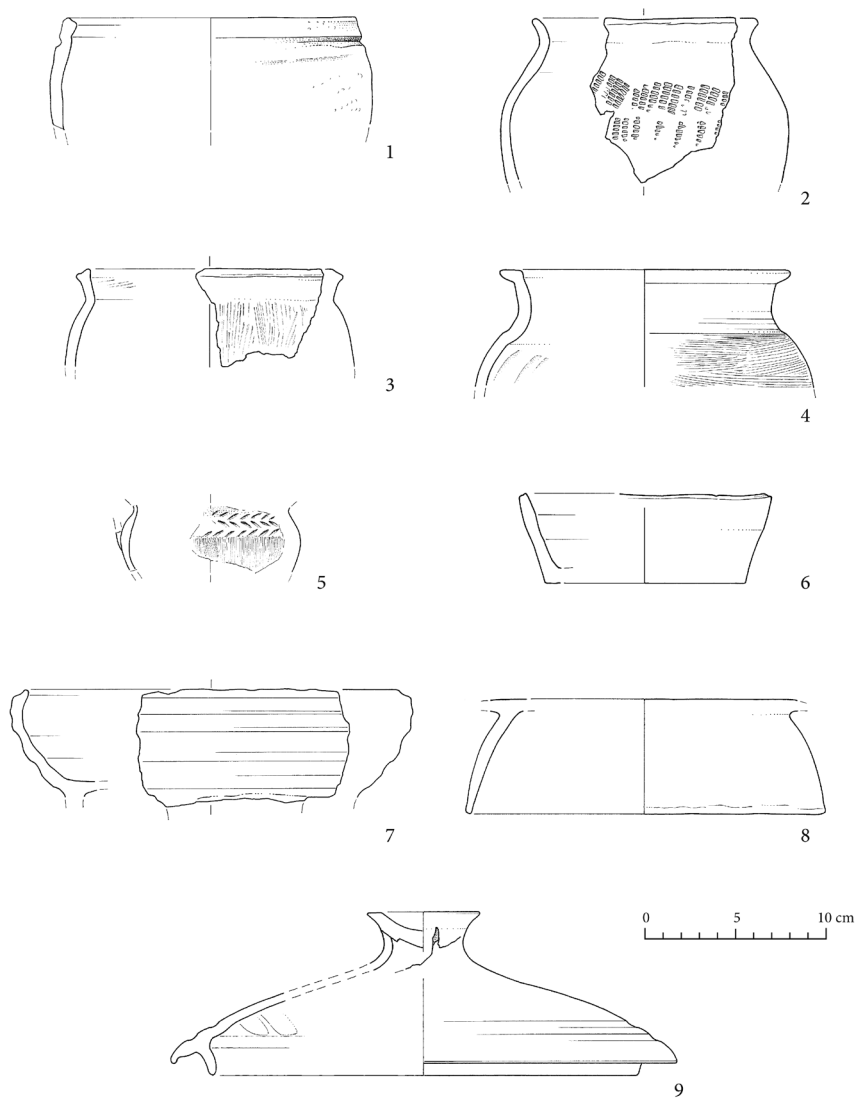
Slika 10: Navport, Kočevarjev vrt. Groba kuhinjska keramika, izbor domnevno lokalnih lončarskih mas

Med številnim in raznolikim gradivom, datiranim med avgustejsko in poznorimsko obdobje,⁴⁷ so bili med drugim najdeni prostoročno izdelani lonci preprostih, poznoprazgodovinskih oblik (gl. spodaj, slika 11: 1), lonci delani na lončarskem kolesu (gl. spodaj, slika 11: 2–4), drobni enoročajni lončki (gl. spodaj, slika 11: 5), preprosti krožniki (gl. spodaj, slika 11: 6), trinožniki (gl. spodaj, slika 11: 7), pekve (gl. spodaj, slika 11: 8) in pokrovi (gl. spodaj, slika 11: 9).

45 Istenič, Plesničar-Gec, »A pottery kiln at Emona«; Istenič et al., »Local production of pottery«; Istenič, »Roman pottery in Slovenia«, 207–208; Žerjal et al., »Pottery and other productions«, 94.

46 Horvat in Sagadin, »Emonska podeželje«, 215, sl. 6.

47 Berden, Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt, 186–207.

Slika 11: Navport, Kočevarjev vrt. Izbor grobega kuhinjskega posodja

IZDELAVA PIGMENTOV

Na Kočevarjevem vrtu na Bregu (gl. zgoraj, slika 2: 3) so bili najdeni ostanki štirih modrih kroglic.

Tri modre kroglice (gl. spodaj, slika 12: 1, 2, 4) so bile najdene v polnilu odpadne jame, pri čemer drobne najdbe kažejo na datacijo v tiberijsko obdobje.⁴⁸ Četrta kroglica (gl. spodaj, slika 12: 3) je bila odkrita v premešani plasti.⁴⁹

Njihov premer se giblje med 1,3–2,5 cm. Površina ima rumenkastorjavo patino, zrnata notranjost je svetlo do temno modra. Pregled kroglic pod optičnim in vrstičnim elektronskim mikroskopom z energijsko-disperzijsko spektroskopijo rentgenskih žarkov (SEM-EDS) je pokazal, da gre za kroglice egipčansko modrega barvila.⁵⁰

Gre za umetni pigment, ki so ga izdelovali s segrevanjem silikatov, bakra, apnenca in alkalij (fosfor ali žveplo). Iz zmesi so po segrevanju izdelali kroglice, ki so jih pred uporabo zdrobili in presejali, da so dobili pigment, ki je dal različne odtenke modre barve.⁵¹ V rimski dobi so ga izdelovali vsaj na območju Neapeljskega zaliva (*Puteoli, Cumae, Liternum*), Grčije (Kos) in Egipta (Memfis),⁵² od koder so ga izvažali po celotnem imperiju.⁵³ Zaradi razmeroma enostavne izdelave in cenenosti je služil kot nadomestek za drage modre pigmente iz azurita in lapis lazulija.⁵⁴

Kroglice egipčansko modrega barvila iz Kočevarjevega vrta bi zaradi enostavnega postopka pridobivanja lahko kazale na izdelavo tega pigmenta v sami naselbini. Zaradi lokacije in vloge Navporta v trgovski mreži ne moremo izključiti tudi možnosti, da predstavljajo ostanek trgovskega tovara, ki je potoval skozi naselbino.⁵⁵

48 Horvat, »Skupek keramike«; Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, sl. 163.

49 Berden, *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, sl. 163.

50 Berden, Košir, »SEM-EDS Elemental analysis«.

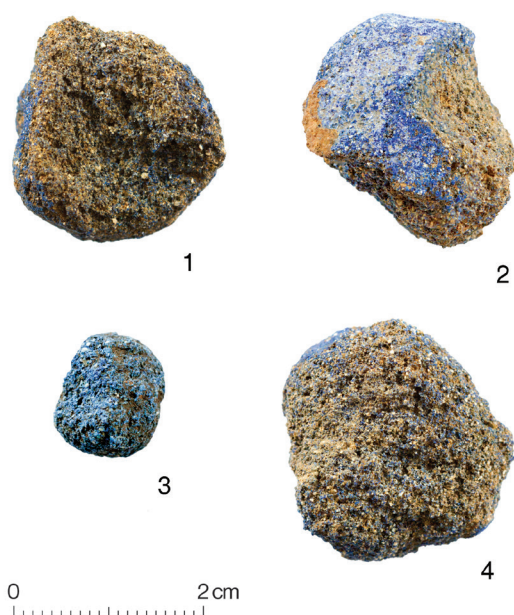
51 Vitruvij, *O arhitekturi* 7.11.1; Teofrast, Περὶ λίθων, 55; Riederer, »Egyptian Blue«, 32–34.

52 Skovmøller et al., »Egyptian blue«, 373–374; Rodler et al., »Provenancing ancient Pigments«, Fig. 8; Kovalev et al., »Making and working Egyptian blue«, Fig. 11.

53 Gl. npr. Plunkett Bushe-Fox, *Excavation on the Roman site of Wroxeter*; Tchernia, »Les fouilles sous-marines de Planier«; Bachmann in Cysz, »Das Grab eines römischen Malers«; Bachmann in von Pfeffer, »Römische Farbtopfe aus Mainz«; Riha, »Römisches Toilettgerät«; Gliozzo et al., »Pigments and plaster«; Delamare, Repoux, »Compte-rendu d'analyse«; Kovalev et al., »Making and working Egyptian blue«.

54 Skovmøller et al., »Egyptian blue«, 385–386.

55 Berden, Košir, »SEM-EDS Elemental analysis«; v prid zadnji hipotezi Kovalev et al., »Making and working Egyptian blue«, 10.

Slika 12: Navport, Kočevarjev vrt. Kroglice egipčansko modrega barvila (Berden, Košir, »SEM-EDS Elemental analysis«, Fig. 3)

ZAKLJUČEK

Iskanje sledov obstoja obrti v arheoloških plasteh rimskega Navporta je bilo zaradi maloštevilnih ostankov oteženo.

Vsi znani ostanki obrtnih dejavnosti v naselbini so omejeni na naselbinsko jedro na Bregu, kjer so v zadnjih letih potekale najobsežnejše raziskave in je zato arheološko najboljše raziskan del naselbine.⁵⁶ Ostanki livarskih lončkov in polizdelka noriško-panonske dvogumbaste fibule tipa Almgren 236c kažejo na predelavo bronu, ostanki žindre pa na pridobivanje železa. Najdbe tkalskih pripomočkov in svinčenih etiket govorijo o predelavi volne (morda tudi lanu in drugih tekstilnih surovin). Del grobega kuhinjskega posodja, izdelanega iz lončarskih mas s specifičnimi recepturami, je bil najverjetneje izdelan v domačih lončarskih delavnicah. Kroglice egipčansko modrega barvila bi zaradi enostavnega postopka pridobivanja lahko kazale na izdelavo tega pigmenta v sami naselbini ali pa gre za ostanek trgovskega blaga, ki je potovalo skozi Navport.

⁵⁶ Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 113–116, Fig. 5–8.

Metalurgija, tekstilstvo in lončarstvo spadajo v tipični nabor rimskih obrti, značilnih za praktično vsako večjo naselbino z območja *Caput Adriae*.⁵⁷ V primeru Navporta so te obrti služile predvsem samooskrbi tedanjih prebivalcev. Glede na pomen naselbine so njihovi ostanki zelo skromni. Gre namreč za naselbino, katere gospodarstvo je v temeljilo na trgovini in prometu.⁵⁸

Zahvala

Članek je nastal v okviru projekta Mala naselbina ob veliki cesti – rimski vikus Navport (Z6-50194), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Zahvaljujem se Adrijanu Koširju (ZRC SAZU, Paleontološki inštitut Ivana Rakovca) za opravljene naravoslovne analize. Dragotin Valoh je prispeval fotografije predmetov, načrti in karte so delo Mateje Belak (oba ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), najdbe je zrisala Nataša Grum. Hvala tudi Jani Horvat (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), ki je kritično prebrala besedilo in prispevala predloge za izboljšavo.

Tina Berden

ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo

tina.berden@zrc-sazu.si

BIBLIOGRAFIJA

- Bachmann, Hans-Gert in Wolfgang Cysz. »Das Grab eines römischen Malers aus Nida-Hedderheim.« *Germania* 55, št. 1–2 (1977): 85–107.
- Bachmann, Hans-Gert in Waltraud von Pfeffer. »Römische Farbtöpfe aus Mainz.« *Fundberichte aus Hessen* 19/20 (1979/1980): 687–696.
- Bayley, Justine in Thilo Rehren. »Towards a functional and typological classification of crucibles.« V: *Metals and mines: studies in archaeometallurgy*, ur. Susan La Niece, Duncan Hook in Paul Craddock, 46–55. London: Archetype: British Museum, 2007.
- Bavec, Uroš in Jana Horvat. »Vrhnika, Gradišče 5. Uvodno poročilo o arheoloških izkopavanjih.« *Vrhniki razgledi* 1 (1996): 107–110.
- Berden, Tina. Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočvarjev vrt. Doktorska disertacija, Podiplomska šola ZRC SAZU, 2022.
- Berden, Tina in Adrijan Košir. »SEM-EDS Elemental analysis of the pigments from Nauportus.« V: *Adriatlas 4. Produzioni artigianali in area adriatica: manufatti, ateliers*

57 Gl. npr. Mikl-Curk, »Gospodarstvo na ozemlju današnje Slovenije«, 310–311; Vidrih Perko in Žbena Trkman, »Trgovina in gospodarstvo v Vipavski dolini«, Horvat in Sagadin, »Emonsko podeželje«, 213–216; zadnji pomembnejši sintetični pregled Žerjal et al., »Pottery and other productions«.

58 Horvat, Mušič, »Nauportus, a commercial settlement«.

- e attori (III sec. a.C. – V sec. d.C.)*, ur. Daniela Rigato, Manuela Mongardi in Mat-thia Vitelli Casella, 135–144. Pessac: Ausonius, UN@, 2021. <https://una-editions.fr/adriatlas-4/>
- Berden, Tina, Katarina Čufar in Jana Horvat. »Selected early imperial contexts from Na-uportus: Breg area.« V: *Chronologie und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit. Tagungsband des internationalen Kolloquiums anlässlich 70 Jahre Archäologische Ausgrabungen auf dem Magdalensberg: zugleich Festgabe für Eleni Schindler Kaudelka*, ur. Heimo Dolenz in Karl Strobel, 35–64. Kärntner Museumsschriften 87. Klagenfurt am Wörthersee: Landesmuseum für Kärnten, 2019.
- Bekljanov-Zidanšek, Iris in Tina Žerjal. *Poročilo o arheoloških raziskavah pri projektu »Infrastruktura Delavsko naselje«*. *Parc. št. 2519/1, 2520/1, k. o. Vrhnika* (21.6.–26.7.2017). Ljubljana: Arhej, 2018.
- Božič, Dragan. »Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju (Slowenien und Mitteleuropa in der Spätlatènezeit).« *Arheološki vestnik* 44 (1993): 142–150.
- Buora, Maurizio, ur. *Lungo la via dell'Ambra, apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (I sec. a. C. - I sec. d. C.)*. Udine: Arti Grafiche Friulane, 1996.
- Ciglencečki, Slavko. »Claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes and the defence of Italy in the final part of the Late Roman period.« *Arheološki vestnik* 67 (2016): 409–424.
- Čufar, Katarina, Jana Horvat, Tjaša Tolar, Tina Berden in Maks Merela, »Raziskovalni potencial lesa sodov iz rimskih vodnjakov (Research potential of wood of barrels from Roman water wells)«. *Les: revija za lesno gospodarstvo* 68, št. 1 (2019): 47–60.
- Delamare, François in Monique Repoux. »Compte-rendu d'analyse d'une boulette bleue provenant de Magdalensberg (Nachwort from K. Gostenčnik, E. Schindler Kaudelka).« *Römisches Österreich* 41 (2018): 43–50.
- Garbsch, Jochen. *Die norisch–pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11. Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des Spätromischen Raetien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 5. München: C. H. Beck, 1965.
- Garbsch, Jochen. »Ein Flügelbelfragment vom Lorenzberg bei Epfach. Bemerkungen zu Fibeln der Frauentracht von Raetien und Iuvavum.« V: *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, ur. Georg Kossack in Günter Ulbert, 163–183. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Ergänzungsband 1. München: C. H. Beck, 1974.
- Gaspari, Andrej. Latenske in zgodnjerimske najdbe iz Ljubljane. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo: 2002.
- Gaspari, Andrej. *Apud horridas gentis ... Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2010.
- Gaspari, Andrej. *Deblak s konca 2. stoletja pr. n. št. iz Ljubljane na Vrhniki. Študija o ladjah in čolnih predrimskega in rimskega Navporta z orisom plovbe na Ljubljanskem barju med prazgodovino in novim vekom = The late 2nd century B. C. logboat from the Ljubljana river at Vrhnika. Study on the ships and boats of Preroman and Roman Nauportus with the outline of the navigation on the Ljubljana marshes between prehistory and the early modern period*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017.

- Gaspari, Andrej in Miran Erič. »Arheološke raziskave struge Ljubljanice med Verdom in Vrhniko (Archaeological research of the Ljubljana riverbed between Verd and Vrhnik).« *Annales: anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies*. Series historia et sociologia 18, št. 2 (2008): 407–430.
- Giumlia-Mair, Alessandra. »Roman Copper-based Finds From a Slovenian Settlement.« *Bulletin of the Metals Museum* 25 (1996): 48–63.
- Giumlia-Mair, Alessandra. »Technical studies on the roman copper-based finds from Emona.« *Berliner Beiträge zur Archäometrie* 18 (2001): 5–42.
- Gliozzo, Elisabetta, Fernanda Cavari, Damiano Damiani in Isabella Memmi. »Pigments and plaster from the Roman settlement of Thamusida (Rabat, Morocco).« *Archaeometry* 54, št. 2 (2012): 278–293.
- Grassl, Herbert. »Die Rolle von Nauportus (Vrhnik) im Lichte neuer Textfunde (Pomen Navporta v luči novih zapisov na svičnenih ploščicah).« *Arheološki vestnik* 68 (2017): 459–469.
- Horvat, Jana. *Nauportus (Vrhnik)*. Dela, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Opera, Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia 33. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.
- Horvat, Jana. »Nauportus. Vrhnik v arheoloških obdobjih.« *Vrhniški razgledi* 1 (1996): 89–106.
- Horvat, Jana. »The beginning of Roman commerce along the main route Aquileia – Emona.« V: *Terre di mare: l'archeologia dei paesaggi costieri e le variazioni climatiche. Atti del Convegno internazionale di studi, Trieste, 8-10 novembre 2007*, ur. Rita Auriemma in Snježana Karinja, 444–453. Trieste: Università degli studi di Trieste; Piran: Pomorski muzej - Museo del mare "Sergej Mašera" Piran - Pirano, 2008.
- Horvat, Jana. »Skupek keramike iz prve polovice 1. stoletja iz Navporta (Assemblage of ceramic ware from the first half of the 1st century AD from Nauportus).« V: *Emona med Akvilejo in Panonijo*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek, 273–299. Zbirka *Annales Mediterranei*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba *Annales*, 2012.
- Horvat, Jana. »Nauportus – Vrhnik.« V: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru*, ur. Jana Horvat, Irena Lazar in Andrej Gaspari, 93–112. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40. Ljubljana: Založba ZRC, 2020.
- Horvat, Jana in Branko Mušič. »Nauportus, a commercial settlement between the Adriatic and the Danube (Navport, trgovska naselbina med Jadranom in Donavo. Nauportus, un insediamento commerciale tra l'Adriatico e il Danubio).« V: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico. Atti del convegno internazionale di studi, San Pietro al Natisone (UD), 15-16 settembre 2006*, ur. Monica Chiabà, Paola Maggi in Chiara Magrini, 165–174. Roma: Quasar, 2007.
- Horvat, Jana in Milan Sagadin. »Emonsko podežlje.« V: *Emona MM: urbanizacija prostora - nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek, 201–223. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017.
- Horvat, Jana, Pavla Peterle Udovič, Tjaša Tolar, Borut Toškan. »Območje pristanišča v Navportu = The port area of Nauportus.« *Arheološki vestnik* 67 (2016): 177–258.
- Ipavec, Anja, Jasna Štajdohar, Davor Pečar, Matej Draksler in Samo Hvalec. Končno strokovno poročilo o arheoloških izkopavanjih na najdišču Vrhnik – Kočevarjev vrt. Maribor: Samo Hvalec s.p., 2022.

- Istenič, Janka. *Poetovio, zahodna grobišča I: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu*. Katalogi in monografije 32. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999.
- Istenič, Janka. *Rimska vojaška oprema iz reke Ljubljanice: arheološke in naravoslovne raziskave*. Katalogi in monografije 43. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019.
- Istenič, Janka. »Roman pottery in Slovenia: case studies of Poetovio, Emona and Aegean cooking ware (Rimska keramika u Sloveniji: primjeri Poetovione, Emone i egejske kuhinjske keramike).« V: *Rimske keramičarske i staklarske radionice: proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Zbornik 1. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 23.–24. listopada 2008 = Officine per la produzione di ceramica e vetro in epoca Romana: produzione e commercio nella regione Adriatica. Atti del 1 Colloquio archeologico internazionale, Crikvenica (Croazia), 23-24 Ottobre 2008 = Roman ceramics and glass manufactures: production and trade in the Adriatic region. Proceedings of the 1st International Archaeological Colloquium, Crikvenica (Croatia), 23-24 October 2008*, ur. Goranka Lipovac Vrkljan, Irena Radić Rossi in Bartul Šiljeg, 205–211. Crikvenica: Institut za arheologiju, Grad Crikvenica, Muzej grada, 2011.
- Istenič, Janka in Ljudmila Plesničar-Gec, »A pottery kiln at Emona.« *RCRF Acta* 37 (2001): 141–146.
- Istenič, Janka, Malgorzata Daszkiewicz in Gerwulf Schneider, »Local production of pottery and clay lamps at Emona (Italia, regio X).« *RCRF Acta* 38 (2003): 83–91.
- Karhstedt, Ulrich. »Studien zur politischen und Wirtschaftsgeschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus.« *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse, Heft 1* (1927): 1–36.
- Kos, Peter. »The construction and abandonment of the Claustra Alpium Iuliarum defence system in light of the numismatic material = Gradnja in opustitev obrambnega sistema Claustra Alpium Iuliarum v luči numizmatičnega gradiva.« *Arheološki vestnik* 63 (2012): 265–300.
- Kovalev Ilia, Alexandra S. Rodler, Cecilie Brøns in Thilo Rehren. »Making and working Egyptian blue – a review of the archaeological evidence.« *Journal of Archaeological Science* 153 (2023): 1–17.
- Lovenjak, Milan. »Štiri ploščice z napisi«. V: *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, ur. Peter Turk et al., 244–247. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009.
- Mikl-Curk, Iva. »Gospodarstvo na ozemlju današnje Slovenije v zgodnji antiki (L'économie sur le territoire de la Slovénie actuelle dans la haute antiquité).« *Arheološki vestnik* 19 (1968): 307–320.
- Mušič, Branko in Jana Horvat. »Nauportus – an Early Roman trading post at Dolge njive in Vrhnika. The results of geophysical prospecting using a variety of independent methods = Nauportus–zgodnjerimska trgovska postojanka na Dolgih njivah na Vrhniki. Rezultati geofizikalne raziskave z več neodvisnimi metodami.« *Arheološki vestnik* 58 (2007): 219–283.
- Plohl, Borut, Tina Žerjal in Matjaž Novšak. *Končno poročilo o raziskavah in izkopavanjih pri projektu »izvedbe nadzora in vodenja prometa na Vrhniki«, parc. št. 2526/3, 2854/45, 2940/1, 2940/2, k.o. Vrhnika*. Ljubljana: Arhej, 2020.
- Plunkett Bushe-Fox, Joscelyn. *Excavation on the Roman site of Wroxeter, Shropshire in 1912. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 1*. Oxford: Society of Antiquaries, 1913.
- Riederer, Joseph. »Egyptian Blue«. V: *Artists' Pigments. A Handbook of Their History and Characteristics* 3, ur. Elisabeth West FitzHugh, 23–45. Washington: National Gallery of Art; London: Archetype Publications, 1997.

- Riha, Emilie. *Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 6. Augst: Römermuseum Augst, 1986.
- Rodler, Alexandra S., Gilberto Artioli, Sabine Klein, Rainer Petschick, Peter Fink-Jensen in Cecilie Brøns. »Provenancing ancient pigments: Lead isotope analyses of the copper compound of egyptian blue pigments from ancient mediterranean artefacts«. *Journal of Archaeological Science: Reports* 16 (2017): 1–18.
- Santoro, Sara. »Artigianato e produzione nella Cisalpina romana: proposte di metodo e prime applicazioni.« V: *Artigianato e produzione nella Cisalpina*, ur. Sara Santoro, 19–69. Flos Italiae 3. Firenze: All'Insegna del Giglio, 2004.
- Sedlmayer, Helga. *Die Fibeln vom Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts*. Kärntner Museumsschriften 79. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Landesmuseums Kärnten, 2009.
- Skovmøller, Amalie, Cecilie Brøns in Maria Louise Sargent. »Egyptian blue: Modern myths, ancient realities«. *Journal of Roman Archaeology* 29 (2016): 371–387.
- Slabe, Marjan. »Nova podoba arheološkega območja Turnovšče nad Vrhniko«. *Varstvo spomenikov* 22 (1979): 123–144.
- Šašel, Jaroslav. »Keltisches portorium in den Ostalpen«. V: *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*. Römische Forschungen in Niederösterreich 5, 198–204. Graz in Köln: H. Böhlau, 1966. (= Šašel, Jaroslav. *Opera selecta*, ur. Rajko Bratož in Marjeta Šašel-Kos. Situla 30, 500–506. Ljubljana: Narodni muzej, 1992).
- Šašel Kos, Marjeta. »Nauportus, antični literarni in epigrafski viri«. V: *Nauportus (Vrhnika)*, ur. Jana Horvat, 17–33. Dela, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Opera, Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia 33. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.
- Šašel Kos, Marjeta. »The boundary stone between Aquileia and Emona = Mejnik med Akvilejo in Emono.« *Arheološki vestnik* 53 (2002): 373–382.
- Šašel Kos, Marjeta. »Il confine nord-orientale dell'Italia romana riesame del problema alla luce di un nuovo documento epigrafico«. *Aquileia nostra* 73 (2002): 246–259.
- Šašel Kos, Marjeta. »A few remarks concerning the archaiaologia of Nauportus and Emona: the Argonauts (Argonavti: mitična preteklost Navporta in Emona)«. V: *Mediterranean myths from classical antiquity to the eighteenth century = Mediteranski miti od antike do 18. stoletja*, ur. Metoda Kokole et al., 13–20. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Šašel Kos, Marjeta. »Ljubljana in mit o Argonavtih«. V: *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, ur. Peter Turk et al., 110–113. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009.
- Šašel Kos, Marjeta. »Colonia Iulia Emona – the genesis of the Roman city = Colonia Iulia Emona – nastanek rimskega mesta«. *Arheološki vestnik* 63 (2012): 79–104.
- Šašel Kos, Marjeta. »The Problem of the Border between Italy, Noricum, and Pannonia.« *Tyche. Beiträge zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 29 (2014): 153–164.
- Šašel Kos, Marjeta. »Boundary between Aquileia and Emona reconsidered.« *Epigraphica, periodico internazionale di epigrafia* 78, št. 1–2 (2016): 221–233.
- Tchernia, André. »Les fouilles sous-marines de Planier (Bouches-du-Rhône)«. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 13, št. 2 (1969): 292–309.
- Tica, Gojko, Daša Pavlovič in Gašper Rutar. *Poročilo arheoloških izkopavanj na lokaciji Kočevjarjev vrt – elektro – Vrhnika*. Planina: Tica sistemi d.o.o., 2006.

- Vidrih Perko, Verena in Beatrice Žbona Trkman. »Trgovina in gospodarstvo v Vipavski dolini in Goriških brdih v rimski dobi: interpretacija na podlagi najdišč Loke, Neblo, Bilje in Ajdovščina (Trade and economy in the valley of Vipava river in the Roman time. Commerci ed economia nella valle del Vipacco e nel Collio Goriziano in eta Romana).« V: *Zbornik prispevkov v počastitev 75-letnice prof. Sergia Tavana*, ur. Rajko Bratož et al., 17–72. Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja 30–31 (2003–2004).
- Vojaković, Petra, Iris Bekljanov Zidanšek in Borut Toškan. »Poznorepublikanski Navport: območje Stare pošte (Late Republican Nauportus: the Stara pošta site)«. *Arheološki vestnik* 70 (2019): 93–126.
- Žerjal, Tina in Iris Bekljanov Zidanšek. »Rimska naselbina na Vrhnikih – ulici Delavsko naselje in Partizanski tabor«. V: *Arheologija v letu 2017: dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, ur. Petra Stipančič in Bojan Djurić, 72. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2018.
- Žerjal, Tina. »Vrhnika/Nauportus – Gradišče, raziskave leta 2018 = Gradišče 2018 research = Gradišče, istraživanja u 2018. godini.« V: *Clastra patefacta sunt Alpium Iuliarum: recentna arheološka istraživanja na području kasnoantičkog obrambenog sustava = nedavne arheološke raziskave na području poznorimskog obrambenog sistema = recent archaeological investigation of the Late Roman barrier system*, ur. Josip Višnjić in Katharina Zanier, 326–359. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2019.
- Žerjal, Tina. »Nauportus/Vrhnika«. V: *Roman urban landscape: towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, ur. Jana Horvat, Stefan Groh, Karl Strobel in Mateja Belak, 105–125. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 47. Ljubljana: Založba ZRC, 2024.
- Žerjal, Tina, Jana Horvat in Janka Istenič. »Pottery and other productions in the eastern hinterland of Caput Adriae.« V: *Adriatlas 4. Produzioni artigianali in area adriatica: manufatti, ateliers e attori (III sec. a.C. – V sec. d.C.)*, ur. Daniela Rigato, Manuela Mongardi in Matthia Vitelli Casella, 93–110. Pessac: Ausonius, UN@, 2021. <https://una-editions.fr/adriatlas-4/>

IZVLEČEK

Navport je ena najstarejših rimskih naselbin na območju današnje Slovenije ter ključno najdišče za razumevanje zgodnjorimskega obdobja na prostoru jugovzhodnih Alp. Pretekle raziskave so naselbino v veliki meri obravnavale z vidika velikih količin uvoženih, pretežno italjskih izdelkov, medtem ko je bila njena vloga kot lokalnega produkcijskega središča razmeroma slabo poznana. Skromni arheološki ostanki kažejo na obstoj različnih obrti, kot so predelava brona in železa, tekstilstvo, lončarstvo, morda tudi izdelava pigmentov. Gre za nabor obrti, ki so služile predvsem samooskrbi tedanjih prebivalcev.

Ključne besede: arheologija, rimska doba, Navport, obrt, gospodarstvo

ABSTRACT

Roman Nauportus: a Local Crafts Centre

Nauportus is one of the oldest Roman settlements in present-day Slovenia and a key site for understanding the Early Roman period in the south-eastern Alps. Previous research has considered the settlement primarily from the perspective of the large quantities of imported products, mainly Italian, while its role as a local production centre has been relatively poorly understood. The sparse archaeological remains indicate the existence of various crafts such as bronze and iron working, textiles, pottery and possibly pigment production. These are a range of crafts that mainly served the self-sufficiency of the inhabitants of the time.

Keywords: archaeology, Roman period, Nauportus, craft, economy

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.63-72>

Katarina Šmid

Kaj nam podobe v grobnici povedo o lastniku? Poslikava hipogeja v Neviodunu

V grobnici¹ iz 2. stoletja,² ki se nahaja na zahodni in tudi največji nekropoli³ Nevioduna, ob cesti proti Emoni, je leta 1884 starinoslovec Jernej Pečnik (1835–1914)⁴ naletel na figuralno stensko poslikavo. Žal se ta v fizični obliki ni ohranila in o njej danes priča le nekaj notic z opisi ter risbe oziroma skice, od katerih so najbolj povedni akvareli,⁵ ki jih je napravil Hans (Ivan) Pečnik.⁶ Med izkopavanji te nekropole v osemdesetih letih 19. stoletja je bilo sicer odkritih še več zidanih grobov, od katerih so nekateri bili okrašeni z naslikanim enostavnejšim ornamentalnim okrasjem, a so se tudi ti ohranili le v risbah ozirom skicah.⁷

Barvna skala slik vsebuje rdečo, temno sivo, zeleno in rumeno barvo.⁸ Prizori delujejo zelo ploskovito in tudi same drže so mestoma nenaravne. To

1 O grobnici: Deschmann, »Römische Funde von Dernovo«, 24–27; Bezljaj, »Slikani rimski grobi na Krškem polji«, 49; Knez, Petru in Škaler, *Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum*, 36; Petru in Petru, *Neviodunum*, 21. Pečnikov opis grobnice in slik je objavil Karel Deschmann (»Römische Funde von Dernovo«, 24–27). Maketo grobnice z reprodukcijami barvnih fresk hrani Narodni muzej Slovenije, ki se mu na tem mestu tudi najlepše zahvaljujem za posredovanje fotografij in dovoljenje za objavo.

2 Kastelic, *Simbolika mitov*, 323–324.

3 O zahodni nekropoli: Petru in Petru, *Neviodunum*, 17–21; Lovenjak, »Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum«, 102.

4 O Pečniku: Dular, *Starinoslovec Jernej Pečnik*, 6–35.

5 Barvne reprodukcije so objavljene v Petru in Petru, *Neviodunum*, sl. 34.

6 V prvem opisu najdb je Karel Deschmann navedel, da je slike na licu mesta napravil graški korespondent centralne komisije Hans Petschnig (1821–1897; Deschmann, »Römische Funde von Dernovo«, 24), a je kasneje avtorstvo bilo zmotno pripisano najditeljevemu istoimenskemu sinu (Petru in Petru, *Neviodunum*, 21).

7 Kastelic, *Simbolika mitov*, 323–324.

8 Petru in Petru, *Neviodunum*, 21.

kaže na nizko, obrtniško kvaliteto izdelave, čeprav obenem velja opozoriti na možnost, da so bile prvotne slike v resnici kvalitetnejše, a jih avtor akvarelov bodisi iz nevednosti bodisi iz že v osnovi skicioznega načina slikanja ni mogel ali hotel docela zajeti.

Na vzhodni steni se nahaja prizor z vozom, ki pelje velik sod. Voznik je s telesom zasukan proti gledalcu, glavo pa nagiba proti volovski dvovpregi. V dvignjeni desnici nad vpreženima živalima drži palico, druga roka počiva ob telesu. Na zahodni steni je voznik s koničastim pokrivalom na glavi (*pileus*) na kvadrigi, tako bič v dvignjeni desnici kot konjski galop pa spominjajo na upodobitve dirk, kakršne so se odvijale v cirkusu. Na južni steni je upodobljena gostija (*convivium*), pri kateri je udeleženi pet obedovalcev, na levi so tri ženske, zatem sledita moška. Razporejeni so na ovalnem kavču (*sigma*, *stibadium*), pred njimi je trinožna miza, proti kateri z leve prihaja služabnik z vrčem v roki.⁹

Prizor na vzhodni steni je bil nedvomno dobro znan in velikokrat viden v tedanjem vsakdanjem življenju (gl. Slika 1). Velik sod na vozu lahko namiguje, da gre za vinogradnika, kot je moškega – tudi zavoljo okolja, v katerem je ta gospodarska panoga cvetela že v antiki – označil že Hans Pečnik, korespondenčni član dunajske Centralne komisije (*Einbringen des Weinen*).¹⁰ Poleg vinogradnika pa bi mož lahko bil tudi *utriclarius*, torej tisti, ki je zadolžen za transport vina po kopnem in se verjetno ukvarja tudi s trgovanjem z njim.¹¹ Vino se je sprva prevažalo v amforah, že od začetka 2. stoletja pa so jih za bolj oddaljeni transport, če so le dopuščali dovolj ugodni klimatski pogoji, zamenjali bolj priročni veliki sodi,¹² kakršen je tudi na omenjeni stenski sliki. Dejansko bi torej lahko bil predstavljen tudi *utriclarius*, ki pelje vino kupcem, čeprav ti – za razliko od Galije – v tem prostoru zaenkrat še niso epigrafsko izpričani.¹³

Vsi ti prizori, ki tvorijo okrasje iste grobnice, so vsebinsko na prvi pogled nepovezani in kažejo na avtonomni ikonografski likovni jezik, ki je povzemal bodisi od v sepulkralnem kontekstu znanih tem (gostija, dirka z vozom) bodisi od prizorov, ki so se odvijali v vsakdanjem življenju pokojnega (prevoz soda).¹⁴ Upodobitve poklicev in obrti v nagrobni sferi niso redke in nastopijo

9 Sonja in Peter Petru sta ta prizor zmotno razlagata kot ženitovanje (Petru, Petru, *Neviodunum*, 21). Dejansko gre za standardno upodobitev gostije (*convivium*), kjer so udeleženci v polkrogu zbrani na ovalnem kavču (*sigma* ali *stibadium*). O upodobitvah *convivium* v grobnicah: Dunabin, *The Roman Banquet*, 129–132.

10 Deschmann, »Römische Funde von Dernovo«, 27.

11 O poklicu: Kneissl, »Die utriclarii«, 169–182. *Utriclarii* so bili največkrat epigrafsko izpričani v rimski Galiji (Kneissl, »Die utriclarii«, 169, 182–188, 197–203).

12 Kneissl, »Die utriclarii«, 182.

13 Prim. op. 11.

14 Podobno situacijo na prvi pogled nehomogenega ikonografskega programa se zasledi npr. na mozaičnih tleh grobnice v Ostiji (Isola Sacra, *Tomba della Mietitura*), kjer so v manjših poljih upodobljeni vsakdanji prizori iz poljedelskega življenja. Nekateri predstavljajo ikonografski unikum, v največjem polju pa sta v ustaljeni shemi prikazana Herakles in Alkestida. O upodobitvah na grobnici: Baldassarre, »Arte plebea«, 18–24.

Slika 1: Volovska dvovprega s sodom, Narodni muzej Slovenije (fotografija Peter Petru)

z vzpenjanjem srednjega sloja. Zlasti meščanstvo, še posebej tista generacija, ki se ji je kot prvi v družini uspelo z lastnim trudom povzpeti po družbeni lestvici, je svoj uspeh želela ovekovečiti tudi z upodobitvijo na nagrobnem spomeniku.¹⁵ V sepulkralni plastiki so upodobitve pokojnikov pri ponosnem opravljanju vsakdanjega dela, ki je predstavljalo glavni vir zaslužka, pogoste od flavijske dobe dalje, medtem ko so poprej njihovi poklici oziroma obrti bili nakazani le z atributi ob portretih, samo delo pa je nastopalo le redko.¹⁶ V cesarski dobi so postajale tovrstne upodobitve v sepulkralnem kontekstu čedalje pogostejše,¹⁷ kar sovпада tudi s spremembo mentalitete, ki se je v nagrobni umetnosti kazala skozi večji poudarek na zasebnem življenju.¹⁸ Na splošno so

15 Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, 55–57; Zanker, »Bürgerliche Selbstdarstellung«, 339; George, »Social Identity and the Dignity of Work«, 28. Žal so številni spomeniki bili najdeni brez napisa, a se proporcionalno glede na ohranjeni patrimonij sklepa, da je približno 70 % pokojnikov pripadalo sloju osvobojenec, preostali delež pa svobodno rojenim, ki so se z opravljanjem določenega poklica oziroma obrti dokopali do premoženja (cf. Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, 6–7).

16 Zanker, »Grabreliefs römischer Freigelassener«, 300; George, »Social Identity and the Dignity of Work«, 22–27.

17 Poudariti sicer velja, da so ti na sarkofagih za razliko od drugih kamnitih nagrobnih spomenikov nastopali zelo redko, bili tipološko raznoliki in razporejeni skozi različna časovna obdobja, tako da so zagotovo bili delani po naročilu in ne za trg (Koch, Sichtermann, *Römische Sarkophage*, 122).

18 Zanker, »Bürgerliche Selbstdarstellung«, 349–358; Langner »Szenen aus Handwerk und Handel«, 299. Že v zgodnjem cesarstvu so se med 1. in 2. stoletjem navade v pokopih pričele spreminjati. Kakor kažejo nekropole Rima, Ostije in Pompejev, je bilo namreč čedalje manj spomenikov postavljenih ob cestah, medtem ko se je povečevalo število tistih, nameščenih v ograjene grobne parcele in grobnice (Zanker, »Bürgerliche Selbstdarstellung«, 349–350).

upodobitve poklicev nastopale redkeje v prestolnici kot v provincah,¹⁹ kjer se jih je še posebej veliko ohranilo v severozahodnih, galskih, provincah, in so nemalokrat bile povezane v večji cikel izsekov iz življenja pokojnika,²⁰ medtem ko so v Panoniji prej izjema kot pravilo.²¹

Zlasti na galsko-rimskih nagrobnih spomenikih je često dokumentirano življenje pokojnika, ki je predstavljeno z več vidikov, in sicer je podoba opravljanja določenega poklica nemalokrat postavljena ob bok gostiji v družinskem krogu, kar je razvidno tudi iz poslikave nevioudunskega hipogeja (gl. Slika 2). Slednja se je v galskih provincah že v zgodnjem 2. stol. razvila iz upodobitvene sheme pogrebne gostije (*cena funebris*, *Totenmahl*, *funerary banquet*), ki je bila pogosta na vojaških stelah 1. stoletja.²² Namesto skromnejših stel je polagoma pričela krasiti večje nagrobne spomenike in grobnice, prizor iz intimnega družinskega življenja pa je nemalokrat spremljal izsek iz vsakdanjega poklicnega udeleževanja, ki je po zaslugi finančnega uspeha dejansko omogočalo razkošno gostijo.²³ *Convivium* se je za razliko od upodobitev zgolj pokojnika ali kvečjemu zakoncev na postelji (*kline*), ki naj bi poudarjale zlasti heroizacijo umrlega, razlagalo kot namig na razkošno, brezskrbno vsakdanje življenje, ki prinaša upanje na srečno posmrtno življenje.²⁴ Opozoriti velja, da sta se motiva »navadne« in pogrebne gostije ikonografsko medsebojno večkrat prepletala, kažeta kar nekaj sorodnosti in istih upodobitvenih vzorcev (cf. zlasti služabnike, ki prinašajo pijačo in jedajo), zaradi česar je v marsikaterem konkretnem primeru težko z gotovostjo presoditi, ali je bil prizor v osnovi mišljen kot gostija na grobu oziroma v posmrtnem življenju ali kot »resnična« gostija iz pokojnikovega življenja.²⁵

Odločitev za upodobitev določenega segmenta vsakdanjika bi lahko torej temeljila na dejstvu, da je bil pokojnik po poklicu bodisi vinogradnik bodisi *utriclarius* ali pa celo lastnik vinograda. Potrebno je poudariti, da je prav pri upodobitvah prizorov z vprego nujna dobršna mera pazljivosti pri interpretaciji, saj so te na eni strani lahko ilustracija poklica, na drugi strani pa, kot kaže več primerkov iz severne Italije, znotraj sepulkralnega konteksta ne gre izključiti simbolne razlage v smislu *cursus vitae*.²⁶ Ker gre v nevioudunskem

19 George, »Social Identity and the Dignity of Work«, 28.

20 Zanker, »Bürgerliche Selbstdarstellung«, 353; Langner, »Szenen aus Handwerk und Handel«, 299.

21 Cf. Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, 231–239.

22 Freigang, »Die Grabmäler der gallo-römischen Kultur«, 323–325. O upodobitvah pogrebne gostije: Dunbabin, *The Roman Banquet*, 104–110; Stewart, »Totenmahl Reliefs in the Northern Provinces«, 253–257, 267–270.

23 Langner »Szenen aus Handwerk und Handel«, 347–348. Upodobitve skupinske gostije so se sicer v nagrobnem kontekstu, tako na slikah kot na reliefih, občasno pojavljale vse od zgodnjega do srednjega cesarskega obdobja. Vrhunec so dosegle v 3. stoletju, a so bile veliko manj običajne od upodobitev obedovalca samega ali v družbi soproge (Dunbabin, *The Roman Banquet*, 130–131).

24 Cf. Dunbabin, *The Roman Banquet*, 131–132, op. 72.

25 Dunbabin, *The Roman Banquet*, 131.

26 Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, 45.

Slika 2: Convivium, akvarel stenske slike, hipogej, Nevioudunum, Narodni muzej Slovenije (fotografija Peter Petru)

Slika 3: Kvadriga v galopu, akvarel stenske slike, hipogej, Nevioudunum, Narodni muzej Slovenije (fotografija Peter Petru)

primeru za volovsko in ne konjsko vprego, kakršna je običajnejša (a nikakor ne izključna) pri *cursus vitae*, in ker je konjska vprega prisotna na drugi sliki iste grobnice (gl. Slika 3), kjer se zdi taka simbolna razlaga bolj logična,²⁷ sem mnenja, da gre v tem primeru za prikaz iz vsakdanjika.

Upodobitve poklicev oziroma obrti kot glavnega vira zaslužka pokojnikov so sicer veliko pogostejše izpričane na reliefih, vendar je seveda potrebno imeti pred očmi dejstvo, da se je tudi sicer ohranilo neprimerno večje število nagrobne plastike kot stenskega slikarstva, ohranjeni patrimonij pa pri tem obsega pretežno poslikavo stanovanjskih hiš.²⁸ Vendarle pa nekaj redkih ohranjenih primerkov dokazuje, da so se slike različnih obrti oziroma poklicev nahajale tudi v sepulkralnem kontekstu. Na grobnicah so bile sprva domnevno zastopane le na pročeljih, medtem ko so se v 2. stoletju preselile v notranjščino, kjer so bile v 4. stoletju že povsem običajne.²⁹

Eden redkih ohranjenih primerkov prihaja iz Ostije, in sicer iz kolumbarija št. 31 na *Via Laurentina* (danes Vatikan, Musei Vaticani, inv. št. 79638), pri čemer velja poudariti, da je arhitektura nedvomno starejša kot poslikave, ki segajo v prvo polovico 3. stoletja.³⁰ Na eni stenski sliki je prizor tovarne ladje, *Isis Geminiana*, kjer sužnji pod nadzorom lastnika Araskantija (*Arascantius*) natovarjajo žito, drugi, le delno ohranjeni prizor, pa prav tako kot v nevioudunski grobnici prikazuje gostijo, medtem ko napisi ob njih ohranjajo spomin na njene udeležence.

Da prizori poklicev, ki spremljajo upodobitve gostij, v slikarstvu znotraj sepulkralnega konteksta morda niso bili taka redkost, pričajo tudi poslikane notranje stene apnenčastega sarkofaga iz Kerča (antično mesto *Panticapaeum*) na Krimskem polotoku (St. Petersburg, Ermitaž, inv. št. II.1899-81), datirane ga med koncem 1. in začetkom 2. stoletja.³¹ Poleg prizorov religiozne vsebine, povezane bodisi s pogrebnimi oziroma kultnimi rituali, med katerimi zopet najdemo (pogrebno?) gostijo, so tudi upodobitve iz vsakdanjega življenja, lik slikarja med slikanjem pa verjetno nakazuje pokojnikov poklic.³²

Na zadnjem prizoru nevioudunskega hipogeja je upodobljen mladenič v

27 *Vidi infra*.

28 Prizori iz vsakdanjika kot okras stavb glede na ohranjeni patrimonij le redko nastopajo in so izrazito shematično skicirani. Najdemo jih le v poslopijih, kot so taverne in *thermopolia* (npr. taverna z upodobitvami življenja na forumu in gostov pri pijači in igrah (Pompeji II 4, 3)), ne pa v stanovanjih. Edina izjema so poljedelska dela na upodobitvah od 3. stoletja dalje, ki nastopajo kot sestavni del sakralne idealizirane pokrajine. Podobno so tudi prizori različnih obrti prikazani le na pročeljih oziroma v notranjščini delavnic in trgovin (Mielsch, *Römische Wandmalerei*, 166–168).

29 Mielsch, *Römische Wandmalerei*, 2001, 168.

30 Blanck, »Peintures funéraires d'Ostie et de Rome«, 103; Baldassarre, *Römische Malerei*, 352–354; Dunbabin, *The Roman Banquet*, 128–129, op. 65. Harald Mielsch poslikavo sicer postavlja v prvo četrtino 4. stoletja (Mielsch, »Stadtrömische Malerei des 4. Jahrhunderts n.Chr.«, 172).

31 Goldman, »The Kerch Easel Painter«, 31–32.

32 Nowicka, »Le sarcophage de Kertsch«, 66; Goldman, »The Kerch Easel Painter«, 33–34. O sarkofagu Nowicka, »Le sarcophage de Kertsch«, 66–70 s starejšo literaturo.

kvadrigr v galopu, kar kaže visoko dvignjeni sprednji par nog konjske četverovprege. Ta prizor bi lahko prej kot izsek iz dirk v cirkusu, o katerem v regiji nimamo nobenih dokazov, predstavljal apoteozo pokojnika. Podobno koncipiran prizor, le da gre za bigo, namreč najdemo tudi na čelni strani skupine sarkofagov iz delavnic v mestu Rim, ki segajo v čas od približno leta 170 do 3. stoletja.³³ Na njih predstavlja sklepni del življenjskega cikla, ki sega od kopeli novorojenca, preko upodobitve branja ob spremstvu muz in učitelja, do smrti oziroma objokovanja pokojnika v zrelih letih na pogrebni postelji, vse do končne apoteoze, metaforično prikazane z dirko (tokrat mladeniške figure) v vozu.³⁴ V simbolnem pomenu bi tako celotni program nevioudunskega hipogeja lahko predstavljal življenje (prizor z volovsko vprego), smrt (prizor z gostijo) in apoteozo (prizor z bigo) pokojnega.

Območje Krškega polja so že v antiki izkoriščali v poljedelske namene, kar med drugim prepričljivo dokazujejo številni ostanki podeželskih vil in ostale ruralne arhitekture.³⁵ Zaradi nestrokovno vodenih izkopavanj 19. stoletja in posledično uničenih grobnih enot je zgodovino Neviouduna težko rekonstruirati. Sodeč po novčnih najdbah se domneva, da je mesto svoj prvi vrh doživelo med letoma 80–140 ter potem znova 260–280 in okoli leta 340, ko še posebej naraste število novčnih najdb.³⁶ Zgolj na podlagi likovnih upodobitev je datacijo hipogeja težko natančneje opredeliti, saj primerljivo koncipirane zasnove najdemo vse od zgodnjega cesarstva dalje, upodobitve iz vsakdanjega poklicnega oziroma obrtnega delovanja pa so po celem rimskem cesarstvu vselej zasnovane individualno, ne da bi se sledilo kakim ustaljenim vzorcem.³⁷

Poslikava nevioudunske grobnice nedvomno dokazuje, da so tudi tu živeli ljudje, ki so s ponosom opravljali svoje vsakdanje delo, si z njim bržkone dvignili družbeni status, obenem pa so tudi dobro poznali rimske kulturne konvencije. Lastnik nevioudunske grobnice je tako ob podobi svojega vsakdanjika posmrtno prebivališče okrasil z upodobitvijo gostije, kakršna je često spremljala upodobitve opravljanja poklicev oziroma obrti na nagrobnih spomenikih v provincah rimskega cesarstva, in pa s prizorom dirke na kvadrigr, ki je v prenesenem pomenu lahko predstavljala pot v nebo, osebno apoteozo umrlega.

Katarina Šmid

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije

katarina.smid@fhs.upr.si

33 Amedick, *Sarkophage mit Darstellungen aus dem Menschenleben*, 77–78.

34 Rim, trg z umetninami (Amedick, *Sarkophage mit Darstellungen aus dem Menschenleben*, 149, kat. št. 171), Rim, Museo Torlonia, inv. št. 414 (Amedick, *Sarkophage mit Darstellungen aus dem Menschenleben*, 154, kat. št. 198), Rim, Villa Doria Pamphilj (Amedick, *Sarkophage mit Darstellungen aus dem Menschenleben*, 159, kat. št. 236).

35 Grosman, »Antično posavje«, 65; Lovenjak, »Municipium Flavium Latobiorum Nevioudunum«, 93.

36 Petru in Petru, *Nevioudunum*, 33; Lovenjak, »Municipium Flavium Latobiorum Nevioudunum«, 96.

37 Cf. Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, 85.

BIBLIOGRAFIJA

- Amedick, Rita. *Die Sarkophage mit Darstellungen aus dem Menschenleben. Vita privata. Die antiken Sarkophagreliefs I*, št. 4. Berlin: Gebr. Mann, 1991.
- Baldassarre, Ida. *Römische Malerei: vom Hellenismus bis zur Spätantike*. Köln: DuMont, 2002.
- Baldassarre, Ida. »Arte plebea: una definizione ancora valida?« V: *Kunst von unten?: Stil und Gesellschaft in der antiken Welt von der „arte plebea“ bis heute*. Palilia 27, ur. Francesco de Angelis et al., 17–26. Wiesbaden: L. Reichert, 2012.
- Bezlaj, Jožef. »Najnovejši slikani rimski grobi na Krškem polji.« *Ljubljanski zvon* 7, št. 1 (1887): 48–50.
- Blanck, Nicole. »Peintures funéraires d'Ostie et de Rome.« V: *Au royaume des ombres: la peinture funéraire antique: IVe siècle avant J.-C.-IVe siècle après J.-C.*, ur. Nicole Blanck, 103–104. Paris: Réunion des Musées Nationaux, 1998.
- Deschmann, Karel. »Die neuesten römischen Funde von Dernovo (Neviodunum) in Unterkrain.« *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler*. Neue Folge 12 (1886): 17–36.
- Dular, Janez. *Starinoslovec Jernej Pečnik*. Dobrepolje: Občina in Turistično društvo Dobrepolje, 2014.
- Dunbabin, Katherine. *The Roman Banquet: Images of Conviviality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Freigang, Yasmine. »Die Grabmäler der gallo-römischen Kultur im Moselland: Studien zur Selbstdarstellung einer Gesellschaft.« *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 44, št. 1 (1997): 277–383.
- George Michele. »Social Identity and the Dignity of Work in Freedmen's Reliefs.« V: *The Art of Citizens, Soldiers and Freedman in the Roman World*, BAR 1526, ur. Eve d'Ambra in Guy Métraux, 19–29. Oxford: Archaeopress, 2006.
- Goldman, Bernard. »The Kerch Easel Painter.« *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 62, št. 1 (1999): 28–44.
- Grosman, Darja. »Antično posavje.« V: *Rimsko podeželje / Roman Countryside*, ur. Mitja Guštin, 43–82. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Kastelic, Jože. *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- Kneissl, Peter. »Die utriclarii: Ihre Rolle im gallo-römischen Transportwesen und Weinhandel.« *Bonner Jahrbücher* 181 (1981): 169–204.
- Knez, Tone, Peter Petru in Stanislav Škaler. *Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum. Opis antičnega mesta in njegove predzgodovine*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1961.
- Koch, Guntram in Hellmut Sichtermann. *Römische Sarkophage*. Handbuch der Archäologie. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1982.
- Langner, Martin. »Szenen aus Handwerk und Handel auf gallo-römischen Grabmälern.« *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 116 (2001): 299–356.
- Lovenjak, Milan. »Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum.« V: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia = Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien: Pannonia I*. Situla 41, ur. Marjeta Šašel Kos in Peter Scherrer, 93–105. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2003.
- Lupa. 2024. »Die Bilddatenbank Ubi Erat Lupa.« [Http://lupa.at/](http://lupa.at/).

- Mielsch, Harald. »Zur stadtrömischen Malerei des 4. Jahrhunderts n. Chr.« *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts: Römische Abteilung* 85 (1978): 151–207.
- Mielsch, Harald. *Römische Wandmalerei*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001.
- Nowicka, Maria. »Le sarcophage de Kertsch.« V: *Au royaume des ombres: la peinture funéraire antique: IVe siècle avant J.-C.-IVe siècle après J.-C.*, ur. Nicole Blanck, 66–70. Paris: Réunion des Musées Nationaux, 1998.
- Petru, Sonja in Peter Petru. *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*. Ljubljana: Narodni muzej, 1978.
- Stewart, Peter. »Totenmahl Reliefs in the Northern Provinces: A Case-Study in Imperial Sculpture.« *Journal of Roman Archaeology* 22, št. 1 (2009): 253–74.
- Zanker, Paul. »Grabreliefs römischer Freigelassener.« *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 90 (1975): 267–315.
- Zanker, Paul. »Bürgerliche Selbstdarstellung am Grab im römischen Kaiserreich.« V: *Die römische Stadt im 2. Jahrhundert n.Chr. Der Funktionswandel des öffentlichen Raumes*. Xantener Berichte 2, ur. Hans-Joachim Schalles, Henner von Hesberg in Paul Zanker, 339–58. Köln-Bonn: Rheinland-Verlag; in Kommission bei R. Habelt, 1992.
- Zimmer, Gerhard. *Römische Berufsdarstellungen*. Archäologische Forschungen 12. Berlin: Gebr. Mann, 1982.

IZVLEČEK

Prispevek obravnava stenske poslikave hipogeja v Neviodunu, pri čemer se v prvi vrsti osredotoča na upodobitev voznika volovske vprege, ki tovari velik sod. Ta lik je bil običajno razložen kot vinogradnik, kar odseva tudi zgodovinsko pomembnost te gospodarske panoge v regiji v rimski dobi. Po drugi strani bi lahko bil tudi *utriclarius*, torej tisti, ki je zadolžen za prevoz in prodajo vina, ali pa bi predstavljal lastnika vinograda. Upodobitve prizorov iz poklicnega življenja, ki so bile pogoste v galskih provincah, sicer nastopajo v Panoniji le poredko. Izpostaviti velja, da so pogosto bile postavljene ob bok prav prizorom z gostijo, ki se nahaja tudi na južni steni hipogeja v Neviodunu. Na zahodni steni te grobnice je upodobljen še kočijaž na kvadrigi v galopu, celoten ikonografski program pa morda tako simbolizira tok življenja: življenje (poklicno udejstvovanje), smrt (*convivium*) in apoteozo (kvadriga v galopu).

Ključne besede: Neviodunum, Panonija, *utriclarius*, vinogradnik, nagrobna umetnost, poklic, apoteoza

ABSTRACT

What Do Images in a Tomb Reveal about Its Owner? An Analysis of the Wall Paintings in a Neviodunum Hypogeum

The article investigates the wall paintings in a hypogeum in Neviodunum, focusing on a charioteer depicted on an ox cart transporting a large barrel. This figure is interpreted as a winegrower, reflecting the historical importance of viticulture in the region since the advent of the Roman era. Alternatively, the figure might represent an *utriclarius*, a person who transports and sells wine, or possibly the owner of the wine. Such depictions of professions, common in the Gallic provinces, are rare in Pannonia. Notably, these portrayals of occupations are often associated with images of banquets, as observed on the southern wall of the Neviodunum hypogeum. The western wall features a charioteer in a galloping quadriga. Symbolically, the entire iconographic programme might illustrate the stages of life: profession, death (*convivium*), and apotheosis (quadriga in gallop).

Keywords: Neviodunum, Pannonia, *utriclarius*, winegrower, funerary art, wall painting, profession, apotheosis

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.73-91>

Julijana Visočnik

Epigrafsko dokumentirani trgovci v vzhodnoalpskem prostoru – primer *mercatores* in *negotiatores*

Skozi vso zgodovino je bila trgovina pomembna veja gospodarstva; pri tem se je oblikoval poseben sloj ljudi, ki se je s trgovino, torej z menjavo dobrin, natančneje njihovo prodajo in nakupom, dejansko ukvarjal. Njihov poklic je v prazgodovini, antiki, srednjem in novem veku gotovo zahteval poseben način življenja, ki je bil zavezan potovanjem, mobilnosti, do neke mere tudi nevarnostim. Kako preučevati trgovino, trgovanje in trgovce v antiki!? Arheologija in zgodovina (predvsem pisni viri grških in rimskih avtorjev) si na tem mestu morata podati roke ter prispevati vsaka svoj delež, da bi na ta način dobili čim bolj popolno sliko. Pri tem ne smemo pozabiti na možnosti, ki jih ponuja epigrafika. V prvi vrsti pomislimo na predmete za vsakdanjo rabo, ki so jih opremili s preprostimi napisi, torej t. i. *instrumentum domesticum*. Na teh predmetih najdemo žige delavnic, imena mojstrov, ki so izdelke naredili, imena njihovih lastnikov, in z njihovo pomočjo lahko sledimo izdelkom določene delavnice, kam so jih odnesli lastniki po eni strani in po drugi (morda na tem mestu pomembneje), kam so jih odpeljali oz. prodali. Tovrstnih študij pri nas zaenkrat še ni veliko, pojavljajo se le kot del širših raziskav, samostojne so pa bolj izjema.¹ Sploh se zdi, da potenciala napisov tipa *instrumentum domesticum* pri nas v polnosti še nismo odkrili. Pri preučevanju trgovine in njenih glavnih akterjev, torej trgovcev, pa si je mogoče pomagati tudi z nagrobniki in votivnimi napisi, kjer so trgovci omenjeni ali kot pokojniki ali kot dedikanti.

Iz celejskega prostora poznamo dva zanimiva primera s to tematiko, ki sta spodbudila pripravo tega prispevka. Iz Celeje (*Celeia*) namreč izvira nagrobna

¹ Izjemo na tem mestu gotovo predstavlja doktorska disertacija Tine Kompare iz 2015, cf. Kompare, *Rimske tegule na področju severozahodne Istre*.

plošča za Avrelija Adjutorja, trgovca, ki je umrl star 35 let. Nagrobnik z napisom je dragemu soprogu postavila Flavija Valerija:²

D(is) M(anibus) Fla(via) Valer[ia]

Aur(elio) Adiutori

civi Afro negot(iatori)

o(bito) an(norum) XXXV con(iugi) k(arissimo)

5 *titulum posuit.*

Slika 1: Nagrobna plošča za trgovca Avrelija Adjutorja iz Celeje, fotografija iz RICE 91.

Na napisu je mogoče prebrati tudi njegov *origo*, izviral je namreč iz Afrike (*civi Afro*), kar je za pripadnike mobilnih družbenih slojev nekaj povsem normalnega in pričakovanega.³ Tudi drug (sicer votivni) napis prihaja iz Celeje oz. iz njenega zaledja, saj so ga našli pri cerkvi Šentjur na Polju (župnija Loka pri Zidanem Mostu):⁴

Adsallutae

sacr(um).

L(ucius) Servilius

Euty[c]hes cum suis

5 *gubernatoribus*

v(otum) [s(olvit)] l(ibens) m(erito).

2 CIL III 5230; ILJug 402; RICE 91; lupa 815; HDo67161

3 Visočnik, »Foreigners in the area of Celeia«, 275–98 (289).

4 AIJ 151; RICE 246; P. de Bernardo Stempel – M. Hainzmann, *Fontes Epigraphici Religionum Celticarum Antiquarum I* (Noricum), 2, 639; lupa 6188; HDo22284.

Votivni spomenik je posvečen Adsaluti,⁵ ki bi naj bdela na nevarnimi odseki plovbe po reki Savi; priporočal se ji je Lucij Servilij Evtih skupaj s svojimi krmarji. Na osnovi njegovega grškega osebnega imena (*Eutyches*) lahko sklepamo, da gre za osvobojenca, kar bi lahko posredno potrjeval tudi gentilicij Servilij. Serviliji pa so bili znani po tem, da so se ukvarjali s prevozništvom in trgovino.⁶ Na tem napisu je tako tudi mogoče najti posredno potrditev za povezovanje trgovine in prevoznništva, kar v tistih časih gotovo ni bilo nič neobičajnega.

Pod vplivov zgornjih dveh »celejskih« primerov si bomo v nadaljevanju pogledali omembe trgovcev (morda tudi trgovine) na epigrafskih spomenikih štirih upravnih enot Rimskega imperija: *Venetia et Histria* in v provincah: *Noricum*, *Pannonia Superior* in *Pannonia Inferior*, ki so ali zajemale slovenski prostor ali pa so naj imele velik vpliv. Poleg navedene geografske omejitve smo se na tem mestu namenoma osredotočili samo na dve besedi: na besedo *mercator*, ki bi jo današnji bralec iskal in pričakoval na spomenikih, ter na besedo *negotiator*, ki jo je mogoče najti tudi v deležniški obliki *negotians*.⁷

Napise, kjer se pojavi ali beseda *mercator* ali beseda *negotiator*, smo zbrali s pomočjo najbolj relevantnih epigrafskih baz; za *Venetia et Histria* je to rimska baza (edr: <http://www.edr-edr.it/default/index.php>, datum zadnjega dostopa 1. avgust 2024), za vse ostale upravne enote pa heidelberška (<https://edh.ub.uni-heidelberg.de/inschrift/suche>, datum zadnjega dostopa 1. avgust 2024).

Najprej smo si podrobneje pogledali besedo *mercator*, ki je slovenskemu bralcu iz očitnih razlogov bližje, zato so naša pričakovanja glede pojavnosti na epigrafskih spomenikih neupravičeno večja.

MERCATOR

Beseda se na napisih pojavi relativno pogosto, največkrat v severovzhodni italjski regiji: *Venetia et Histria*, a jo srečamo tudi v drugih upravnih enotah.

Venetia et Histria (EDR)	Noricum (HD)	Pannonia Superior (HD)	Pannonia Inferior (HD)
12 primerov	8 primerov	9 primerov	7 primerov

5 Za Adsaluto glej Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, 93–119; Šašel Kos, »Savus and Adsalluta«, 99–122.

6 Za Servilije glej Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, 98, 111, 113, 115, 117, 134; Visočnik, »Foreigners in the area of Celeia«, 285–287.

7 Druge možnosti (npr. *venditor* in *caupo*) so na tem mestu izpuščene, da bi na ta način boljše in lažje razložili pojavnost ene in druge. S semantičnimi razlikami med obema besedama so se v preteklosti že ukvarjali, cf. Kneissl, »Mecator – negotiator«, 73–90. Na tem mestu si bomo pogledati konkretne primere na napisih obravnavanega območja.

Venetia et Histria: EDR074597, EDR091023, EDR107926, EDR110570, EDR142139, EDR142891, EDR143137, EDR162774, EDR173018, EDR178591, EDR179858, EDR007197.

Med 12 primeri je samo eden počastitveni (EDR110570), vsi ostali so nagrobnega značaja.

Prav tako je samo en primer imena, kjer gre najverjetneje za idionim (to-rej samostojno ime, ki ni del dvo ali tri- delne imenske formule): celoten napis se namreč glasi: *Ossa Mercatoris* (EDR179858), v enajstih primerih je beseda *mercator* del imenske formule in stoji na mestu osebnega imena (*cognomen*). Morda gre za izpostavitveni napis EDR091023, kjer je uporabljena ženska različica imena: *Mercatilla*.

Ob iskanju in preučevanju trgovcev, ki bi se skrivali za besedo *mercator*, je potrebno posebej navesti napis EDR007197, saj gre za edini tovrstni primer. Beseda *mercator* je sicer zapisana s črko k, sicer pa je povsem jasno, da gre za trgovca (in ne za ime ali del imenske formule), ki je bil osvobojenec in pri katerem je zapisan tudi *origo: Transalpinus*. Napis je tako lep dokaz pomena osvobojenec na področju trgovine, pa tudi tistih trgovskih stikov, ki so potekali med Akvilejo in deželami za Alpami (Norik?), ki so italški prostor oskrbovali s številnimi dragocenimi dobrinami: zlato, železo, itd.⁸

C(aio) Licinio C(ai) l(iberto)

Pilomuso,

mercatori Trans-

alpino.

5 *C(aius) Licinius Andero l(ibertus) vivos fecit sibi*

et patrono. Loc(us)

*p(edum) q(uadratorum) XVI.*⁹

Prevod: Gaju Liciniju Filomосу, Gajevemu osvobojenecu, čezalpskemu trgovcu. Osvobojenec Gaj Licinij Anderon je za življenja postavil sebi in patronu. Velikost grobne parcele 16 kvadratnih čevljev.

Noricum: HD038757, HD051713, HD056589, HD056896, HD056901, HD057268, HD057773, HD067175

V Noriku je razdelitev nekoliko drugačna; beseda je izpričana na šestih nagrobnikih in na dveh votivnih spomenikih: prvi je posvečen Mitri - *Deo Invicto Mithrae* (HD051713) in drugi cesarjevemu Geniju - *Genio Augusti* (HD067175). V vseh primerih je beseda v funkciji imena, v večini primerov gre za osebna imena (*cognomina*), le izjemoma za gentilicij in idionim.

8 Maselli Scotti, »Un mecator Transalpinus ad Aquileia,« 769–72; Ruso, »Relazioni commerciali tra Italia settentrionale ed Europa centrale,« 36.

9 Za sam napis in komentar k njemu cf. Maselli Scotti, »Un mecator Transalpinus«, 769–72

Pannonia superior: HD004978, HD037868, HD039010, HD039395, HD039417, HD050971, HD068052, HD073161, HD073412

V Zgornji Panoniji je besedo mogoče najti na šestih nagrobnih spomenikih, na enem gradbenem (HD073161), in na dveh votivnih, ki sta posvečena Jupitru, Najboljšemu in Največjemu - I O M (HD004978) ter Bakhu in Jupitru, Najboljšemu in Največjemu - Libero patri ... I O M (HD039010).

Beseda je v vseh primerih uporabljena kot ime; praviloma kot osebno ime (*cognomen*), le po enkrat kot gentilicij in kot idionim. Dvakrat se ponovno pojavi žensko ime *Mercatilla*. Prvič skupaj z *Mercator* in *Mercatianus*, ki sta oba osebni imeni (HD039395), drugič samostojno povsem samostojno (HD039417).

Pannonia inferior: HD001633, HD009646, HD009651, HD012324, HD057376, HD072103, HD072425

V Spodnji Panoniji je zastopanost različnih vrst napisov najbolj pestra in odstopa od uveljavljenega vzorca, ki se je pokazal v prejšnji treh upravnih enotah. Samo v enem primeru gre za nagrobni napis, trije so votivni, eden je spet gradbeni, dva pa dejansko spadata v sklop napisov *instrumentum domesticum*.

Votivni nagovarjajo Apolona in Seranejo - *Apolini et Seranae* (HD001633), Velike bogove - *Dis Magnis* (HD009646) in tempelj boginje Nemeze - *templum Nemesis* (HD012324). Za nenavadnim zapisom *Apolini et Seranae* iz Akvinka (*Aquincum*) se najneverjetneje skrivata Apolon in Sirona, ki sta tako ali tako veljala za uveljavljeni božanski par. Keltska boginja Sirona praviloma nastopa v paru z Apolonom (*Apollo Grannus*) in Sirono; uvrščamo ju med t.i. zdravilske pare bogov (kot *Mercurius* in *Rosmerta* ali *Mercurius* in *Maia*), ki jih povezujemo z vodo in izviri.¹⁰

Mercator fecit (HD072103, HD072425) je na glini zapisano dvakrat; gre za napis, ki ga uvrstimo med *instrumentum domesticum*. Kot je pravilo pri tej vrsti napisov, se tudi tukaj za besedo *mercator* najverjetneje skriva ime, saj gre ali za izdelovalca predmeta ali pa za njegovega lastnika. V vseh ostalih primerih je beseda *mercator* gotovo uporabljena kot ime in sicer gre za osebno ime v tridelni imenski formuli (*cognomen*).

Edini napis, ki ga dejansko lahko neposredno povežemo s trgovino je napis, ki ga uvrščamo med gradbene; ne prinaša pa omembe kakega trgovca, temveč trgovanje (oz. trgovino): HD057376, iz Murse (Osijek):

[C(aius)] Aemil(ius) C(ai) f(ilius) Ser[g(ia) Homullinus]

dec(urio) col(oniae) Murs(ae) [ob honorem]

[fl]aminatus t[abernas L cum]

porticib(us) du[plicib(us) in quib(us)]

5 *mercatus*

[ageretur] pecunia [sua fecit].

10 AE 1982, 0806; cf. Ferlut, »Goddesses as Consorts of the Healing Gods«, 4–11, predvsem 5–6, in Beck, *Goddesses in Celtic Religion*, 451–62.

Prevod: Gaj Emilij Homulin, Gajev sin, iz volilnega okrožja Sergia, dekurion kolonije Murse je zaradi podeljene svečeniške funkcije (*flamen*) s svojim denarjem (postavil) 50 tavern z dvojnimi stebriščem, v katerih se bo odvijala trgovina.

Na osnovi pregledanih primerov v omenjenih upravnih enotah lahko zaključimo, da se beseda *mercator* na epigrafskih spomenikih praviloma ni uporabljala v pomenu trgovca. Ne da bi preverili stanje v ostalih upravnih enotah tega dejstva sicer ne moremo kratko malo posplošiti na celoten Rimski imperij, gotovo pa so tudi naši izsledki pomenljivi. Zdi se namreč, da je beseda v nekem trenutku prevzela vlogo imena (oz. različnih delov imenske formule) in je kot taka nastopala na napisih. Med vsemi primeri, ki so na napisih dokumentirani, zaenkrat poznamo le en primer iz Akvileje, za katerega bi lahko rekli, da kot izjema potrjuje nepisano pravilo.¹¹

NEGOTIATOR / NEGOTIANS

V drugem delu prispevka bodo podrobneje predstavljene omembe besede *negotiator* na napisih v zgoraj navedenih upravnih enotah Rimskega imperija, ki po številčnosti niti ne odstopajo od besede *mercator*; očitne pa so razlike v pomenu oz. vsebini.

Venetia et Histria (EDR)	Noricum (HD)	Pannonia Superior (HD)	Pannonia Inferior (HD)
13 primerov	3 primeri	9 primerov	3 primeri

Venetia et Histria: *negotiator vicanalis* (EDR007199), *negotiator Romaniensis* (EDR071684), *negotiator Corneliensis* (EDR078681), *negotiator ... vini* (EDR079474), *Opitergine civi(tatis) negutiator* (EDR098073), *negotiatori Dacisco* (EDR117546), *Lucius Cantius Fructus* (EDR117664), *Fructus Crispi libertus, negotiator ...* EDR117666, *negotiator margaritarius ...* ab Roma EDR117667, *negotianti vestiario* EDR136220, EDR162659, EDR115910, EDR117665.

Večina (kar devet) jih je pričakovano iz Akvileje in njene bližnje okolice, po eden pa so iz mest Verona, Mantua, Iulia Concordia in Pola.

Iz Akvileje izvira tudi edini votivni spomenik (vsi ostali so namreč nagrobniki), ki je bil posvečen akvilejskemu božanstvu Belinu (oz. Belenu) - EDR071684:

11 Cf. Kajanto, *Latin Cognomina*, 316–24, kjer je predstavljena skupina imen, katerih pomen je povezan s poklici. Na str. 321 je predstavljen ožji sklop sestavljen iz trgovcev in bankirjev. Poleg imena *Mercator* je dokumentiran tudi *Negotiator*, a je slednji izpričan zgolj izjemoma.

Belino Aug(usto).
Publicius
Placidus,
nego[tiator]
 5 *Romaniensis,*
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Prevod: Vzvišenemu Belinu. Publicij Placid, rimski trgovec, je obljubo izpolnil rad in po pravici.

Izbor božanstva se za trgovca morda na prvi pogled zdi nenavaden, a je potrebno pri razlagi konteksta upoštevati vsaj dvoje. Belin je bil v Akvileji izredno priljubljen, pravzaprav velja skoraj za avtohtono božanstvo. Gre za boga svetlobe, pa tudi za božjega zdravilca. In prav tu najdemo stično točko z Merkurijem, ki bi ga na mestu Belina v našem primeru pričakovali. Merkurij je po splošnem vedenju sicer res v prvi vrsti bog trgovine, trgovcev, dobička, velja pa tudi za božjega sla. Predvsem v galskem svetu pa ga poznajo tudi kot zdravilca (t.i. healing god), ki je pogosto nastopal v paru z avtohtonimi boginjami (*Rosmerta*, *Maia*).¹² Našega Belina je morda mogoče razumeti tudi v tem kontekstu, glede na to, da je dedikant Publicij Placid kot trgovec gotovo poznal Merkurija, a se je morda rajenglede na priljubljenost Belena v Akvileji, raje odločil zanj, saj ga je kljub vsemu mogoče povezati z Merkurijem.

Belena oz. Belina praviloma postavljamo v panteon keltskih božanstev ter ga povezujemo s svetlobo in ognjem. Obenem se ga enači tudi z Apolonom, predvsem z Apolonom zdravilcem.¹³ Vsekakor velja za keltsko božanstvo, čeprav ne sodi med najbolj pogoste. Glede na zapis pri Tertulijanu ga lahko opredelimo še bolj natančno; zapiše namreč, da gre za božanstvo Norikov, in dejansko posvetil Belenu v Noriku poznamo prav z območja Štalenske Gore in Viruna, ki so ga poseljevali Noriki. Belen pa med drugim velja za pomembno božanstvo v Akvileji, dokumentiran je tudi v Konkordiji (*Concordia*), Altinu (*Altinum*) in Juliju Karniku (*Iulium Carnicum*). V Akvileji ga srečamo kot Belena Apolona, ki ga razumemo kot boga (sončne) svetlobe, zdravilnih moči ter kot branitelja pred napadi sovražnikov. Etimološko ga je mogoče povezati povezuje s svetlobo, pa tudi z vodo ter posledično z zdravilnimi učinki.¹⁴

Trgovci so (poleg vojakov) spadali v najbolj mobilni del rimske družbe, predvsem na njihovih nagrobnih spomenikih je tako mogoče razmeroma

12 Cf. Ferlut, »Goddesses as Consorts«, 4–11, predvsem 5–6.

13 Piccotti, »Belinus«, 35–43, kar je ena izmed novejših razprav o Belinu, ki je vezana prav na obravnavano območje ter na njegove zdravilske moči, ki jih lahko postavimo tudi v kontekst termalnih kompleksov.

14 Več o Belenu (oz. Belinu) najdeš v Šašel Kos, »Belin«, 9–16. Glej še geslo »Belinus«, v Kropej Telban, *Supernatural beings*, 217; De Bernardo Stempel, Hainzmann, *Corpus – Provincia Noricum*, 151–56, 486–88.

pogosto prebrati na različne načine naveden *origo*: *negotiator Romaniensis* (EDR071684), *negotiator margaritarius ab Roma* (EDR117667), *negotiator Corneliensis* (EDR078681), *Opitergine civitatis* (EDR098073), *domo Claudia Agripina negotiatori Dacisco* (EDR117546), *civi Gallo* (EDR136220). Prva dva torej izvirata iz Rima, pri čemer je pri drugem navedeno, da ni navaden trgovec, saj se je ukvarja s prodajo biserov.¹⁵ *Negotiator Corneliensis* prihaja iz mesta Imola, ki se je v antiki imenovala *civitas Corneliensis*.¹⁶ Zastopan je trgovec iz bližnjega mesta Oderzo (*Opitergium*), na napisu katerega je opaznih nekaj posebnosti, ki so gotovo posledica vpliva avtohtonega prebivalstva: tako v onomastiki kot tudi v jeziku: *Ego Fl(avius) Nunnus fil(ius) Iaisati Suro Opitergine civi(tatis) negotiator de proprio conparavi* (EDR098073).¹⁷ Dokumentirana pa sta še trgovca iz Dacije: *negotiatori Dacisco* (EDR117546) in Galije: *civi Gallo* (EDR136220), pri čemer prvi pravzaprav sploh ni bil iz Dacije, temveč je z Dacijo najverjetneje samo trgoval, glede na to, da ima *origo* zapisan na napisu kot *domo Claudia Agripina*, za čemer se gotovo skriva znamenito mesto v Germaniji *colonia Claudia Ara Agripinensium* (CCAA), torej današnji Köln.¹⁸

V treh primerih je mogoče prebrati tudi, s čim so trgovci čisto konkretno trgovali: *negotiator margaritarius* (EDR117667) – torej z biseri; *negotiantii vestiario* (EDR136220) – z oblačili; pri tretjem zaradi fragmentarne ohranjenosti ne moremo biti povsem prepričani, a zdi se, da gre za trgovca z vinom: *negotiatori ... vinorum* (EDR079474).

Akvileja s slovenskim prostorom v antiki ni samo povezana, temveč je na naš prostor in njegov razvoj tudi odločilno vplivala. Na področju trgovine ni nič drugače, številne akvilejske družine, ki so se ukvarjale s trgovino ali prevozništvom, so epigrafsko dokumentirane na naših tleh: Kanciji, Kasiji, Kastričiji, Serviliji;¹⁹ Iz Akvileje so se na prostor Emone in tudi na širši slovenski prostor priselile številne akvilejske družine: *Caesernii*, *Barbii*, *Cantii*, *Caeparii*, *Dindii*.²⁰ Na tem mestu pa je mogoče v sklop trgovskih družin z večjo gotovostjo postaviti še Kancije (EDR117664), ki so v Emoni sicer že potrjeni.

15 Na drugi strani je dokumentiran tudi *negotiator vicanalis*, ki bi ga najverjetneje morali razumeti kot navadnega vaškega trgovca (EDR007199).

16 Kurilić, Serventi, »Natpis Gaja Kornelija«, 229.

17 Z imenskimi formulami tega območja se je natančneje ukvarjala F. Mainardis, cf. Mainardis, *L'evoluzione delle formule onomastiche*.

18 Ruso, »Relazioni commerciali tra Italia settentrionale ed Europa centrale«, 36.

19 Za Servilije glej Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, 98, 111, 113, 115, 117, 134; za Kastričije isto delo 99, 117.

20 S tovrstnimi raziskavami sta se v preteklosti ukvarjala predvsem J. Šašel in C. Zaccaria: Šašel, »Caesernii«, 201–221; Šašel, »Ancora un Caesernius«, 165–168; Šašel, »Barbii«, 117–37; 1966; Zaccaria, »Caesernii«, 439–455; Zaccaria, »Gens Cantia«, 21–56; Šašel, »Dindii«, 337–342. Ugotovitve je povzela Šašel Kos v uvodu k emonskemu korpusu napisov, cf. Šašel Kos, *ILSl* 3, 14.

- L(ucius) Cantius*
L(uci) l(ibertus) Frúctus,
negotiator,
hic situs est.
 5 *L(ucius) Cantius*
Veri l(ibertus)
Apollonius.

Prevod: Tukaj počiva trgovec Lucij Kancij Frukt, Lucijev osvobojenec. Lucij Kancij Apolonij, Verov osvobojenec.

Nagrobna ara je na obeh stranskih ploskvah okrašena z erotom, ki stoji na morskem bitju (morda hipokamp?) in ga ima na vajetih.²¹ Razumevanje upodobitve je sicer gotovo potrebno postaviti v kontekst prehoda v posmrtno življenje – potovanja na otok blaženih (glede na to, da je pred nami pač nagrobni spomenik), a po drugi strani ne gre povsem zanemariti še druge možnosti, ki bi lahko potrjevala omembo pokojnikovega poklica na samem napisu. Napis in nosilec napisa nista bila redko v sozvočju, in sta vsak na svoj način sporočala isto stvar. Trgovina je bila neposredno povezana s prevozništvom po cestah, rekah in morjih; in trgovci pogosto niso bili samo trgovci, temveč tudi prevozniki, saj sta se panogi prepletali. Upodobitev na stranskih ploskvah bi tako lahko posredno govorila o tem, da se je pokojnik za časa življenja ukvarjal s trgovino in prevozništvom (morda celo po morskih poteh).

Kancije v Emoni sicer že poznamo, saj so dokumentirani na dveh nagrobnih spomenikih. Na nobenem sicer ne piše, da so se ukvarjali s trgovino, ker pa so se k nam priselili iz Akvileje,²² je verjetnost precejšnja.

EDR155586 = *ILSl* 3, 88

- L(ucius) Cantius L(uci) f(ilius)*
Vel(ina)
Proculus
v(ivus) f(ecit) sibi et
 5 *L(ucio) Cantio L(uci) l(iberto)*
Probato patr(i)
Cantiae L(uci) l(ibertae)
Cirratae matr(i)

21 O morskih bitjih, ki so bila upodobljena na nagrobnih spomenikih, piše E. Walde. Razumeti jih je mogoče na več načinov: kot izključno estetski dodatek – imajo torej dekorativno funkcijo ali pa lahko v njih prepoznamo simboliko potovanja duše na otok blaženih. Poudarja tudi pomen vode in njene simbolike, saj gre za najbolj pomemben življenjski element, ki lahko kot taka ponuja tudi upanje na posmrtno življenje, cf. Walde, *Im herrlichen Glanze Roms*, 179–80.

22 To potrjuje tudi volilno okrožje: Velina tribu, ki je bilo značilno za Akvilejo.

Pod napisom sta na napisnem polju upodobljena pastirska palica in posodica iz kovine, ki bi naj govorila o tem, s čim se je družina ukvarjala. Po eni strani torej pašništvo (živinoreja?), po drugi pa s trgovino z izdelki iz kovine oz. z njihovo izdelavo. Na stranski ploskvi je še mogoče videti enega ali dva delfina ter girlando. Ni nujno, da navedni predmeti dejansko govorijo o poklicu pokojnika in njegove družine, lahko so seveda povezani z njihovo predstavo o posmrtnem življenju.²³

EDR155587 = *ILSl* 3, 89

L(ucius) Cantius

L(uci) l(ibertus) Fidus v(ivus) f(ecit)

sibi et Cantiae

f(iliae), Cantiae

5 *Europae lib(ertae),*

Optatae

an(norum) VI.

Vsi Kanciji, ki so na tem mestu zbrani, tako tisti iz Akvileje, kakor oba iz Emone, so večinoma osvobodenci, kar je bila razmeroma običajna praksa. Sužnji so namreč svojim gospodarjem pomagali pri njihovih poslih, in ko so jih na neki točki osvobodili, so poslovanje poznali, imeli pa so tudi dovolj poznanstev, da so lahko zagnali lastno »podjetje«, kar se je velikokrat tudi zgodilo. Verjetno tudi v primeru emonskih Kancijev, ki so se priselili v Emono iz Akvileje.

Na 13 primerih iz upravne enote *Venetia et Histria* se lepo pokaže, da so bili trgovci pogosto osvobodenci, namreč v kar petih primerih so zastopani na spomenikih. Nastopajo kot sami trgovci, ali pa kot tisti, ki so spomenik dali postaviti za svojega gospodarja, ki se je ukvarjal s trgovanjem).

Nekoliko odstopa nagrobni napis iz Mantove (EDR115910) za trgovca Tomaža, ki je deloval šele v 6. stoletju in je bil očitno kristjan, kar je mogoče razbrati iz samega napisa. Že sama vsebina napisa, izbor besed (tudi imena) in formul je lasten krščanskemu okolju. Za razliko od vseh ostalih, kjer je natančna datacija nemogoča, je ta napis datiran na dan natančno:

Hic r(e)q(uiescit) in pace Thomas v(ir) h(onestus) negotiator p(a)tr̃n(i)l(ens) qui vix(it) ann(is)

p̃l(us) m̃(inus) XXV, dēp̃(ositus) sūb(die) XI kal(endas) Mar(tias), iñdi(ctione) I sex[i]es p(ost) c(onsulatum) Paulini Iūñ(ioris).

²³ Šašel Kos, *ILSl* 3, 88.

Prevod: Tukaj v miru počiva trgovec Tomaž, pošten mož, ki se kesa. Živel je okoli 25 let, pokopan pa je bil na 11. dan pred marčevskimi Kalendami šest let po razglasu konzulata Pavlina Mlajšega.²⁴

Noricum: Heidelberška baza razkrije samo tri napise, kjer se najde iskana beseda, a je ob tem potreben komentar. Prvi je že omenjeni primer iz Celeje: *Aurelio Adiutori, civi Afro, negot.* (HD067161, *RICe* 91). Naslednji primer je nagrobnik s fragmentarno ohranjenim napisom iz Slovenske Bistrice (HD066825, *ILSl* 2/1, 262), ki po novi razmejitvi med Celejo in Petoviono več ne sodi k Noriku, temveč v Panonijo, torej bi ga morali obravnavati v okviru druge upravne enote.²⁵ Preostane samo še tretji spomenik iz mesta Iuvavum, ki je votivne narave (HD066830) in glede na lokacijo nagovarja tudi Juvava, zaščitnika samega mesta:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
et Iuvavo.
[P]ro salute
Mari Aniceti
 5 *et negotiationi(s)*
eius(!)

Prevod: Jupitru, Najboljšemu in Največjemu ter Juvavu. Za rešitev Marija Aniceta in njegovih poslov (trgovskih?).

Še na tem praktično edinem noriškem napisu izrecno trgovec ni omenjen, temveč lahko nanj sklepamo zaradi uporabljene besede *negotiatio*.

Glede na status province Norik in na tradicijo trgovanja med rimsko državo ter najprej noriškim kraljestvom in pozneje provinco, ki je z raznimi viri potrjeno že za čas pred samo aneksijo, bi vsekakor pričakovali več omemb trgovcev tudi na epigrafskih spomenikih.²⁶

Pannonia Inferior: HD029847, HD033681, HD067976.

Iz Spodnje Panonije lahko s pomočjo besede *negot-(iator, ians)* s trgovino oz. trgovci povežemo tri votivne spomenike. *Aurelius Hermes negotians* (HD029847) je dokumentiran v Intercisi; na votivnem spomeniku se je priporočil dobičkonosnemu Merkuriju (*Mercurio lucrorum potenti*), kar je za

24 *Decius Paulinus* ali *Decius Iunior*, ki se je v zgodovino zapisal kot zadnji konzul rimskega senata – od 534 naprej, cf. *PLRE* III, 973–74.

25 Heidelberška baza očitno tega še ne upošteva, prim. Ragolič, »The territory of Poetovio«, 323–51.

26 Za trgovanje v Noriku ter trgovske stike med državama že v času pred aneksijo Noriškega kraljestva cf. Alföldy, *Noricum*, 111–13. V kontekstu trgovine je potrebno posebej poudariti pomen naselbine na Magdalensbergu, ki je veljala za pravi trgovski emporij, cf. Dolenz, Ebner-Baur, Schindler Kaudelka, Kall, Kasic, Leitold, Schranz-Prodinger, »Forschungen im Norisch-Römischen Zentralraum Magdalensberg-Zollfeld« s pripadajočo literaturo.

trgovca gotovo zelo primeren naslovnik. Naslednji iz Osijeka (Mursa) je posvečen bogu Mitri (D I M), obljubo je rad in po pravici izpolnil trgovec *Antonius Barbilus* (HD033681). Preostaja še primer iz Akvinka (HD067976), ki ga navajam v celoti:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo),
Junoni,
Neptuno,
Marti L(ucius) Val(erius)
5 Italus opt-
imo colle-
gio negot-
iantium
d(onum) d(edit).*

Prevod: Jupitru, Najboljšemu in Največjemu, Junoni, Neptunu, Marsu. Lucij Valerij Ital je dal dar najboljšemu kolegiju trgovcev.

Votivni napis na oltarju izstopa na več mestih: Lucij Valerij Ital se obrača na celo vrsto Božanstev: na Jupitra Najboljšega in Največjega, vrhovnega in državnega boga, na Junono, Jupitrovo ženo, zaščitnico zakona in žensk, na Neptuna, ki ga povezujemo z rekami in morji ter posledično s prevozništvom, ter na Marsa, boga vojne. Zdi se, da nastopa v imenu kolegija trgovcev in ne samo zase, v čemer je mogoče morda iskati razlog za večji nabor naslovnikov. Kakor drugi »obrtniki« (*collegia dendrophorum, fabrum, centonariorum*)²⁷ so se tudi trgovci združevali v kolegije. Skupne oz. združene akcije tistih, ki so se ukvarjali z enakimi posli, so bile gotovo bolj uspešne, varne in v primeru trgovanja morda tudi bolj donosne.

Pannonia Superior: HD017023, HD068405, HD039087

HD008805, HD009616, HD022302, HD039548, HD072373, HD040486

Od devetih primerov so trije votivnega značaja; prvega je trgovec Julij Senilis v mestu Scrabantia naslovil na Silvana (HD017023). Naslednjega je primerno suženj vilik Primitiv v mestu Brigetio posvetil Geniju trgovanja in trgovcev - *Genio commercii et negotiantium* (HD039087). Dedikant se sicer ni ukvarjal neposredno s trgovino, a je bil kot vilik gotovo povezan tudi s trgovino, vsaj preko pobiranja določenih pristojbin. Poznamo sicer več vrst vilikov; nam najbolj znan je *vilicus stationis*, ki je bil suženjskega statusa, zadolženi pa so bili za zbiranje in upravo neposrednih davkov.²⁸

²⁷ Za *collegia* na splošno glej Verboven, »Introduction: professional collegia: guilds or social clubs«, 187–95; za združenja trgovcev pa Broekaert, »Partners in business«, 221–56 in Ruso, »Relazioni commerciali«, 35–55.

²⁸ Cf. Carlsen, *Vilici*, predvsem 46–55, kjer avtor natančno razdelja različne funkcije vilikov.

Še najbolj pa nas zanima zadnji votivni spomenik, saj je z našega prostora, namreč iz okolice Nevioduna (HD068405, *RINMS* 136, *ILSl* 1, 59):

Medus
C(ai) Totedi
negotiator(is) Neptuno
Oviano
 [-----]

Prevod: Medus suženj trgovca Gaja Toteda (je posvetil) Neptunu Ovijanu.

Priporočanje Neptunu je za področje trgovanja in prevoznništva popolno-ma na mestu; pridani mu je še epitet *Ovianus*, ki je najverjetneje predkeltskega izvora in se ga povezuje z neko lokacijo (*ex fundo Oviano*).²⁹ Besedo *negotiator* pa je na tem mestu mogoče razumeti na dva načina: ali kot del imena, torej kot osebno ime v tridelni imenski formuli (*Negotiator*),³⁰ ali kot navedbo poklica,³¹ kot ga razumemo mi.

Vsi ostali so nagrobni spomeniki, ki izvirajo iz Savarije (HD008805, HD009616), dva še iz Karnunta (HD022302, HD072373), pa še iz mest Brigetio (HD039548) in Scrabantia (HD040486).

Zanimiv je primer iz Savarije (HD009616):

Atta
Bataionis
f(i)lius ann(or)um) LV
negotiator
 [-----]

Pred nami je namreč trgovec s peregrino imensko formulo (*Atta Bataionis f.*), torej gre za avtohtonega prebivalca, ki je opravljal poklic trgovca. Do sedaj takih primerov nismo srečali, saj je v glavnem šlo ali za rimske državljane (*tria* ali *duo nomina*) ali za razmeroma pogoste osvobojenke (tudi na tem mestu je primer osvobojenec: HD040486). Obe imeni sta namreč avtohtonega izvora.³² Na osnovi tega primera lahko sklepamo, da družbeni status ni bil ovira za opravljanje tega poklica, predvsem pa ni bil omejen samo na italško okolje, temveč so se mu lahko posvetili tudi prebivalci iz provinc.

Poleg gentilicijev, ki že sami po sebi govorijo o tem, da so bili trgovci med prvimi kolonisti, ki so se iz italškega okolja selili na novo osvojena ozemlja, tudi na teh napisih najdemo izrecne dokaze za mobilnost tega poklica, ki je

²⁹ Prim. komentar pri *RINMS* 136.

³⁰ *ILSl* 1, 59. Takih primerov je sicer izredno malo.

³¹ *RINMS* 136.

³² Za imena tipa At(t), At(t)o, Attius in podobna glej Meid, *Keltische Personennamen in Pannonien*, 253–54.

sicer samoumevna. Navedba volilnega okrožja, ki v primeru rimskih državljanih nastopa kot del imenske formula, se pojavi v primeru Satelijev: *P(ublio) Satellio C(ai) f(ilio) / Sca(ptia) Sodali / negotiator(i)* (HD022302). Gentilicij *Satellius* je sicer samo sporadično izpričan.³³ *Tribus Scaptia*³⁴ bi naj dobila ime po *urbs Scaptia*, za katerega pa se točno ne ve, kje je bilo locirano. Predvideva pa se, da ga lahko postavi v srednjo Italijo: morda v Lacij, nekje ob Tiberi ali nekoliko severneje. Prav tam, morda v bližini mest Ardea in Aricia ali Velitrae (Etrurija) iščemo tudi omenjeno volilno okrožje (*tribus Scaptia*).

Ko iščemo dokaze za mobilnost, smo še posebej pozorni za navajanje izvora (*origo*), ki nam izrecno pove, od kod nekdo prihaja oz. kje je njegov doma. V sklopu napisov iz Spodnje Panonije je v tem kontekstu nagrobnik družine Mulvijev (HD072373) še posebej pomenljiv. *Marcus Mulvius* je bil namreč trgovec, ki je prišel iz daljne Judeje: *domo Iudaeus*. Glede na značaj mesta *Carnuntum* je prisotnost trgovcev sicer več kot pričakovana, da pa so dokumentirani tudi taki, ki so prišli iz drugega dela Rimskega imperija, morda vseeno nekoliko preseneča. Čeprav napis ni v celoti ohranjen, je mogoče razbrati, da gre za družinski nagrobni spomenik, in predvidevamo lahko, da so bili tudi drugi družinski člani vključeni v poslovanje.

[*M(arcus)*] *Mulviu[s ---]*
 [---] *domo Iudaeus an[norum ---]*
 [--- *ne*] *gotians h(ic) s(itus) e(st). M(arcus) Mul[vius ---]*
 [---] *s et M(arcus) Mulvius Ama[---]*
 [---] *stus e[t M(arcus)] Mulvius Pro[---]*
 [---] *us M[---]s [e]t M(arcus) Mulviu[s ---]*
 [-----]

Prevod: Tukaj je pokopan Mark Mulvij, ... doma iz Judeje, star ..., trgovec. Mark Mulvij in Mark Mulvij Ama? ... in Mark Mulvij Pro? ... in Mark Mulvij ...

Lep primer za trgovino na dolge razdalje je gotovo tudi naš celejski trgovec, ki je, kot vemo, prišel iz Afrike (*civi Afro*).³⁵

Julijana Visočnik
 Nadškofjski arhiv Ljubljana / Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
 julijana332@yahoo.com

33 OPEL IV, 49, EDRO01386 (Rim); HD028480 (Numidia),

34 Richardson, »On the Location of the Urbs and Tribus Scaptia«; Taylor, *The voting districts*, 54–55.

35 Glej zgoraj in Visočnik, »Foreigners in the area of Celeia«, 289.

BIBLIOGRAFIJA

- Alföldy, Géza. *Noricum*. London; Boston: Routledge & K. Paul, 1974.
- Beck, Noémie. *Goddesses in Celtic Religion Cult and Mythology: A Comparative Study of Ancient Ireland, Britain and Gaul*. Thèse de doctorat d'Études Anglophones. Lyon, Dublin: Université Lumière Lyon 2, University College of Dublin 2009.
- Broekaert, Wim. Partners in business: Roman Merchants and the Potential Advantages of being a "collegiatus." *Ancient Society* 41 (2011): 221–56. <http://www.jstor.org/stable/44079952>
- Carlsen, Jesper. *Vilici and Roman Estate Managers until AD 284*. – *Analecta Romana instituti Danici*. Suppl. 24. Rome: «L'Erma» di Bretschneider, 1995.
- De Bernardo Stempel, Patrizia in Hainzmann, Manfred. *Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum I. Provincia Noricum*. 1. *Die Gottheiten in ihren sprachlichen und kultischen Erscheinungsformen*; 2. *Die epigraphischen Testimonien*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2020.
- Dolenz, Heimo et al. »Forschungen im Norisch-römischen Zentralraum Magdalensberg-Zollfeld 2002-2022.« V: *Roman urban landscape: towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, Opera instituti Archaeologici Sloveniae 47, ur. Jana Horvat et al., 183–224. Ljubljana: Založba ZRC, 2024.
- Ferlut, Audrey. »Goddesses as Consorts of the Healing Gods in Gallia Belgica and the Germania: Forms of Cult and Ritual Practices.« *Open Library of Humanities* 2 (1) (2016): 1–26.
- Kajanto, Iiro. *The Latin Cognomina*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1965. (Commentationes Humanarum Litterarum, XXXVI 2).
- Kneissl, Peter. »Mercator - negotiator. Römische Geschäftsleute und die Terminologie ihrer Berufe.« *Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte* 2 (1983), 73–90.
- Kropej Telban, Monika. *Supernatural beings from Slovenian myth and folktales*. Ljubljana: Založba ZRC: Institut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2012.
- Kurilič, Anamarija in Serventi Zrinka. »Natpis Gaja Kornelija s Ilovika i Cornelii u Liburniji.« *Opuscula archaeologica* 37/38 (2014): 219–47.
- Mainardis, Fulvia. *Levoluzione delle formule onomastiche nelle iscrizioni della Transpadana romana* (neobjavljena disertacija). Roma, 1997.
- Maselli Scotti, Franca. Un mercator Transalpinus ad Aquileia. – V: *Actes de la VIIe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain* (Rome, 5-6 juin 1992). Publications de l'École Française de Rome 193, 1994, 769–72.
- Piccottini, Gernot. »Belinus: Eine antike Quellen- und Heilgottheit in Warmbad Villach?« *Carinthia I* 207 (2017): 35–43.
- Ragolič, Anja. »The territory of Poetovio and the boundary between Noricum and Panonia (Upravno območje Petovione in meja med Norikom in Panonijo).« *Arheološki vestnik* 65, (2014): 323–51.
- Richardson, James. H. »On the Location of the Urbs and Tribus Scaptia.« *Hermes* 135.2 (2007): 166–73.
- Rougier, Hélène. »L'identité professionnelle et l'expression du métier dans l'épigraphie portuaire occidentale: différents niveaux de codification.« *Dialogues d'histoire ancienne* 42.2 (2016/2): 103–121.
- Ruso, Federico. »Relazioni commerciali tra Italia settentrionale ed Europa centrale. I collegia negotiatorum Cisalpinorum et Transalpinorum.« V: *Un ponte tra il Mediterraneo*

- e il Nord Europa: la Lombardia nel primo millennio.* Dipartimento di Studi Storici dell'Università degli Studi di Milano - Bruno Mondadori Quaderni degli Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica, IV, 35–55, Milano – Torino 2021.
- Šašel, Jaroslav. »Caesernii.« *Živa antika* 10 (1960): 201–221 (= id., *Opera selecta*, 1992, 54–74).
- Šašel, Jaroslav. »Barbii.« *Eirene* 5 (1966): 117–137 (= id., *Opera selecta*, 1992, 99–119).
- Šašel, Jaroslav. »Ancora un Caesernius Aquileiese.« *Aquileia Nostra* 52 (1981): 165–68 (= id., *Opera selecta*, 1992, 160–61).
- Šašel, Jaroslav. »I Dindii – vicende ed economia di una famiglia di Preneste.« *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 43 (1981): 337–342 (= id., *Opera selecta*, 1992, 146–51).
- Šašel Kos, Marjeta. Savus and Adsalluta. – *Arheološki vestnik* 45, 1994, 99–122.
- Šašel Kos, Marjeta. *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*. Situla 38. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999.
- Šašel Kos, Marjeta. »Belin.« *Studia mythologica Slavica* 4 (2001): 9–16.
- Taylor, Lily Ross in Jerzy Linderski. *The voting districts of the Roman Republic: the thirty-five urban and rural tribes*. Ann Arbor: University of Michigan Press, cop. 2013.
- Verboven, Koenraad. »Introduction: professional collegia: guilds or social clubs?« *Ancient Society* 41 (2011): 187–95. <http://www.jstor.org/stable/44079950>
- Visočnik, Julijana. »Foreigners in the area of Celeia.« *Classica et Christiana* 9.1 (2014): 275–298.
- Zaccaria, C., La gens Cantia, in: *Studi sancanzianesi in memoria di Mario Mirabella Roberti* (Antichita Altoadr.57), Trieste 2004, 21–56.
- Zaccaria, Claudio. »Palatina tribus. Cavalieri e senatori di origine libertina certa o probabile ad Aquileia. I. – I Caesernii.« V: M. Faraguna in V. Vedaldi Iasbez, ur., *Δύνασθαι διδάσκειν. Studi in onore di Filippo Càssola per il suo ottantesimo compleanno*, 439–55. Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia. Studi 11. Trieste: Editreg 2006

Epigrafske baze

HD = Epigraphische Datenbank Heidelberg <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/inschrift/suche>

EDR = Epigraphic Database Roma <http://www.edr-edr.it/default/index.php>

LUPA = UBI ERAT LUPA - Roman Stone Monuments <https://lupa.at/>

Okrajšave

AE: *L'Année Epigraphique*.

AIf: V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien* 1: *Noricum und Pannonia Superior*. – Zagreb 1938.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

ILJug: A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt*: Situla 5, Ljubljana 1963. – Situla 19, 1978; Situla 25, 1986.

ILSI 1: M. Lovenjak, *Neviodunum*. – Situla 37, Ljubljana, 1998.

ILSI 2/1: A. Ragolič, *Poetovio: römische Grabdenkmäler*. – Situla 46, Ljubljana 2023.

ILSI 3: M. Šašel Kos, *Emona*. – Situla 47, Ljubljana 2024.

OPEL: Onomasticon provinciarum Europae Latina- rum. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Composuit et cor- rexit B. Lőrincz. Vol. I: Aba– Bysanus. Budapest 2005. Vol. II: Cabalicius– Ixus. Wien 1999. Vol. III: Laba- rum– Pythea. Wien 2000. Vol. IV: Qua- dratia– Zures. Wien, 2002.

PLRE: The Prosopography of the Later Roman Empire

RINMS: M. Šašel Kos, Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije / The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia. – Situla 36, Ljubljana 1997.

RICe: J. Visočnik, The Roman Inscriptions from Celeia and its Ager. Celje, Ljubljana 2017.

IZVLEČEK

Trgovina je bila skozi vso zgodovino pomembna gospodarska panoga. V Rimskem im- periju ni bilo nič drugače, so pa v tem obdobju trgovci nemalokrat tudi epigrafsko do- kumentirani, ali na nagrobnikih ali kot dedikanti na votivnih spomenikih, izjemoma jih je mogoče srečati še na kateri drugi vrsti epigrafskih spomenikov. Avtorica je zbrala omembe trgovcev v 4 upravnih enotah Rimskega imperija: Venetia et Histria (z Akvilejo in drugimi pomembnimi mesti v severni Italiji), Norik ter obe Panoniji, ki so ali slovenski prostor zajemale ali so nanj imele največji vpliv. Zanimali so jo tisti, ki bi bili zapisani kot *mercatores*, ter tisti, ki so jih označili kot *negotiatores* (oz. *negotiantes*).

Ključne besede: epigrafika, nagrobniki, oltarji, trgovci, Rim, Venetia et Histria, Noricum, Pannoniae

ABSTRACT

Epigraphically Documented Merchants in the Eastern Alpine Region: *mercatores* versus *negotiatores*

Throughout history commerce has been an important branch of economy. The Roman Empire was no exception, and merchants are often documented in the inscriptions of the Imperial period, usually on gravestones or in dedications of votive monuments, excep- tionally on other kinds of epigraphic monuments as well. The paper gathers the refer- ences to merchants found in four administrative units of the Roman Empire: Venetia et Histria (including Aquileia and other important towns of northern Italy), Noricum, and the two Pannonias. These units either included present-day Slovenian territory or exer- cised the most influence on it. The research focuses on the merchants dubbed *mercatores* and on those identified as *negotiatores* (or *negotiantes*).

Keywords: epigraphy, gravestones, altars, merchants, Rome, Venetia et Histria, Noricum, Pannoniae

SUMMARY

Throughout history commerce has been an important branch of economy. For the ancient period, literary and epigraphic sources provide a more holistic approach to studying the practice and practitioners of the trade. Epigraphic monuments in fact include references to individual merchants in present-day Slovenia and in its immediate vicinity. They are mentioned on gravestones and on altars as dedicants. An analysis of their names, origins (where documented), their chosen deities and the rest of the context is bound to reveal unknown aspects of commercial transactions. One may also expect differences within the administrative units themselves: Noricum, the Pannonias, and Regio X (or Venetia et Histria).

To this end our research focuses on checking the occurrences and contexts of the two words used in Latin for a merchant, that is, *mercator* and *negotiator* (or *negotians*). It is generally accepted that inscriptions rarely contain the word *mercator*, if at all. By examining the Roma and Heidelberg Epigraphic Databases we first establish how the word was used in the administrative units mentioned above. It transpires that *mercator* does appear in inscriptions, no less than *negotiator*, but relates to commerce or merchants only in two cases. One of them hails from Aquileia, and the word is spelt with a *k*, that is, *merikator*. The use of the letter *k* instead of the expected and correct *c* in inscriptions is not uncommon: inscriptions are still considered a major source for Vulgar Latin, enabling research into the changes which confirm the development of the mainstream language on the one hand and the spoken language on the other. The second example, an inscription from Lower Pannonia, documents the word *mercatus* used in the context of trading practice. No other inscription in all three provinces employs *mercator* in the sense of 'merchant'. While the word is not so rare, it is always a name or a part of the composite name formula (usually as a personal name, sometimes also as a nomen gentile). In the sense of 'merchant', then, it is attested only exceptionally, while the majority of occurrences refer to a personal name.

The reverse applies to the word *negotiator*, which might likewise be used as a name, but there is a single instance which leaves it unclear whether the reference is to a professional merchant or to a part of his name. As expected, most epigraphically attested merchants hail from the city of Aquileia (Venetia et Histria). The least, by contrast, hail from Noricum: only two, which is less than expected in light of its historical development and the general context. It is confirmed once again that merchants travelled extensively and that there was long-distance commerce. This is corroborated by the *origo* of many documented merchants, whose references tell us where an individual came from and how long his journey had been so far. References to merchants on the

monuments provide a number of data: the social sphere to which they belonged – Roman citizens, freedmen, slaves, or *peregrini* – and their origins, which are often explicitly stated or inferable from references to their *tribus*. Of similar interest is the information in what they traded. Quite a few were Roman citizens, and there were also many freedmen. While mostly documented on funerary monuments, merchants may also be recognised as dedicants on votive monuments, which are more or less dedicated to their tutelary deities.

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.93-101>

Bernarda Županek, Luka Križanič, Doroteja Muhić, Matej Dolenec, Nastja Rogan Šmuc, Sabina Dolenec

Vse poti vodijo v Emono: žrmlje in trgovina na dolge razdalje

Žrmlje so na rimskodobnih najdiščih relativno pogosta najdba, in enako velja tudi za kolonijo Emono. Gre za pripravo, namenjeno mletju, predvsem žit, pa tudi drugih semen. Občasno so jo uporabljali tudi za mletje plodov, na primer oliv in želoda, ter kamnin, na primer apnenca.¹

Za razliko od terilnika,² ki ga sestavljata (praviloma nekoliko vdolbena) plošča in kamen, s katerim so drgnili zrnje na tej plošči, sestavljata žrmlje dva kamna okrogle oblike. V zgornji kamen je bila – bodisi zvrha ali od

Slika 1: Skica delovanja rimskih žrmlj (Katarina Toman Kracina/MGML)

strani – izvrtana odprtina za pogonsko ročico, oba kamna sta imela tudi odprtino za pogonsko os. Za spodnji kamen, ki se med mletjem ne premika, je bilo predlagano ime spodnjak (v rimskem času *meta*), za zgornjega tekač (lat. *catillus*). Kamna sta bila obdelana tako, da je zgornja površina spodnjaka nekoliko izbočena, spodnja površina tekača pa vbočena. Žito so v pripravo navadno vsipali skozi odprtino nad osjo.

Drobljenje žit v obliko, primerno za uživanje, je dejavnost, znana že zelo dolgo. Žita in semena so trli že neandertalci.³ Možnarji iz epipaleolitske kebaran-ske kulture na Bližnjem vzhodu so bili v

¹ Renzulli et al., »Provenance and trade of volcanic rock«, 175.

² Terminologijo povzemamo po Zvezdi Modrijan, ki razlikuje med možnarji (ang. mortars), terilniki (ang. saddle querns) in žrmljami (ang. rotary querns). Modrijan, *Žrmlje*, 1–3.

³ <https://www.globalbean.eu/recipes/neanderthal-flat-bread/#:~:text=Chris%20Hunt%2C%20>

uporabi pred 23.000–15.000 leti.⁴ Terilniki so igrali pomembno vlogo vsaj od začetkov poljedelstva naprej. V 5. stoletju pr. n. št. so se po Sredozemlju razširile žrmlje, kakršne smo opisali zgoraj.⁵ V rimskem času je razvoj prinesel tudi vodne mline in mline, ki so jih poganjale živali, osnovna oblika žrmelj pa je ostala v uporabi zelo dolgo, z manjšimi modifikacijami še globoko v 20. stoletje, kot hišni ali ročni mlin.⁶

EMONSKE ŽRMLJE

Mestni muzej Ljubljana hrani 37 kosov žrmelj iz rimskodobnih kontekstov. Odkriti so bili v Emoni in njeni okolici. Večinoma gre za manjše ali večje odlomke bodisi spodnjaka ali tekača. Okvirno jih datiramo v čas od vključno 1. stoletja pa do sredine 5. stoletja.

Ker žrmlje v preteklosti niso bile prepoznane kot predmet, ki bi nosil pomembne informacije, in ker datacijsko niso zelo občutljive, pri arheoloških raziskavah v preteklosti niso veljale za najdbe, ki naj bi jim pri odkritju posvečali posebno pozornost. Zato je večina odlomkov v muzejskem depozitu skromno opremljenih z najdiščnimi podatki; podobno velja za mnoge druge rimske žrmlje, odkrite v slovenskem prostoru in drugje. Za emonske žrmlje, pri katerih imamo podatke o najdišču, lahko rečemo, da so bile odkrite v naselbinskih kontekstih. Izjema so v celoti ohranjene žrmlje – povsem cela spodnjak in tekač – odkrite na najdišču Kozolec, ki je del severnega grobišča Emone.⁷ Žrmlje so pri arheoloških izkopavanjih našli v jarku, ki je razmejeval grobišni prostor od prostora, kjer pokopov ni bilo, in ki je po izkopu v 3. stoletju nekaj časa funkcioniral kot odprt jarek. Konec 4. stoletja so ga zapolnili z zemljino in številnimi predmeti, med katerimi je najbolj presenetljiva velika količina novcev. Med predmeti so bile tudi cele žrmlje. Glede na naravo zasutja grobišnega jarka ga lahko interpretiramo kot ritualno dejanje, in tudi v jarku deponirane žrmlje zato obravnavamo v povsem drugačnem kontekstu kot ostale iz zbirke Mestnega muzeja Ljubljana.

Kljub majhni pozornosti, ki so je bile žrmlje deležne v primerjavi z nekaterimi drugimi artefakti, je bila že leta 1987 objavljena prva, obsežna raziskava o provenienci terilnikov in žrmelj z območja zahodne Slovenije.⁸ Avtorja, Aleksander Horvat in Matej Zupančič, sta ugotovila, da so za izdelavo žrmelj

a%20palaeoecologist%2C%20provided,remains%20show%20evidence%20for%20pulses, 8. 7. 2024.

4 <https://prehistorypodcast.com/2020/12/05/episode-9-distinguishing-the-early-epipalaeolithic/>, 8. 7. 2024.

5 Santi, Gambin, Renzulli, »The millstone trade«, 2–4.

6 Smerdel, »Mati naša«.

7 Županek et al., »Strukture«, 172–173 (zap. št. 46 in 47, slika 328).

8 Horvat, Zupančič, »Prazgodovinske in rimske žrmlje v zahodni Sloveniji«.

Slika 2: Źrmlje, odkrite v jarku, ki je v poznorimskem času zamejeval prostor grobišća na najdišću Kozolec (foto: Andrej Peunik/MGML)

uporabljali tako lokalne kot tudi uvoŹene kamnine (iz severne Italije). Mateja GoleŹ je izvorni prostor analiziranih Źrmlj z območja rimske cestne postaje Romula (današnja Ribnica pri Jesenicah na Dolenjskem) locirala v Italijo.⁹ Sabina Kramar in Matej Dolenec sta raziskovala rimske Źrmlje z najdišća Lormanjske njive pri Lenartu.¹⁰ Kamnine, iz katerih so bile izdelane, sta uvrstila med trahiandezite oziroma trahite in na podlagi geoloških značilnosti njihov izvor umestila v Evganejsko gričevje pri Padovi, ki je bilo sicer znano rimsko središće za proizvodnjo izdelkov za mletje. Material Źrmlj, odkritih v rimski vili pri vasi Mošnje na Gorenjskem, so geologi uvrstili med klastične sedimentne kamnine (kremenovi pešćenjaki zgornje paleozojske starosti), njihovo izvorno območje pa umestili v okolico tega arheološkega najdišća, saj na tem območju izdanjajo podobne kamnine.¹¹

Raziskave provenience Źrmlj, ki so pogosta najdba na rimskodobnih najdišćih v Sredozemlju,¹² so v porastu.¹³ Spodbuja jih ne samo pogostost teh na videz nekoliko neuglednih najdb, ampak tudi premik k raziskovanju antične ekonomije – in v okviru tega trgovine na dolge razdalje – ki mu sledimo od osemdesetih let naprej.

⁹ GoleŹ, *Raziskave materiala rimskih Źrmlj*.

¹⁰ Kramar, Dolenec, »Mineraloško-petrografske značilnosti Źrmlj«.

¹¹ Miletić et al., »Provenance analysis of Roman stone artefacts«.

¹² Williams-Thorpe, »Provenancing and archaeology of Roman millstones«, 254.

¹³ Prim. Peacock, »The Roman millstone trade«; Williams-Thorpe, »Provenancing and archaeology of Roman millstones«; Williams-Thorpe, Thorpe, »Geochemistry and trade«; Antonelli, Nappi, Lazzarini, »Roman millstones from Orvieto«; Renzulli, Santi et al., »Provenance and trade of volcanic rock«; Antonelli, Lazzarini, »Mediterranean trade«.

Rezultati teh raziskav kažejo, da je večina do zdaj analiziranih rimskih žrmelj izdelanih iz magmatskih kamnin, predvsem predornin. Na območju Sredozemlja so najpogosteje uporabljali riolitne ignimbrite, kamnine, bogate z levcitom, in kamnine srednje in mafične sestave (andeziti, bazalti, havaiti, mugeriti, trahandeziti, trahibazalti ...). Peacock je k tem dodal še eno pomembno skupino, in sicer kamnine, ki so nastale iz lave v bližini kraja Mayen v Nemčiji (nefelinovi tefriti).¹⁴ Manj pogosto so za njihovo izdelavo uporabljali peščenjake, apnenice, konglomerate in globočnine.¹⁵ Niso pa bile vse magmatske kamnine enako uporabne. Gostejše kamnine, brez prisotnosti večjega števila por, in pa kamnine iz starejših formacij, ki imajo pore zapolnjene s sekundarnimi minerali, so bile za mletje manj uporabne kot ostale.¹⁶ Za izdelavo kakovostnih žrmelj mora imeti kamnina nekaj naslednjih pomembnih lastnosti: (i) njena površina mora biti groba, (ii) kamnina mora biti zadosti trdna, da ob mletju ne onesaži surovine, in (iii) za izdelavo večjih žrmelj mora kamnina izdajati v zadosti velikih količinah.¹⁷

Žrmlje, izdelane iz predornin, so bile pogosto najdene tudi na geoloških območjih, ki jih gradijo globočnine in sedimentne kamnine, kar kaže na transport za žrmlje ustrezne kamnine. Izvor kamnine, ki je sestavljala žrmlje, nam torej daje pomembne podatke za raziskovanje trgovine na dolge razdalje in ugotavljanje poteka trgovskih poti v rimskem času.

ANALIZE

Analizirali smo 21 odlomkov žrmelj iz Emone, ki jih hrani Mestni muzej Ljubljana. Z arheometrično (naravoslovno) raziskavo smo poskušali odgovoriti na vprašanje, katere kamnine so bile uporabljene za izdelavo teh žrmelj in kakšen je njihov izvor. V ta namen smo odvzeli vzorec, z optičnim mikroskopom v presevni svetlobi opravili mineraloško-petrografsko analizo ter tako določili mineralno in petrografsko sestavo vzorcev žrmelj oz. vrsto kamnin.

REZULTATI

Rezultati raziskave so pokazali, da so bile emonske žrmlje izdelane iz različnih magmatskih in sedimentnih kamnin.

Osem vzorcev smo uvrstili med magmatske kamnine, ki pripadajo predorninam. Trije vzorci žrmelj so iz levcitovega fonolita, ki spada med

¹⁴ Peacock, »The Roman millstone trade«, 49.

¹⁵ Williams-Thorpe, »Provenancing and archaeology of Roman millstones«, 262–264; Santi et al., »Leucite phonolite millstones«.

¹⁶ Peacock, »The Roman millstone trade«, 44.

¹⁷ Williams-Thorpe, »Provenancing and archaeology of Roman millstones«, 262.

alkalno-felzične vulkanite, po en vzorec diabaza, tefrita in olivinovega bazalta pa skupno spadajo med mafične vulkanite. Vzorca avgitnega andezita in kremenovega andezita smo umestili v skupino vulkanitov srednje sestave.

Ostali preiskani vzorci pripadajo sedimentnim kamninam. Od teh jih dvanajst spada v skupino klastičnih sedimentnih kamnin, eden pa v skupino karbonatnih sedimentnih kamnin. Vzorce smo nadalje razvrstili v pet podskupin kamnin. Šest vzorcev sodi med drobno- do srednjezrnate kremenove peščenjake, dva med drobnozrnate litične kremenove peščenjake, dva vzorca zastopata drobnozrnate bioklastične litične kremenove peščenjake s karbonatnim vezivom, pri dveh je šlo za drobnozrnati litični peščenjak, pri enem pa za biomikritni apnenec.

VULKANSKE KAMNINE		SEDIMENTNE KAMNINE	
ANDEZITI	 	KREMENOV/KONGLOMERATI	
	 		
FELZIČNE KAMNINE (FONOLITI)	 	PEŠČENJAKI	
	   		
MAFIČNE KAMNINE (DIABAZ, TEFRIT, BAZALT)	 	APNEVEC	
	 		

Slika 3: Predstavitev preiskovanih vzorcev, makroskopska in mikroskopska slika posameznega vzorca ter ime kamnine.

DISKUSIJA

Provenienco 21 analiziranih odlomkov emonskih žrmelj smo določili na podlagi mineraloško-petrografskih značilnosti preiskovanih vzorcev ter glede na dosegljive podatke o znanih središčih za proizvodnjo izdelkov iz teh in podobnih kamnin v literaturi.

Izvorno območje smo določili večini obravnavanih žrmelj. Vzorca levcitovega fonolita izvirata iz kraja Orvieto (osrednja Italija), levcitov fonolit z Monte Vulture (jugovzhodna Italija), vzorca iz tefrita in diabaza s Sicilije, bazaltni vzorec pa iz severovzhodne Španije ali južne Francije. Izvorno geografsko območje andezita je najverjetneje Anatolija.

Sedimentne kamnine, ki so jih uporabili za izdelavo nekaterih emonskih žrmelj, so zelo verjetno lokalne. Emono so oskrbovali kamnolomi, ki so bili relativno lahko dostopni in so ležali v njeni neposredni okolici. Najbližji kamnolom kremenovega peščenjaka je bil na južnem pobočju Grajskega griča, apnenec so lomili v Podpeči in v Podutiku,¹⁸ izkoriščali pa so tudi škofjeloški konglomerat¹⁹ ter kamnine v kamnolomih Skopačnik v občini Škofljica, Staje na Igu²⁰ in v Nabrežinah.^{21, 22} Potencialni izvor mlinskih kamnov je tudi kamnolom v dolini reke Besnice pri Podgradu v Ljubljani.

SKLEP

Čeprav so bile žrmlje v preteklosti raziskovane v majhnem obsegu in predvsem v zvezi s tehnološkimi vprašanji, so nas v tem prispevku zanimale kot predmet trgovine. Provenienca kamnin, ki so sestavljale žrmlje, nam daje pomembne podatke o trgovini na dolge razdalje in poteku trgovskih poti v rimskem času.

Rezultati določanja izvora emonskih žrmelj kažejo, da so v tem rimskem mestu uporabljali tako žrmlje, katerih kamnina je z lokalnih nahajališč, kot tudi žrmlje, uvožene iz oddaljenih krajev. Prvo nakazuje obstoj učinkovite lokalne proizvodnje in deloma tudi tradicije. Drugo je rezultat trgovskih povezav med Emono in nekaterimi pomembnejšimi regionalnimi proizvodnimi središči za kamnite žrmlje v času rimskega imperija. Za preskrbo s kakovostnimi žrmljami je bila odločilna lega mesta ob mreži državnih cest (*viae publicae*) med Akvilejo, Petovijo in Siskijo, predvsem pa bližina plovne reke Navporta, saj je bil transport po rekah nekajkrat cenejši od kopenskega.

18 Ramovš, *Gliničan od Emone do danes*.

19 Djurić, Rižnar, »The rocks for Emona«.

20 Russell, *Gazetteer of Stone Quarries in the Roman World*.

21 Breclj et al., *Nabrežinski kamnolomi*.

22 Ramovš, »Geološke ugotovitve o izvoru«.

Zaključujemo, da so bile kamnine, uporabljene za izdelavo emonskih žr-
melj, izbrane tako zaradi svoje kakovosti kot zaradi cenovne dostopnosti.

Bernarda Županek
Muzej in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej Ljubljana
bernarda.zupanek@mgml.si

Luka Križanič
Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta

Doroteja Muhić
Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta

Matej Dolenec,
Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta
matej.dolenec@ntf.uni-lj.si

Nastja Rogan Šmuc,
Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta
nastja.rogan@guest.arnes.si

Sabina Dolenec
Zavod za gradbeništvo Slovenije in
Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta
sabina.dolenec@zag.si

BIBLIOGRAFIJA

- Antonelli, Fabrizio, Giovanni Nappi in Lorenzo Lazzarini. »Roman millstones from Orvieto (Italy): Petrographic and geochemical data for a new archaeometric contribution«. *Archaeometry* 43/2 (2002): 167–189.
- Antonelli, Fabrizio, in Lorenzo Lazzarini. »Mediterranean trade of the most widespread Roman volcanic millstones from Italy and petrochemical markers of their raw materials«. *Journal of Archaeological Science* 37 (2010): 2081–2092.
- Brecelj, Aleš, Zvonko Legiša in Ivan Vogrič. *Nabrežinski kamnolomi*. Trst: Tiskarna Graphart, 1989.
- Djurić, Bojan, in Igor Rižnar. »The rocks for Emona«. V: *Emona MM. Urbanizacija prostora – nastanek mesta* (ur. Bernarda Županek in Boris Vičič), 121–144. Ljubljana: MGML, 2017.
- Golež, Mateja. *Raziskave materiala rimskih žrnelj iz Ribnice na Dolenjskem*. Končno poročilo o rezultatih raziskav. Celje: M. Golež, 2003.
- Horvat, Aleksander, in Matej Zupančič. »Prazgodovinske in rimske žrmlje v zahodni Sloveniji (prvi rezultati petrografske analize)«. *Geološki zbornik* 8 (1987): 105–110.

- Kramar, Sabina, in Matej Dolenec. »Mineraloško-petrografske značilnosti žrmelj«. V: Maja Janežič in Ivan Žižek, *Lormanjske njive pri Lenartu*, 74–77. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije, 34), 2013.
- Miletić, Snježana, Sabina Kramar, Judita Lux, Andrej Šmuc in Nina Zupančič. »Provenance analysis of Roman stone artefacts from sedimentary rocks from the archaeological site near Mošnje, NW Slovenia«. *Geologija* 59/1 (2016): 35–54.
- Modrijan, Zvezda. *Žrmlje*. Tipkopolis diplomske naloge. Ljubljana: Oddelek za arheologijo Univerze v Ljubljani, 1990.
- Peacock, D. P. S. »The Roman Millstone Trade : A Petrological Sketch«. *World Archaeology* 12/1 (1980): 43–53.
- Ramovš, Anton. *Gliničan od Emone do danes*. Ljubljana: Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Inštitut za geologijo, VTOZD Montanistika, 1990 (*Geološki zbornik* 9).
- Ramovš, Anton: »Geološke ugotovitve o izvoru kamnine mejnika med Aquilejo in Emone«. *Arheološki vestnik* 53 (2002): 383–384.
- Renzulli, Alberto, Patrizia Santi, Giovanni Nappi, Mario Luni in Daniele Vitali. »Provenance and trade of volcanic rock millstones from Etruscan-Celtic and Roman archaeological sites in Central Italy«. *European Journal of Mineralogy*, Vol. 14 (2002): 175–183.
- Russell, Ben. *Gazetteer of Stone Quarries in the Roman World*. Oxford Roman Economy Project, 2013, https://www.romaneconomy.ox.ac.uk/databases/stone_quarries_database/, 2. 7. 2024.
- Santi, Patrizia, Fabrizio Antonelli, Alberto Renzulli in Patrizio Pensabene. »Leucite phonolite millstones from the Orvieto production centre : new data and insights into the Roman trade«. *Periodico di Mineralogia*, Vol. 73 (2003): 57–69.
- Santi, Patrizia, Timmy Gambin in Alberto Renzulli. »The millstone trade from the most exploited Italian volcanic areas: an overview from the Phoenicians to the Roman period«. *Annals of Geophysics* 64/5 (2012): 2–4.
- Smerdel, Inja. »Mati naša, daj nam danes naš vsakdanji kruh! O izdelovanju, prodaji in rabi žrmelj v odmaknjenih predelih Slovenije«. *Etnolog* 12/1 (2002): 141–194.
- Williams-Thorpe, Olwen. »Provenancing and Archaeology of Roman Millstones from the Mediterranean Area«. *Journal of Archaeological Science*, Vol. 15 (1988): 253–305.
- Williams-Thorpe, Olwen, in Richard S. Thorpe. »Geochemistry and Trade of Eastern Mediterranean Millstones from the Neolithic to Roman Periods«. *Journal of Archaeological Science*, Vol. 20 (1993): 263–320.
- Županek, Bernarda, Mateja Ravnik, Alenka Miškec, Gojko Tica, Tina Žerjal, Borut Toškan, Luka Gale, Tatjana Tomazo Ravnik in Špela Karo. »Strukture«. V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec* (ur. Alenka Miškec in Špela Karo), 139–179. *Situla* 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.

IZVLEČEK

V prispevku predstavljamo raziskavo izvora kamnin 21 odlomkov žrmelj, odkritih pri arheoloških raziskavah rimskega mesta Emona. Provenienca kamnin žrmelj nam da pomembne podatke o trgovini na dolge razdalje in o poteku trgovskih poti v rimskem času. Žrmlje – ročni mlini, sestavljeni iz dveh kamnov okrogle oblike, odprtine za pogonsko ročico na zgornjem kamnu in središčne osi – so se v rimskem času uporabljale predvsem za vsakodnevno mletje žit. V postopku raziskave so bili vzorci emonskih žrmelj

pregledani z mineraloško-petrografskimi analizami. Rezultati kažejo, da so del analiziranih žrmelj v Emono pripeljali od daleč, kar dopolnjuje naše vedenje o trgovini na dolge razdalje in o poteku trgovskih poti čez emonski prostor. Del analiziranih žrmelj je lokalnega izvora. Sklepamo, da je bila odločitev tedanjih prebivalcev mesta, katere žrmlje kupiti, povezana s kakovostjo kamnine, iz katere so bile izdelane, in z njihovo ceno, na izbiro pa je v nekaterih primerih gotovo vplivala tudi lokalna tradicija.

Ključne besede: rimsko obdobje, Emona, žrmlje, arheometrične raziskave, magmatske in sedimentne kamnine, provenienca

ABSTRACT

All Roads lead to Emona: “Žrmlje” and Long Distance Trade

The article presents a study on the provenance of rocks for 21 quern-stone fragments discovered in Emona. Querns, or hand mills, consisting of two round stones, a perforation for a handle, and a central axis, were primarily used in Roman times for daily grain grinding. During the research, Emona's quern-stones were sampled, and the samples were examined through mineralogical-petrographic analyses. The results indicate that some of the analysed quern-stones were brought to Emona from afar, which complements the understanding of long-distance trade and the course of the trade route through the Emona area. Other quern-stones are of local origin. We conclude that the decision on which querns to purchase was related to the quality of the rock from which they were made and to their price, with local tradition also certainly influencing the choice in some cases.

Keywords: Roman period, Emona, rotary quern, archaeometric research, igneous and sedimentary rocks, provenance

II.

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.105-117>

Polonca Zupančič

Ojnona, Paris, Helena – ljubezenski trikotnik v Ovidijevih »Junakinjah«

Ovidijeve *Junakinje*, mladostno elegično delo, v katerem so verze prelite usode nesrečno zaljubljenih ali zapuščenih mitoloških žensk, za bralca niso zanimivo čtivo samo zato, ker je antični pesnik posodil svoj glas ženski in tako izpovedal njihovo plat zgodbe, ki bi sicer ostala zamolčana, pač pa nam je ob tem ponudil tudi priložnost za primerjavo različnih pogledov na eno situacijo – nekatera pisma komentirajo isto zgodbo oziroma imajo celo istega naslovnika.¹ Med slednja spada tudi trojanski princ Paris: v prvi seriji enostranskih pisem mu piše nimfa Ojnona, ki jo je zapustil zaradi lepe Helene (*Her.* 5), medtem ko sam naslovi svoje pismo Heleni (*Her.* 16) in je v t. i. dvojnih pismih naslovnik njenega pisma (*Her.* 17), ta pa zgodbo seveda pripoveduje iz svoje perspektive.²

Za modernega bralca je presenetljivo dejstvo že to, da se je v zbirki znašlo tudi pismo podeželske nimfe Ojnone, ki je v primerjavi z ostalimi junakinjami pisem, npr. zvesto Penelopo, zloglasno Medejo, zapuščeno Ariadno in seveda prekrasno Heleno, danes razmeroma nepoznan lik, ki se ga pri povzemanju splošno znane zgodbe o Parisu in Heleni ter o poteku trojanske vojne načeloma izpušča. Že Homer je ne omeni, medtem ko so morali njen lik v Ovidijevem času sicer relativno dobro poznati, v preostalih besedilih, v katerih se pojavi – večinoma gre za besedila, ki so nastala po *Pismih junakinj* – pa je omenjena le nekajkrat in še takrat ne v ljubezenski povezavi s Parisom, pač

1 Npr. dejstvo, da je Tezej brezobzirno zapustil Ariadno na otoku, deloma omenja Fajdra (*Her.* 4), celotno zgodbo pa nam potrdi in detajlno predstavi tudi Ariadna sama (*Her.* 10); lažnivemu Jazonu pišeta tako nesojena prva ljubica Hipsipila, ki jo je pustil na otoku in odjadral dalje po zlato runo (*Her.* 6), ter Medeja, ki jo je Jazon zapustil v Korintu, ko mu je tamkajšnji kralj ponudil v zakon svojo hčerko (*Her.* 12).

2 Medtem ko prvo pismo po nastanku sodi v čas okrog leta 15 pr. Kr., pa sta drugi dve verjetno nastali med letom 4 in 8. Vsa tri pisma so dostopna tudi v slovenskem prevodu: *Ojnonino pismo Parisu* (*Heroides* 5). V: *Keria: studia Latina et Graeca* 23, št. 1 (2021): 223–34 in *Parisovo pismo Heleni in Helenino pismo Parisu* (*Heroides* 16&17). V: *Keria: studia Latina et Graeca* 23, št. 2 (2021): 167–96.

pa je poudarek na njegovi smrti.³ Celotna zgodba gre nekako takole: zaradi zlovesče prerokbe, da bo novorojenček Aleksander povzročil požar v Troji, se kralj Priam in njegova žena Hekuba odločita otroka izpostaviti. V gozdu ga najde pastir, ga vzame za svojega, mu nadene ime Paris in ga vzgaja kot pastirja, v katerega se zaljubi nimfa Ojnona in z njim preživlja čas na podeželju. V nekem trenutku ga bogovi določijo za razsodnika, ki mora podeliti zlato jabolko najlepši boginji, za naziv pa se spopadejo Hera/Junona, Atena/Minerva in Afrodita/Venera, ki mu v zameno obljubi najlepšo žensko na svetu – to je Helena, potomka Zeusa/Jupitra in smrtnice Lede, ki je postala žena špartanskega kralja Menelaja. Paris dodeli jabolko Afroditi/Veneri, kmalu zatem pa po spletu usode prispe v rodno Trojo, kjer ga prepoznajo za kraljevega sina. Kljub številnim opozorilom, da bo Paris nad domovino prinesel pogubo, se ta odpravi v Šparto in tam zapelje Heleno, da zapusti moža in hčerko ter odide z njim v Trojo. Razsrjeni Menelaj res zbere veliko grško vojsko in skupaj z največjimi junaki, med katerima sta Ahil in Odisej, sproži znamenito trojansko vojno, v kateri po desetletnih bojih in številnih smrti naposled le zmagajo s pomočjo Odisejeve zvijače. Grki vdrejo v mesto, pobijejo moške in zaslužnijo ženske, Helena se po eni izmed različic vrne k Menelaju, po drugi pa postane vojna ujetnica, medtem ko po padcu Troje Parisa smrtno rani puščica. Ojnona je zaradi svoje zdravilne moči edina, ki ga lahko reši, ker pa se še vedno spominja njegove zavrnitve, mu noče pomagati. Ko si vendarle premisli, je že prepozno, zato tudi sama stori samomor.

Ovidij je Ojnonino pismo Parisu zasnoval tako, da junakinja v prvem delu pripoveduje o skupni mladosti in pretekli sreči, ki jo je s Parisom užila na podeželju (1–32): čeprav je Paris veljal za pastirskega sina in je bila ona kot nimfa višjega porekla, se je želela močiti z njim; večkrat sta ležala skupaj v naravi, Ojnona mu je pokazala številne skrite koticke in se skupaj z njim odpravila na lov, Paris pa ji je prisegel večno ljubezen in vrezal zakletev na topol. Medtem ko Paris svojo mladost omenja le mimogrede in še to selektivno,⁴ po drugi strani pa daje veliko večji poudarek na svojem kraljevskem poreklu in novem statusu, pa Ojnona precej izpostavi skupno preteklost: s tem prikazom zelo očitno idealizira podeželje in skuša Parisa spomniti na vse svoje zasluge, hkrati pa mu tudi vzbuditi slabo vest zaradi prelomljene obljube. Kot v svoji analizi ugotavlja Gaertner, dobi bralec prek takega nizanja podob iz preteklosti boljši vpogled v življenje in ozadje nekega lika, s tem pa se načeloma poveča tudi njegova simpatija do njega.⁵ Zlasti je pomenljiva Parisova odločitev, da bo svojo ljubezen »vrezal« v drevo in obljubil Ojnoni večno ljubezen,

3 Glede izvornih besedil glej Knox, *Ovid Heroides*, 140–41, in Jacobson, *Ovid's Heroides* 176–79.

4 V *Her.* 16.53–8 omenja, kako se je sredi Ide povzpel na drevo in opazoval Trojo v daljavi, v verzih 95–98 pa le bežno omeni Ojnono kot eno izmed deklet, ki so se zaljubile vanj. Ojnono kot Parisovo preteklo ljubezen in dokaz za njegovo nezvestobo omeni tudi Helena v *Her.* 17.194–95.

5 Gaertner, »Homeric Catalogues«, 300.

v nasprotnem primeru pa naj se obrne tok trojanske reke Ksant. Čeprav je ta gesta z moškega vidika lahko »razmeroma varen način, kako hliniti dvoličnost pri zapeljevanju«, kot trdi Farrell,⁶ pa Bebergal nasprotno opozarja, da v tem ni »nič varnega«, saj je ravno zapis dokaz za resničnosti izjave, medtem ko bi izrečene besede lažje spodbijal.⁷ Ojnona ima sedaj vso pravico, da Parisa pokliče na zaslišanje: čeprav sprva njena zahteva, naj se urok izvrši in naj se porušijo naravni zakoni, deluje tragi-komično, saj je s fizičnega vidika zahteva nemogoča, se presenetljivo vendarle uresniči, ko v 21. spevu *Iliade* Ahil zapolni Ksant s tako mnogo trupli, da se ta ujezi in obrne svoj tok v drugo smer – Paris je torej bodisi zapisal resnično prerokbo, ali pa so bile Ojnonine molitve in prošnje naposled uslišane. Farrell na podlagi teh verzov dalje ugotavlja, da je Paris »podobno kot Odisej, arhetipski prevarant, a je v njegovih besedah vendarle kanec resnice«: s tem ko zapiše svojo neiskreno izpoved ljubezni do Ojnone, namreč nevede povede dogajanje k trojanski vojni in izpolnitvi lastne prerokbe, česar pa nimfa v tem trenutku seveda še ne ve – Ovidij tako na tem mestu odlično preplete elegično in epsko zvrst: Parisovo mladostno dejanje bo zaznamovalo epsko dogajanje v prihajajoči trojanski vojni.⁸

Prvi pokazatelj prihodnje pogube je bil po Ojnoninem mnenju prihod treh boginj na rabsodbo, ki jo je pretresel, slabo znamenje pa je bilo tudi sekanje dreves in tesanje ladij za odhod: s tem bi lahko Paris simbolno že nakazal konec zveze z Ojnono.⁹ Ironija je seveda še toliko večja, če so bila med posekanimi tudi tista drevesa, na katera je vrezal njeno ime. Ta del se zaključí z njunim dejanskim slovesom, ki naj bi ga po njenih besedah Paris objokoval kot ona sama in nenehno odlašal odhod (vv. 33–54).¹⁰ Slednja trditev se je zdela številnim komentatorjem nekoliko nenavadna in neskladna s Parisovim značajem, saj sam slovesa od Ojnone sploh ne omeni: morda je ob odhodu vseeno občutil nekaj žalosti¹¹ ali pa jo je zgolj hlinil, zelo verjetno pa je Ojnona v želji, da bi ga spomnila na preteklo ljubezen in močna čustva, tudi nekoliko »prirečila« spomin na njuno slovo.¹² Dalje je nenavadno tudi to, da ženska, katere ljubimec je na poti po obljubljeni lepotico, občuti le žalost zaradi ločitve, ne pa tudi jeze ali besa, ker jo zapušča – s tem daje bralcu vedeti, da ji je Paris očitno zamolčal, kaj mu je pripadlo za nagrado. Ne vemo torej, kaj je Paris Ojnoni zaupal glede svoje prihodnje usode, a ji gotovo ni povedal vse resnice: Parisova pripoved o prihodu treh boginj je namreč precej obširnejša in detajlnejša, v

6 Farrell, »Reading and writing«, 322.

7 Bebergal, *A Student's Commentary*, 73, ad 21–32.

8 Farrell, »Reading and writing«, 328.

9 Tako Bolton, »Gendered Spaces«, 281–82.

10 Glede podobnosti Ovidijeve poezije s Saffino, zlasti glede »prizora slovesa«, ki se pojavlja v mnogih *Pismih* (*Her.* 2, 3, 5–7, 13 in 15), glej Thorsen, »Sappho among heroines«, 123–46.

11 Tako Knox, *Ovid Heroides*, ad loc.

12 Možne interpretacije navaja Bebergal, *A Student's Commentary*, 82, ad 45–46.

pismu pa Heleni prizna, da je bila prav ona nagrada, ki si jo je poželet.¹³ V njegovo pripoved vsaj deloma dvomi tudi Helena, ki ne verjame, da bi boginje prav njemu zaupale razsodbo, po njenem pa je lažna tudi Venerina obljuba, da je prav ona glavna nagrada, ji pa seveda s tem zelo laska.¹⁴

Če torej ob slovesu Ojnona še ni vedela, da odhaja po Heleno, je njuna reakcija bolj razumljiva: Ojnona si ne želi njegovega odhoda, ob tem občuti žalost in strah, da ga ne bo nazaj, Paris pa tako ni popolnoma brezsrčen lik, ampak je mladenič, ki stoji pred odločitvijo svojega življenja in je še vedno neodločen, saj mora izbrati med dvema ženskama, do katerih občuti močna čustva, a obeh hkrati ne more imeti – izbira pa je neizbežna. Če na to izbiro gledamo z vidika izbire literarnega žanra, se zgodi zanimiva tranzicija: Ovidij, ki se je prelevil v zapuščeno Ojnono, sedaj postane Paris na razpotju, razdvojen med elegijo in epom. V trenutku, ko se Paris/Ovidij poslovijo od Ojnone in za razliko od nje dobro ve, da je to slovo, morda vseeno občuti žalost, ker bo za sabo pustil velik del svojega življenja, a ga ambicija navsezadnje premaga in vleče naprej k »epski« usodi. Vprašanje pa ostaja, ali bo Paris dejansko postal epski junak ali bo zgolj udejanil novo ljubezen: Homer ga namreč prikazuje kot strahopetca, ki se z lokom¹⁵ bori le od daleč, in se raje kot vojni posveča ljubimkanju.¹⁶

Dalje je bila v tem oziru za nekatere komentatorje pomenljiva omemba trte in bresta v tesnem objemu,¹⁷ saj bralca spominja na zgodbo o Filemonu in Bavkidi, ki sta se v podobi dreves za vedno ovila v objem in tako za večno ohranila svojo ljubezen – bralcu je seveda jasno, da Ojnona ne bo deležna njune usode. Ovidij je verjetno zavestno izbral metaforo iz pastirskega sveta, da bi izpostavil ta kontrast in preko te podobe znova opomnil Parisa na njegov izvor in preživeto mladost s podeželsko nimfo.¹⁸ Pearsonova ponuja drugačno razlago: Ojnonina podoba naj bi predstavljala Parisa »kot bistveni, čeprav šibkejši del narave, ki je združen z njo v njenem elementu, a je odvisen od njene podpore.« Ker pa vinska trta lahko uniči brest, od katerega dobila hranila, je tako tudi Paris tisti, ki je s svojo razsodbo naredil prvi korak k uničenju njune zveze, medtem ko je sama lahko to le nemočno opazovala.¹⁹ Simpatija, ki jo vzbudi pri bralcu, je še toliko večja ravno zato, ker je nedolžna žrtev, pasiven naiven lik, ki pravzaprav nima vpliva na Parisa in jo ta *mora* žrtvovati in izigrati, če želi dobiti nagrado.

13 Gl. *Her.* 16.61–88, 137–48 in 165–70.

14 Gl. *Her.* 17.119–34.

15 Lok je veljal za nemožato orožje, medtem ko je bil nasprotno boj mož na moža izredno spoštovan – Paris je v boju z Menelajem klavrno poražen, pomoč Afrodite, ki ga odnese s prizorišča v spalnico, pa samo še utrdi njegov sloves strahopetca.

16 Tudi Ovidij, ki se je v *Metamorfozah* naposled res preizkusil v epskem žanru, je še naprej ostal zvest svoji mladostni tematiki, saj je njegova epika prežeta z ljubezenskimi zgodbami.

17 Ojnonino pismo je sicer tudi na drugih mestih prepleteno z motivi s podeželja.

18 Bebergal, *A Student's Commentary*, 83, ad 47–48.

19 Pearson, »Simile and Imagery«, 124.

Ta vtis poskuša v naslednjih verzih Ovidij še poglobiti s podobo ženske, ki nestrpno opazuje morje in čaka na Parisovo vrnitev, medtem ko ta na tujem osvaja poročeno žensko – v ta čas se umešča nastanek korespondence med Parisom in Heleno. Ironija je seveda v tem, da bralec zelo dobro ve, da se Paris ne bo vrnil nazaj sam, medtem ko Ojnona to spoznava postopoma, s tem pa se povečuje tudi napetost: ko na ladji zagleda škrlat, še ne ve, da je vanj odet Paris, saj to ni njegova značilna noša. Casali na tem mestu opozarja, da Ojnona pravzaprav pozna le »pastirskega Parisa«, zato bi bil tudi v primeru, ko bi zares on stal na ladji, zanjo enako nerazpoznaven in tuj.²⁰ Sledi dramatično razkritje, da je Paris pripeljal drugo žensko, in Ojnonina burna reakcija, ko razpeta med besom in presunljivo žalostjo divja naokrog in si od nemoči zadaja fizične rane, hkrati pa je to nedvomno znamenje, da jo je Paris resnično za vedno zapustil (vv. 55–76). Dramatičnost tega dogajanja je pesnik še podkrepil z uporabo sedanjika, kar kaže na to, da je »prizor za Ojnono še kako živ: med opisovanjem ga namreč znova podoživlja.«²¹ To je tudi trenutek, v katerega je Ovidij umestil »nastanek« Ojnoninega pisma: ne preostane ji drugega, kakor da ga v poslednjem (neuspešnem) poskusu nagovori.

Zadnji del njenega pisma je tako nizanje številnih argumentov, s katerimi Ojnona Parisu nenehno dokazuje, da sama v marsičem sploh ne zaostaja za Heleno, v marsikaterem pogledu pa je celo varnejša in boljša izbira od nje: v nasprotju z njo ni že poročena, ne zanimata je bogastvo in status, zaradi svojih kvalitet je vredna kraljevskega stanu, poleg tega pa ne bo povzročala vojne (77–158).²² Ojnona vse to ponovi večkrat, zlasti pa je v ospredju ustvarjanje kontrasta med sabo kot primerom krepostne ženske, ki si prav zaradi tega zasluži višji status od trenutnega, ter Heleno, ki je, čeprav pripada višjim krogom, pretrgala svoje poročne vezi in s tem pokazala svojo pravo naravo, ki ji ni moč zaupati. Toda pozornemu bralcu ne bo ušlo, da so njeni razlogi ponekod na trhlih temeljih, tekom pisma pa je moč čutiti nenehno nihanje med zmedo in negotovostjo glede njenega sedanjega položaja v odnosu do bivšega ljubimca ter med trdnim prepričanjem, da se lahko kosa s Heleno: medtem ko Parisa obtožuje, da ruši poročne vezi med Heleno in Menelajem, se hkrati predstavlja kot njegova zakonska žena,²³ a je ta legitimnost v njenem primeru dejansko vprašljiva – Paris se namreč ni nikdar uradno poročil z njo. Lindheim v svoji analizi celo namiguje, da elegični Paris morda niti ne želi imeti takšne »rim-ske« žene.²⁴ Njen nadaljnji argument, da ženska, ki je enkrat prešuštovala,

20 Casali, »Enone, Apollo Pastore e l'amore immedicabile«, 87.

21 Rittenbaum, *The Process of Grieving*, 99.

22 Helena v svojem pismu vsaj v začetku ohranja vtis zveste in dostojne žene (Gl. *Her.* 17.1–20, 91–8, 137–46), ki se ne zmení za status, saj je sama božanskega porekla in ima tu v Šparti dovolj ozemelj in darov (17.51–64), se bo pa seveda zaradi njenih besed in dejanj ta vtis pri bralcu hitro predrugačil.

23 Npr. 9–10, 12, 80.

24 Sara H. Linheim, »Omnia vincit amor«, 98.

ne bo ostala zvesta, je za antičnega bralca pravzaprav brezpredmeten, saj je v nasprotju z Ojnono dobro vedel, da bo Paris umrl, preden bodo Grki dobili Heleno nazaj.²⁵

Tudi Kasandrina prerokba ji pravzaprav nič kaj dosti ne koristi, saj jo je – kot vsa druga znamenja, ki so napovedovala pogubo – razumela prepozno. Lik Kasandre je pomenljiv, ker se pojavi tudi v Parisovem pismu in mu skuša s svojim svarilom preprečiti pot v Trojo:²⁶ v obeh primerih gre za obstranski lik, ki ga Ojnona in Paris ne razumeta povsem, medtem ko je za bralca s tem dodatkom ironija toliko večja. Na tem mestu je zlasti zanimiva Ovidijeva odločitev, da bo v svoji verziji Ojnono uvedel brez preročnega daru, ki ga ima v drugih različicah zgodbe. Morda je to storil predvsem zato, da bi zadostil zahtevam žanra, saj v elegični zvrsti ljubimca običajno ne vidita lastne prihodnosti.²⁷ S tem ko je Ojnoni odvzel njeno edinstveno značilnost, je hkrati še toliko bolj onemogočil njeno zmago v tekmi s Heleno – »toda to je cena, ki jo mora Ojnona plačati, da lahko vstopi v svet elegije,« je dalje prepričan Casali.²⁸ Vsekakor pa je v ozadju tudi potreba po »počlovečenju« likov in dramatizaciji zgodbe: če Ojnona ne ve, kaj jo čaka, je njena tragika še toliko hujša, medtem ko vsevednemu bralcu omogoči, da uživa v védenju o prihodnosti, ki likom ni dano, in še toliko bolj uvidi ironijo njihovih besed.²⁹

Dalje se v vseh treh pismih pojavi zgodba o Helenini ugrabitvi, a jo vsak lik predstavi s svojega vidika in na način, ki mu najbolj služi: ker želi Ojnona Heleno očrniti, to zgodbo izrablja kot potrditev Heleninega samoljubja in nezvestobe. Ojnona trdi, da sicer ni gotova glede Tezejevega imena, nedvomno pa je prepričana, da se Helena ni vrnila kot devica in da ga je celo sama spodbujala k ropu – zelo verjetno ta vtis vzbudi namenoma, da bi ugrabitelju s tem pripisala manjši pomen in zabrisala njegov sloves junaka, s tem pa tudi Heleni odvzela del slovesa.³⁰ Nasprotni učinek s kar trikratno omembo³¹ Tezeja v svojem pismu ustvarja Paris, ki želi slediti njegovemu zgledu, medtem ko Helena sicer ne zanika ugrabitve, trdi pa, da ji vendarle ni vzel nedolžnosti.³² Glede omembe Tezeja ni zanemarljivo, da se Ojnona (zavestno?) zmoti glede njegove starosti: v času ugrabitve je bil namreč star skorajda 50 let. S to potezo je lahko izpostavila podobnosti med Tezejevo in Parisovo ugrabitvijo, zatrdila,

25 Bebergal, *A Student's Commentary*, 98, ad 99–106. Zanimivo, da na podobno Parisa opozarja tudi sama Helena (gl. *Her.* 17.207–20).

26 Gl. *Her.* 16.121–26 in 279–80.

27 Tako Casali, »Enone, Apollo Pastore e l'amore immedicabile«, 95.

28 *Ibid.*, 88.

29 O ironiji v povezavi z Ojnoninim preroškim darom glej Barchiesi, »Problemi di interpretazione in Ovidio«, 94, in Jacobson, *Ovid's Heroides*, 176.

30 Drinkwater, *Epic and Elegy*, 132.

31 Gl. *Her.* 16.149–54, 329–30 in 349–50.

32 Gl. *Her.* 17.21–34. Helena na nekem mestu celo res spodbudi Parisa, naj si jo kot Tezej prilasti s silo, saj bo tako njena krivda manjša (*Her.* 17.185–8).

da je Helena šla prostovoljno z obema, in tako lažje izoblikovala vtis o Heleni kot nezvesti ženski.³³

Da bi še podkrepila ta kontrast, Parisu pripoveduje, kako so tudi njo zasledovali Satiri in sam gorski bog Favn, a se jim je nenehno skrivala in bežala pred njimi. Naposled se je vanjo zaljubil Apolon in ji vzel nedolžnost, a si jo je – seveda v nasprotju s Heleno – pridobil šele po dolgem boju in ji v zameno za dar podaril zdravilno veščino, ki ji sicer trenutno pri ljubezenski bolečini nič ne koristi. Ker te zgodbe ni najti v drugih virih, se je pojavilo vprašanje o avtentičnosti verzov.³⁴ Tudi če si jo je Ovidij zares izmislil, v tem Bebergal ne vidi nič nelegitimnega, saj lahko njegovi liki svojo življenjsko zgodbo po želji in glede na njihove namene prikrorijo po svoje;³⁵ tega se je, kot smo videli, Ojnona poslužila kar nekajkrat. Morda je Ovidij vpeljal to zgodbo tudi zato, ker je imel Apolon pomembno vlogo v trojanski vojni, saj je med Grki zasejal kugo in se večkrat pojavil v boju – s tega vidika »pooseblja« epsko, po katerem sega Paris: če je bila Ojnona dovolj dobra izbira za boga, bo tako še toliko bolj za bivšega pastirja. Apolona pa s Parisom nenazadnje povezuje tudi dejstvo, da sta oba del svojega življenja preživela kot pastirja: Apolon je moral namreč zaradi uboja Kiklopov odslužiti eno leto pri Admetu kot preprost pastir.³⁶ Na tem mestu se odpira tudi zanimiva primerjava Ojnone z Asklepijem, ki je veljal za Apolonovega sina in boga zdravilstva;³⁷ oba sta namreč zaradi te veščine doživela tragičen konec: Ojnona je naredila samomor, ker jih ni želela uporabiti, da bi ozdravila Parisa, Asklepij pa je bil kaznovan s smrtjo, ker jih je uporabljal prekomerno in v življenje budil celo mrtve ter tako rušil naravne zakone.

Pozornemu bralcu je tako pesnik nakazal Ojnonino nadaljnjo usodo, hkrati pa je znova poudaril njeno prizadevanje, da bi se postavila ob bok znamenitim osebam iz mitologije. Komentatorji so zato v njenem liku videli predvsem »žensko z iluzijami o lastni plemenitosti«, ³⁸ »kmečko junakinjo« ³⁹ oziroma lik, ki »se nikdar ne bo zavedal lastne nezdržljivosti s Parisovimi epskimi potrebami«. ⁴⁰ Kot ve tudi sama, je najbolj pod vprašanjem njeno poreklo, saj je Helena polbožanskega izvora, Paris pa kraljevič, medtem ko sama kot studenčna nimfa pripada gozdovom in pastirskemu življenju, od katerega se želi sedaj Paris popolnoma ločiti in v celoti pripadati kraljevskemu okolju, v katerega so ga uvedli

33 Bebergal, *A Student's Commentary*, 107, ad 129. Podobno o Tezeju kot o mladeniču govori tudi Helena (prim. *Her.* 17. 31–2)

34 Verze 135–48 in 151–2 ima Palmer za nepristne, medtem ko jih večina uvršča v besedilo (tako npr. Knox), Kennedy, *The Heroides of Ovid*, pa je izpustil zadnjih nekaj verzov.

35 Bebergal, *A Student's Commentary*, 111, ad 139–48; enako Fulkerson, *The Ovidian Heroine as Author*, 6–7.

36 Bebergal, *A Student's Commentary*, 111, ad 139–48.

37 Na to v svoji analizi opozori Bebergal, *A Student's Commentary*, 116, ad 151–2.

38 *Ibid.*, 61.

39 Jacobson, *Ovid's Heroides*, 189.

40 Drinkwater, *Epic and Elegy in Ovid's Heroides*, 77.

tik pred svojim odhodom v Šparto, to pa je navsezadnje tudi svet trojanske epike: bukolična Ojnona⁴¹ in epski Paris pa nista združljiva. Ojnona ne bo nikdar epska junakinja, kot sta recimo Andromaha, s katero se želi primerjati, in seveda njena tekmica Helena. Tudi Parisov največji problem komentatorji vidijo v tem, da je ujetnik treh svetov, med katerimi v resnici le stežka potuje: še nedavno je bil le pastir, sedaj je elegični ljubimec, ki poskuša osvojiti novo izbranko, kmalu pa bo postal epski junak – njegove »epske aspiracije stalno spodkopava njegova izpoved o njih v elegičnem izrazju,⁴² očitna pa se tudi stalna preokupacija s statusom: v velikem deležu svojega dolgega pisma opisuje svoje poreklo, nenavadne okoliščine njegovega rojstva, vezi z bogovi in mladostne junaške podvige, medtem ko zavestno zanemari pomen mladostnih let na podeželju, s tem pa si po Raglanovi lestvici pridobi 10 od 22 točk, ki so ključni elementi junaštva.⁴³

Ker bi se Ojnona Parisu vendarle rada približala, je tudi njeno pismo nekakšna mešanica dveh zvrsti: elegične in epske – ker pa se po rodu in statusu vendarle ne more primerjati z epskimi junakinjami, je njen poskus za določene manj prizanesljive komentatorje le še toliko bolj pomilovanja vreden.⁴⁴ Podobno kot Paris tudi sama potuje med svetovi elegije, epa in celo tragedije, a za razliko od njega podeželja ne more niti noče zapustiti: ta njena tesna povezanost z podeželjem je lepo razvidna iz njenega načina pripovedovanja, ki je prežeto z bukolično metaforiko. Jacobson gre v svoji analizi še dlje: po njegovem Ojnona ni samo reprezentacija podeželja, pač pa »objektivizacija Parisove preteklosti, stalno prisoten opomnik na njegovo minulo hlapčevstvo, ki se ga sedaj želi osvoboditi, tako mentalno in psihološko kakor fizično.«⁴⁵ Bebergal pa glede samega žanra izpostavlja, da v tradicionalnih pastirskih pesmih ljubimec najpogosteje ne uspe osvojiti ljubljene osebe, tukaj pa je situacija očitno obrnjena: Paris se po zvezi z Ojnono odloči zapustiti podeželje, da bi si pridobil kraljestvo in višji status.⁴⁶ Tudi sam vidi v vprašanju zvrsti največjo tragiko za Ojnono: »Ne v tem, da jo je Paris zapustil zaradi Helene, pač pa da je njen svet, njeno literarno zvrst, zapustil, ker je dal prednost nečemu bolj veličastnejšemu.«⁴⁷ Vsekakor je očitno, da Ovidij ne upesnjuje le tematike

41 Za detajlno analizo bukoličnih in pastoralnih elementov Ojnoninega pisma v povezavi z Vergilijevo 10. Eklogo glej Lindheim, »Omnia Vincit Amor«, 83–101.

42 Drinkwater, *Epic and Elegy*, 139.

43 Lord Raglan, *The Hero*, 174–75. Lord Raglan je leta 1936 raziskoval, kateri elementi oziroma motivi se ponavljajo v junaških mitih od Herakla in Ojdipa do Robin Hooda, pri tem pa je oblikoval seznam 22 ključnih junaških elementov. Pri tem mitološki lik ne potrebuje vseh, da bi s pridobil oznako junaka, pač pa le zadostno število – seveda je boljše čim višje. Tako je npr. na podlagi te lestvice Tezej dosegel 20 točk, Ojdip 21, Herkul 17, Perzej 18, Kralj Artur 19 in Robin Hood 13. Pomanjkljivost tega modela je sicer, da je velik poudarek na junakovi smrti in usodi potomstva, kar pri Parisu izpade.

44 Tako Drinkwater, *Epic and Elegy*, 94.

45 Jacobson, *Ovid's Heroides*, 185.

46 Bebergal, *A Student's Commentary*, 71, ad 14.

47 *Ibid.*, 58.

zapuščene ženske, ampak se na metaravni ukvarja tudi z vprašanjem, katero literarno zvrst naj privzame kot pesnik: naj ostane zvest mladostni ljubezenski poeziji, ki jo je udejanil v *Ljubeznih*,⁴⁸ ali mu bodo *Pisma* služila kot most med elegijo in epom, ki ga je v svoji zreli dobi uresničil z *Metamorfozami*?

Njena usoda se zdi še toliko bolj tragična, ker ji bralec ne more pripisati krivde za njen padec, pač pa lahko le opazuje njen propad, ko prosi za vrnitev moža, ki se nikakor ne more več vrniti k njej – da bi poskusila prepričati Parisa, se je morala (vsaj deloma) preleviti v epsko junakinjo: odpovedati se je morala vsemu, kar je, in uporabiti vsako možno zvijačo in retorični prijem, ki ga lahko – a zaman: čeprav v pismu Ojnona menja različna čustva od jeze, razočaranja, groženj do prošenj, po mnenju teh komentatorjev nikdar popolnoma ne dojamemo, da Parisu praktično ni več mar zanjo. Njeno pismo je tako še zadnji Ojnonin obupani poskus, da bi dosegla njegovo vrnitev, čeprav upanja za to ni več: Ovidij nas s tem kot bralce »sili, da prisluhnemo in se znotraj sebe odzovemo na Ojnonin obupani jok, ki nima konca«.⁴⁹ Ker je Paris zanjo nedosegljiv, mi kot bralci postanemo novi naslovniki njenih tožb, preko katerih želi Ojnona doseči nek čustveni odziv in tolažbo. Rosati dalje meni, da je glavni namen teh pisem, da junakinje soočijo preteklo srečo s sedanjo žalostjo – poslednji cilj (načeloma nedosegljiv) pa je vrnitev odsotnega ljubimca, tako da bi se lahko preteklost ponovila. Bistvo elegije je vendarle v tem, da sreča izmuzljiva in je bodisi v preteklosti bodisi v negotovi prihodnosti, nikoli pa v sedanjosti.⁵⁰ Ker torej Ojnona piše zatem, ko je izgubila vse upanje, jo to spreminja v tragični lik, ki se ne zaveda povsem realnosti svojega sveta in (zavestno) živi v zablodi – poetntakem je vseeno, ali bi njeno pismo prišlo do naslovnika.

Nasprotno podobo Ojnone predstavijo drugi komentatorji, ki v njenem pismu ne vidijo ženske, ki se ponižuje zaradi moškega, ampak božanstvo, ki se zaradi ljubezni do smrtnika znajde v »nerodni situaciji, a se z njo spopade v slogu«:⁵¹ želi si ga pridobiti nazaj, vendar to počne previdno, da ohrani svoje dostojanstvo. Čeprav je prizadeta in jezna, ostaja mirna, zbrana in se obvladuje, predvsem pa se nikdar ne spustil tako nizko, da bi Parisa prosjčila. Prav nasprotno: »je ponosna in vzvišena, bojevita in napadalna, prezirljiva in ostrega jezika«, je celo izjemno inteligentna v nasprotju s kratkovidnim Parisom, ki bo izpustil priložnost, da se izogne vojni, obleganju mesta in nenazadnje smrti. Pozorni bralec bo gotovo uvidel, da se Ojnona za »kmečko« dekle izraža zelo artikulirano in učeno, njene besede pa resnično vzbujajo celo paleto občutij in spodbujajo globlji razmislek. V tem primeru imamo pred sabo retorično podkovan lik, ki želi pri bralcu vzbuditi *vtis* naivne, razočarane in

48 O sočasnem nastanku *Pisem in Ljubezni* glej Thorsen, »Dating the young Ovid«. O vsebinskih in oblikovnih razlikah pa glej poglavje »Sapphic self-reflections«, 147–70.

49 Bradley, »Ovid 'Heroides'«, 162.

50 Rosati, »Dinamiche temporali nelle Heroides«, 159.

51 »Heroides 5«, 60.

skrušene ženske, medtem ko je v resnici njeno pismo le spreten manipulativen trik, s katerim Ojnona iz verza v verz spodkopava Helenin ugled, slika Parisa v slabi luči, saj nanj prelaga vso krivdo in mu skuša vzbuditi slabo vest, sebe pa prikaže kot nedolžno žrtev, ki trpi po krivici. To podoba le še utrjuje z ne-nehnim kontrastom med idilično skupno preteklostjo na mirnem podeželju in strahom pred bodočimi vojnimi spopadi.⁵² Ovidijeva Ojnona tako resnično ni neka naivna pastirica, ampak izšolana govornica, ki zelo dobro ve, kako zasnovati govor, da bo pri bralcu dosegel želeli učinek. Vseeno je trditev tovrstnih komentatorjev, da je njeno pismo zgolj spretna manipulacija, verjetno nekoliko pretirana – Ojnona je bila zaradi zavrtnitve gotovo tudi zares, ne samo na videz strta in ponižana, je pa seveda povsem mogoče, da je ta občutja v pismu nekoliko potencirala, določene detajle pa interpretirala po svoje.

Jill Connelly na podlagi analize Penelopinega pisma ponuja še nekoliko drugačno, psihoanalitično branje *Pisem junakinj*: meni, da poskušajo posamezne junakinje z vračanjem v preteklost razumeti svojo sedanjo situacijo in se morda na podlagi tega lažje odločiti, kako naprej.⁵³ V luči tega se Bebergal sprašuje, kakšen je potemtakem Ojnonin namen: je pismo res napisala z namenom, da bi ga Paris prebral? Uvodne vrstice kažejo temu v prid, toda sam pušča odprto tudi možnost, da Ojnona vendarle ne piše z namenom, da bi pridobila Parisa nazaj, pač pa hoče le razgrniti svoja čustva in tako poiskati nek načrt za naprej – v tem primeru njeni argumenti niso sredstvo prepričevanja, ampak so zgolj povzetek vseh njenih misli in dejstev v želji, da bi vse zaobjela na papirju in na to pogledala od zunaj. Pismo ji nadomešča psihoterapevta, saj na ta način povnanji lastna občutja in zna z njimi bolje rokovati: Ojnona naj bi na ta način vendarle dojela, da je Parisova vrnitev k njej dejansko nemogoča. Če je to res, potem je Ovidij zasnoval pismo, ki sploh ni bilo namenjeno Parisu za dejansko branje in je potemtakem »Ojnonin poskus, da se spopade s svojimi demoni, nato pa nadaljuje s svojim življenjem«. Ko pismo vidimo v tej luči, se potemtakem Ojnona iz naivne zaljubljenke prelevi v »žensko, ki si skuša pomagati s pomočjo pisne terapije« – pisati tako začne »v trenutku procesa žalovanja, ko se njena rana lahko začne celiti in se iz na prvi pogled zlomljene nesrečnice prelevi v žensko na robu samoodkritja.«⁵⁴ Torej obstajata (kot zgoraj v primeru Parisa) pravzaprav dve Ojnoni: prva je razočarano dekle, ki poskuša izraziti svoja občutja in s pismom morda tudi vplivati na svojega bivšega ljubimca, »nova« Ojnona pa je tista, ki prav v procesu pisanja, povnanjenja čustev in podoživljanja dogajanja dozori kot ženska in ugotovi, da je pismo namenjeno predvsem njej sami, zato ne čuti več potrebe, da bi ga odposlala. Da je temu tako, morda nakazuje tudi dejstvo, da je Ovidij to pismo

⁵² *Ibid.*, 60–61.

⁵³ Connelly, *Renegotiating Ovid's Heroides*, 52.

⁵⁴ Bebergal, *A Student's Commentary*, 63–64.

umestil med enojna *Pisma*, medtem ko je, nasprotno, pismo Parisa Heleni pismo z odgovorom. Seveda je možna tudi interpretacija, da je Ojnona pismo odposlala in se je izgubilo na poti ali pa se je Paris odločil, da nanj ne odpiše.

To interpretacijo nekoliko spodkopava uradna verzija mita: vemo namreč, da se Ojnonina »življenjska zgodba ne konča s tem pismom: viri ... nam poročajo, da bo prav Ojnona zagotovila Grkom ob napadu pomembno pomoč in se s tem maščevala, ker je bila zapuščena.«⁵⁵ Če bi po toliko letih resnično predelala svoja čustva in Parisu odpustila, ga morda ne pri prepustila smrti – tako pa je v njenem poslednjem dejanju čutiti nekaj te mladostne grenkobe in bolečine ob ljubimčevi zavrnitvi, za katero se mu lahko po spletu usode maščuje in tako občuti karmično zadoščenje. Če je bila ob Parisovem odhodu nemočna in pasivna žrtev, ki ni bila deležna niti pojasnila, kaj šele opravičila za njegovo dejanje, se bo sedaj prelevila v žensko, od volje katere bo odvisno Parisovo življenje – oziroma smrt.

Na ta način si Ojnona vendarle pridobi nazaj nekaj teže, ki ji jo številni komentatorji (po krivici) odvzemajo: Bebergal je v svoji spremni besedi npr. zapisal, da Ojnona »v pismu poudarja svojo pomembnost v svetu in svojo prejšnjo vlogo pri Parisu, a pri tem ne dojame, da sploh ni ključnega pomena ne za Parisa niti za mitološki kanon.«⁵⁶ Toda po drugi strani je bila prav ona njegova prva ljubezen, prva učiteljica v ljubezenskih veščinah in tudi tista, ki mu je posredno zadala smrt – kako bi torej lahko trdili, da ni pomembno vplivala na Parisovo življenje? Resda ni del epskega ali tragiškega cikla, a morda nam želi Ovidij ravno s tem, ko jo je postavil ob bok ostalim likom, sporočiti, da si med *Junakinje* zasluži priti vsaka ženska, ki trpi zaradi nesrečne ljubezni: njeno trpljenje ni kljub nižjemu poreklu nič manjše kot ljubezenska bolečina neke plemkinje. Morda pa je bila njena dodana vrednost ravno v tem, da je pesnik z novimi in netipičnimi liki razširil svoj repertoar, tako pa je navsezadnje poskrbel tudi za to, da njena usoda ne bo utonila v pozabo. Konec koncev ne pozabimo, da »resnična Ojnona« kot podeželska nimfa ni znala ne brati ne pisati, s pomočjo Ovidijevega besednega mojstrstva in govorniškega talenta pa je vendarle lahko izpovedala vsa mogoča čustva, ki jih morda niti ne bi znala dobro ubesediti, kaj šele zapisati – in to v verzih. Ovidijeva interpretacija tega lika tako ni samo zelo dramatična upodobitev neke imaginarne situacije, ampak tudi precej prepričljiva psihološka študija zapuščene ženske, ki bralcu omogoča mnogoplastno razlago.

Polonca Zupančič
Škofijska gimnazija Vipava
polonca.etc@gmail.com

⁵⁵ Alessandro Barchiesi, »Future Reflexive«, 339.

⁵⁶ Bebergal, *A Student's Commentary*, 60.

BIBLIOGRAFIJA

- Barchiesi, Alessandro. »Future Reflexive: Two Mode of Allusion and Ovid's *Heroides*.« *Harvard Studies in Classical Philology* 95 (1993): 333–65.
- Barchiesi, Alessandro. »Problemi di interpretazione in Ovidio: continuità delle storie, continuazione dei testi.« *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 16 (1986): 77–107.
- Bebergal, Craig. *A Student's Commentary on Heroides 5, 16, and 17*. Florida State University, doktorska teza, 2013.
- Bolton, Catherine M. »Gendered Spaces in Ovid's *Heroides*.« *Classical World* 102 (2009): 279–90.
- Bradley, Edward M. »Ovid 'Heroides' V: Reality and Illusion.« *Classical Journal* 64 (1969): 158–62.
- Casali, Sergio. »Enone, Apollo Pastore e l'amore immedicabile: giochi ovidiani s udi un topos elegiaco.« *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 28 (1992): 85–100.
- Connelly, Jill L. *Renegotiating Ovid's Heroides*. University of Chicago, doktorska teza, 2000.
- Drinkwater, Megan. *Epic and Elegy in Ovid's Heroides: Paris, Helen, and Homeric Intertext*. Duke University, doktorska teza, 2003.
- Farrell, Joseph. »Reading and writing in the *Heroides*.« *Harvard Studies in Classical Philology* 98 (1998): 307–38.
- Fulkerson, Laurel. *The Ovidian Heroine as Author*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Gaertner, Jan F. »Homeric Catalogues and Their Function in Epic Narrative.« *Hermes* 129 (2001): 298–305.
- Jacobson, Howard (ur.). *Ovid's Heroides*. Princeton: Princeton University Press, 1974.
- Knox, Peter E. (ur.). *Ovid Heroides: Select Epistles*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Lindheim, Sara H. »Omnia Vincit Amor: Or, Why Oenone Should Have Known it Would Never Work Out (Eclogue 10 and *Heroides* 5).« *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 44 (2000): 83–101.
- Murgatroyd, Paul; Reeves, Bridget in Sarah Parker: *Ovid's Heroides: A New Translation and Critical Essays*. New York: Routledge, 2017.
- Pearson, Catherine S. »Simile and Imagery in Ovid's *Heroides* 4 and 5.« *Illinois Classical Studies* 5 (1980): 110–129.
- Raglan, Lord. *The Hero: A Study in Tradition, Myth, and Drama*. Dover, 2003.
- Rittenbaum, Ann H. *The Process of Grieving in Ovid's Heroides*. Washington University, doktorska teza, 1997.
- Rosati, Gianpiero. »Dinamiche temporali nelle *Heroides*.« V: *La representation du temps dans la poésie augustéenne. Zur Poetik der Zeit in augusteischer Dichtung*, ur. Jurgen P. Schwindt, 160–75. Heidelberg: Universitätsverlag, 2005.
- Thorsen, Thea S. *Ovid's early poetry from single Heroides to his Remedia amoris*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

IZVLEČEK

Ovidijeve *Junakinje* so hvaležno delo za interpretacijo, saj omogočajo primerjavo tako s kanoničnimi deli kakor med posameznimi pesmimi znotraj zbirke – v nekaterih pisemih se namreč pojavlja ista zgodba oziroma lik: mednje sodijo podeželska nimfa Ojnona (*Her.* 5), trojanski princ Paris (*Her.* 16) in lepa Helena (*Her.* 17). Za modernega bralca je zanimivo zlasti pismo Ojnone, ki je v primerjavi z ostalimi junakinjami pisem danes razmeroma nepoznan lik, ki so ga v splošno znani zgodbi o trojanski vojni pogosto izpustili. V svojem prispevku se zato osredotočam predvsem na zasnovo, vsebino in pomen njenega pisma, kot ga je oblikoval Ovidij, pri tem pa želim izpostaviti posamezne pasuse, ki so jim komentatorji pripisovali posebni pomen – zlasti so zanimivi prizori, ki se pojavijo v vseh treh pisemih, a jih vsak lik predstavi s svojega zornega kota in na način, ki mu najbolj služi. V zadnjem delu prispevka navajam nekaj možnih interpretacij, kako je mogoče brati Ojnonino pismo kot celoto in interpretirati vlogo Ojnone znotraj samega mita, pisemske zbirke in žanra. S tem želim potrditi pomembnost njene zgodbe za Parisa, za samega Ovidija in za širši kontekst *Junakinj* ter ji povrniti nekaj teže, ki ji jo številni komentatorji (po krivici) odvzemajo.

Ključne besede: Ovidij, Heoides, Pisma junakinj, Ojnona, Paris, Helena, pisemska literatura

ABSTRACT

Oenone, Paris, Helen: A Love Triangle in Ovid's *Heroides*

Ovid's *Heroides* is a work that readily lends itself to interpretation, as it allows comparison both with its canonical Greek sources and between the individual letters/poems within the collection if they feature the same story or character. Such examples include the rural nymph Oenone (*Her.* 5), the Trojan prince Paris (*Her.* 16), and Helen of Troy (*Her.* 17). For the modern reader, the letter of Oenone is particularly interesting because, compared to the other heroines of the letters, Oenone is a relatively unknown character today, and was often omitted from the generally known story of the Trojan War. In my contribution, I therefore focus mainly on the design, content and meaning of her letter as written by Ovid, and in doing so I want to highlight the individual passages to which commentators have attributed a special meaning. Particularly interesting are the scenes that appear in all three letters but are presented from each character's own perspective in the light most favourable to the narrator. The last part of the paper lists some possible interpretations of how Oenone's letter can be read as a whole and how her role can be interpreted within the myth itself, within the collection of letters, and within the genre. My aim is to confirm the importance of her story for Paris, for Ovid himself, and for the wider context of the *Heroides*, and to restore to it some of the weight of which it is (unjustly) deprived by many commentators.

Keywords: Ovid, Heoides, Oenone, Paris, Helen, epistollary literature

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.119-134>

Sonja Weiss

Pan, Protej in Saturn kot *materia providens* v kozmoloških interpretacijah renesančnih mitografov

UVOD

Dei gentiles, ki jih bomo obravnavali, se odlikujejo po svoji dvojni naravi in posledično ambivalentnem razumevanju njihove vloge in delovanja, ki ima korenine že v antičnih tekstih in pozneje v srednjeveški recepciji mitov. Pri tem se je težko odločiti, komu naj pripade prvo mesto v tej obravnavi: naj bo to mračni bog Saturn, ki je imel pomembno vlogo v renesančni kulturi (umetnosti, filozofiji, astrologiji), na videz neugledni bog Pan z živalskimi atributi, čigar ime kot po naključju sovпада z grških izrazov za veselje, ali izmuzljivi bog Protej, ki ga že antična besedila, nedvomno prav tako zaradi njegovega imena, razumejo kot ključ do razumevanja počel narave?

Značilno za dela renesančnih mitografov, kar velja tudi za Boccaccia in Contija, je, da si v svojih pogledih na mitološko snov ne prizadevajo toliko za izvirne sinteze kolikor za enciklopedično navajanje najrazličnejših virov, pri čemer se močno opirajo na srednjeveško in prek tega na poznoantično izročilo. Iz tega razloga bomo skušali iz bogate in včasih težko pregledne hermenevitične tradicije izluščiti zgolj posamične teme, ki so bodisi skupna točka bodisi predmet razhajanja interpretacij omenjenih treh likov. Med izbranimi avtorji Boccaccio, čigar pristop ima po splošnem mnenju sicer korenine v srednjeveški mitografiji,¹ s svojim (v letu 1372 še) nedokončnim delom *Genealogiae deorum gentilium* predstavlja nekakšen most med srednjeveško in renesančno mitografijo: odlikujejo ga vztrajnost pri zbiranju različnih virov, prizadevanje

1 Seznec, *The Survival of the Pagan Gods*, 220–24; Solomon, »Introduction« v: Boccaccio, *Genealogy*, XX; in Pámias, »The Reception of Greek Myth«, 59.

za neposredno citiranje grških avtorjev (v ta namen se je celo učil grščine) in dosledno, čeprav ne vedno točno navajanje virov, med katerimi so mnogi še vedno uporabljeni zgolj posredno. Čeprav je mit zanj predvsem literarna produkcija pesnikov, gre za enciklopedično zbirko različnih razlag in alegorij, ki se dotikajo različnih področij človeškega vedenja. Pri tem svoje delo zastavi kot herojsko potovanje po labirintih antične modrosti.² Vzporedno z iskanjem skritega smisla (*sensus*) mitov rad ponudi evhemeristične razlage, ki jih ni težko vključiti v krščanski kontekst; in kadar to ni mogoče, pogansko izročilo, potem ko ga je nadrobno predstavil, brez obotavljanja zavrne: tako v okviru svoje razlage Proteja najprej pojasni Talesov nauk o vodi kot počelu, ki naj bi ga predstavljal Protej, in se mu nato prizanesljivo nasmehne (*Genealogia deorum gentilium* = GDG VII.1.1–6). Na podoben način ob razlagi, ki vidi v Proteju prispodobo za hidromantiko, prerokovanje iz vode, pokaže odpor do tovrstnih praks, ki jih imenuje *sacrilegia* (GDG VII.9.6–7).

Pri Contiju prav tako lahko zasledimo nasprotujoč odnos med prepričanjem, da so miti vir starodavne modrosti, in občasnim prezirom do na videz nemoralne vsebine nekaterih zgodb,³ skupaj z mnenjem, da so zgolj snovna oblika spoznanj ljudi preteklega časa, ki teh spoznanj niso mogli izraziti na primernejši način. V tem vidijo nekateri previdnost, ki jo narekuje strah pred obtožbo herezije, če bi se avtor pretirano ogreval za pogansko sporočilo mitov, ki jih razlaga.⁴ Tako je tudi pri Contiju nekaj evhemerističnih razlag, s katerimi rad zaključi svoje ekspozicije (na primer pri Saturnu, Proteju in Prometeju) in da s tem vedeti, da za vse prej povedano obstaja tudi preprosta, razumska razlaga. A kljub temu največ prostora in misli nameni filozofski interpretaciji, s katero skuša iz mitov izviti skrito modrost, ki na koncu vodi k priznanju enega Boga. Razlage, ki jih črpa iz filozofije starih piscev, niso vedno enotne, a ga to ne skrbi, saj ga bolj kot naravna filozofija zanima etika.⁵ Pri tem se sklicuje tako na poganske kot na krščanske filozofe, zaradi česar so njegove *Mythologiae* (1567) za našo temo bolj zanimive kot priročnika Lilia Giraldija (1548) in Vincenza Cartarija (1556), od katerih je prvi bolj zgodovinsko-filološki in drugi izrazito ikonografski.

Conti je bil, vsaj kar zadeva vsebino in vire, delno pa tudi v svojem odnosu do mitološkega izročila vir navdiha za Bacona, čeprav je bil odnos slednjega do mita in alegorične interpretacije bolj kompleksen, saj se je s časom spreminjal.

2 Na to lastnost, ki temelji na osebni avtorjevi zgodovini in črpa iz antične herojske epike, pa tudi iz Danteja, opozarja Chance, *Medieval Mythography* 3, 144–152.

3 Na Contijev ambivalenten odnos do starih mitov opozarjata tudi Mulryan in Brown, »Introduction« v: *Natale Conti's Mythologiae*, xxxv.

4 Lemmi, *The Classic Deities in Bacon*, 3–6.

5 Čeprav ta pristop prevladuje, se skuša Conti oddaljiti od moralističnega pristopa srednjeveških mitografov, kar je morda razlog, da ne navaja svojih predhodnikov, npr. Boccaccia, čigar delo je gotovo dobro poznal (Iglesias Montiel in Alvarez Morán, »Introduccion«, v: *Natale Conti. Mitologia*, 14).

Če je v delu *Advancement of Learning* (1605) mnenja, da so »sporočila« mita plod pozneje dodane razlage, v *De sapientia veterum* (1609) priznava obstoj neke skrite resnice, ki je mitu predhodna.⁶ V tem delu izstopa tudi njegov kritični pogled na grško preoddajo tega, kar imenuje *reliquiae sacrae* in *aurae tenues meliorum temporum*, kar miti po njegovem so. Zato je kritičen ne le do poznejših alegoričnih interpretacij, ki jih razume kot manipulacije z mitom, ampak že do antičnih filozofov, kot sta Platon in Aristotel. Ti misleci po njegovem prepričanju izkrivljajo veliko pristnejši odnos do narave, ki so ga kazali predsokratski filozofi in ki bi moral biti po njegovem mnenju zgled moderni znanosti.⁷ Pozneje je svoj odnos do alegoreze omilil. Mite je videl kot alegorije, vendar ne zavedne: vez med skrito resnico in mitom se ponuja sama od sebe in s tem izključuje obsojanja vredne alegorične špekulacije.

PAN ALI KOZMIČNA HARMONIJA

Natale Conti v svoji obravnavi boga Pana med drugimi viri citira tudi odlomke iz orfiške himne, ki Pana imenuje »celota kozmosa«, »roditelj vsega«, »tisti, ki tke harmonijo«, »tisti, ki dobro vidi«, »tisti, ki s svojimi načrti preobrazi narave vseh stvari«.⁸ To antično besedilo, čeprav ne sega ravno do mitičnega Orfeja (verjetneje je nastalo v začetnih stoletjih našega štetja, nekje v 2. ali 3. stol. po Kr.), lepo povzema nekatere ključne teme, ki so se ohranile v alegorični interpretaciji skozi čas. Ujema se s stoiško in novoplatonsko alegorijo Pana kot vesolja⁹ in se navezuje na pitagorejsko pojmovanje vesolja kot harmonije in povezovanja nasprotij, ki se je ohranilo skozi srednji vek vse do renesanse.¹⁰

Panova fizična podoba in njegovi atributi prav tako kažejo na njegovo univerzalno naravo in dvojnost v njej: za njegovo ikonografijo so zelo pomembni poznoantični viri, zlasti Makrobij, ki je Pana razlagal kot Sonce, predvsem njegov zgornji del (»sončni« atributi so rogovi, brada, ognjen obraz; *Sat.* I.22.4), medtem ko je spodnji predstavljal snovni, zemeljski del, kamor se zliva moč sonca. Če so v Arkadiji res častili Pana kot »gospodarja snovi«, kot trdi Makrobij, je razumljiva tudi srednjeveška navezava na Servijevo razlago boga Silvana (*silva*, ὕλη), čeprav Servij Pana sploh ne omenja (*In*

6 Rossi, *Francis Bacon. From Magic to Science*, 94, vidi v tej spremembi stališča predvsem Baconov nagib h kompromisni drži, ki bi preprečila, da bi si odtujil še več publike, kot si jo je s svojimi napadi na stare filozofe. Za celovit prikaz razvoja Baconove teorije mita in alegorije skozi njegova dela gl. *ibid.* 80–95. Za nekoliko drugačen pogled, ki v *Advancement of Learning* ne vidi tolikšnega odstopanja, gl. Carman Garner, »Francis Bacon, Natalis Comes and the Mythological Tradition«, 267–273.

7 To je razvidno tudi iz promocije demokritskega atomizma v spisu *Cogitationes de natura rerum*.

8 *Orphica* H.11; gl. Conti, *Myth.* V.6 (str. 141).

9 Gl. Kornut, *De natura deorum* 29, in Porfirij, Περὶ ἀγαλμάτων 9.

10 Joost-Gaugier, *Measuring Heaven*, 28, 132–33, 182–87 in 223; Id. *Finding Heaven*, 204–5.

Verg. *Aen.* VIII.10) in se tudi tretji Vatikanski mitograf upre skušnjavi, da bi ga poistovetil z njim (*MV* III.8.2).

Pan kot *universa natura* se pojavlja v številnih mitografskih in ikonografskih delih srednjega veka in humanizma.¹¹ Boccaccio, ki Pana uvršča med najstarejše bogove kot otroka Demogorgona¹² in brata Park, ga razume kot *natura creata*, ki pa ima tudi sama ustvarjalno moč in obenem podleže ljubezni do tega, kar ustvari (*GDG* I.4). V ozadju je motiv spopada z Amorjem/Kupidom, ki v skladu z Ovidijevim motom *omnia vincit* Pana premaga,¹³ filozofsko podlago pa najdemo v novoplatonski ljubezni vesoljne duše do čutno zaznavnega sveta, ki ga ustvari,¹⁴ in Empedoklovem nauku o ljubezni in prepiru kot počelih vsega porajanja v naravi.¹⁵ Podobno sporočilo najde v mitu tudi Conti (*amor procreandi materiam excitat*), vendar njegova interpretacija vključuje motiv snovi, ki se upira stvarniku (*opifex*), a je premagana (*Myth.* V.6 (str. 140)). V Contijevi interpretaciji tako lahko opazujemo zlivanje pojmov narave in snovi. Čeprav je Pan narava, ki jo ustvari Božja previdnost, je hkrati tudi *materia omnium rerum naturalium*, ki se kot ustvarjena in pasivna resničnost ponuja oblikovanju in delovanju kozmičnih sil, lune in zvezd. V tej razlagi lahko vidimo subtilni premik od upora snovi, ki se bori z oblikovnim principom, k ljubezni stvarstva do Stvarnika, ki se mu snov rade volje podreja (*ad procreationem properat*).

Pomemben del tega podrejanja je spremenljiva narava kozmosa. Čeprav Boccaccio navede odlomek iz Ovidijevih *Metamorfoz*, ki opisujejo premene bogov v različne živali, med drugim Pana v kozla,¹⁶ v nadaljevanju sprejme Teodoncijevo¹⁷ različico, po kateri se Pan preobrazi v bitje pol kozje pol ribje

11 Lemmi, *The Classic Deities in Bacon*, 61–2. Med mitografi velja omeniti predvsem vse tri Vatikanske mitografe, ter ikonografsko delo *De deorum imaginibus libellus*, na katero sta močno vplivala Petrarcev ep *De Africa* in Bersuirov *Ovide moralisé* (Seznec, *The Survival of the Pagan Gods*, 170–75). Kot *forza della natura* se pojavi v *Knjigi emblemov* Andrea Alciatija (98).

12 Antiki neznani vrhovni bog, ki ga je Boccaccio prevzel od starejših virov (*Ecloga Theoduli* Bernarda iz Utrechta iz 11. stol. in zbirka povzetkov mitov iz Digbyja, znana pod naslovom *Liber de natura deorum* iz 12. stol.). Lik omenja že Laktancijeva glosa k Stacijevi *Tebaidi* 4.516. Njegov izvor ni povsem pojasnjen, gl. Chance, *Medieval Mythography* 3, 153, ki ime pojasnjuje kot zloženko grških besed *daimon* in *Gorgon*. Po mnenju nekaterih (Seznec, *The Survival of the Pagan Gods*, 222) gre za ime, ki izvira iz napačnega zapisa Platonovega demiurga iz *Timaja* (to razlago je ponudil Giraldu v posvetilnem pismu svojega dela *De deis gentium*); gl. tudi Brumble, *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance A Dictionary of Allegorical Meanings*, 96–97.

13 Tako pri prvih dveh Vatikanskih mitografih (I.27 in II.48); drugače *Libellus*, ki namiguje na upodobitev premaganega Amorja ob Panovih nogah (*De deorum imaginibus libellus* IX v: Liebschutz, *Fulgentius Metaforalis*, 120).

14 Plotin, *Enn.* III 9(13).3. Ta naklonjenost se kaže tudi kot skrb vesoljne duše za ta svet (*Enn.* IV 3(27).1.34–35 in 17.20–29).

15 DK 31 A 28.

16 Ovidij, *Met.* V.321–31.

17 Eden od negotovih, a pogosto citiranih Boccaccievih virov, ki morda sovпада z avtorjem anonimnega dela *Ecloga Theoduli* iz 11. stol. (Chance, *Medieval Mythography* 3, 153).

narave (GDG IV.68.4). Tako preobraženega Pana, čigar kozji del predstavlja višjo, tj. zemeljsko, ribji pa nižjo, tj. vodno naravo, razume kot svet, ki mu načeluje Pan kot *natura rerum*: *per Pana... versum.... intelligo orbem totum cui natura rerum, id est Pan, preest* (IV.68.30). Ta nekoliko tavitološka razlaga razkriva aktivni in pasivni princip znotraj samega kozmosa, ki je hkrati prostor premén in počelni princip, ki tem premenam načeluje in jih uravnava. V vesolju se namreč višja in nižja narava harmonično dopolnjujeta, kar se odraža v Panovi muzični naravi in atributu piščali (GDG I.4.5)¹⁸ zato je vesoljna narava hkrati vesoljna harmonija. Aktivnejšo vlogo te narave najdemo v spisu *Dialoghi d'amore* Juda Abravanela, bolj znanega pod imenom Leone Ebreo; ta se v svoji razlagi mitične strukture kozmosa precej zgleduje po Boccacciu in vidi v Panu *la natura universale ordinatrice*, tj. urejevalni princip, ki se rodi za prepirom in je kot nekakšno zdravilo, ki pomiri med seboj štiri elemente.¹⁹

Posebno pozornost si zasluži preobrazba tega motiva pri Baconu, ki je dobro poznal Contijevo *Mitologijo*.²⁰ Podobno kot pri Contiju, Pan predstavlja naravo in snov.²¹ Prav tako najdemo pri njem podobno razumevanje Panove dvojne narave, le da njegova sestavljena podoba predstavlja višje in nižje v vsaki naravi (*nulla enim natura simplex*): v človeku je vedno nekaj živalskega, v živali vedno nekaj rastlinskega itd. V primeru kozmosa je njegova višja narava hkrati dejavni vzrok, medtem ko nižja narava izhaja padlega stanja vesolja (SV VI, *Pan sive natura*). Ta padec Bacon naveže na Panovo genealogijo: po eni od treh različic, ki jih navaja, je njegova mati Hybris,²² kar bi lahko razumeli kot nekakšno dedno zlo, s katerim je v kozmos, čigar oče je sicer Božja beseda (Merkur), vdrl propad (*corruptio*). Vendar v tem ni nikakršnega kozmološkega pesimizma, temveč zgolj potrditev večplastne narave kozmosa, ki ni zato nič manj urejen, le da se namesto k pitagorejski podobi vesoljne harmonije Bacon tu raje obrne k stoiški teoriji usode in vzrokov. V *AL* in v *DAS* najdemo daljši odlomek o Parkah (tega odlomka ni v *SV*), kjer Parke razume kot *posamezne* usode (ki jih imajo npr. ljudje, mesta, narodi), Pana pa kot vesolje, ki je vzrok posameznih usod.²³ Niti Park razume kot vzročno verigo, s katero vesolje (Pan) urejeno povezuje vse dogajanje znotraj sebe: tudi tu vidimo, da Pan prevzema aktivno vlogo vzroka.

Za zaključek tega poglavja velja omeniti še bolj duhovno dimenzijo, ki je

18 Boccaccio velik del poglavja I.4 nameni Panovi ljubezni do nimfe Siringe, ki naj bi predstavljala harmonijo nebesnih sfer. Prim. Conti, *Myth.* V.6 (str. 140), kjer sedem trstik v piščali namiguje na harmonijo sedmih nebesnih zvokov.

19 *Dialoghi d'amore*, 115. Boccacciev vpliv se kaže tudi razlagi mita o Siringi in vesoljni harmoniji.

20 Gl. Lemmi, *The Classic Deities in Bacon*, 51–74 (zlasti za poglavje o Panu).

21 O Panu piše v delih *Advancement of Learning* II.4 (= *AL*) (1605), *De sapientia veterum* VI (= *SV*) (1609) in v poznejšem delu *De augmentis scientiarum* II.13 (= *DAS*) (1623).

22 Gl. Apolodor, *Bibl.* I.4.1.

23 *The Advancement of Learning* II.4. Tu Lemmi, *The Classic Deities in Bacon*, 65, opozarja na vpliv Boccaccieva Pana.

sicer pri Panu redka: nakazuje jo njegovo poreklo (iz Jupitra ali Merkurja, ki predstavlja Božjo Besedo), vendar je njegova moč večinoma omejena na čutno zaznavni oziroma snovni svet. Platonova etimologija, ki Pana razlaga kot govor (λόγος), ker ta zajema vse, je na kratko omenjena pri Contiju, ki pa se ne pogloblja v Platonovo razmišljanje o dvojni naravi Pana kot resničnega in lažnega govora.²⁴ Ta duhovna dimenzija je omejena na Panovo vlogo »tistega, ki tke harmonijo«, če se vrnemo k orfiškim verzom na začetku, saj je osnova vsake harmonije sorazmerje, ki je prav tako del pomena grškega izraza λόγος.

PROTEJ ALI DUHOVNA SNOV

Iz razdelka o Panu so se že izluščili nekateri pojmi, ki po mnenju mitografov označujejo naravo vesolja v antičnih kozmologijah: kompleksen ustroj, ki povezuje nasprotja in je harmonično ter razumno urejen, njegova snovna in duhovna komponenta, njegova spremenljivost. Slednjo je v antiki utelešal morski bog Protej, nepredvidljiv in vse predvidevajoč. Najbolje ga poznamo iz epizode iz *Odiseje* (in odlomka iz Vergilijeve *Georgike*), kjer je prikazan kot modri starec, ki vidi prihodnost in prepozna preteklost ter sedanjost, a spregovori le tistemu, ki ga je sposoben ujeti in predvsem zadržati v vseh podobah, ki si jih nadane.²⁵ Njegova spremenljivost je dodatno podčrtana z njegovim poreklom, saj prihaja iz varljivega morja: in prav ta dvojnost nestalne narave, ki je vir resnice za tistega, ki zajezi to nestalnost, vznemirja domišljijo. V marsičem je Protej podoben Panu: prav tako je starodaven bog, njegova sposobnost privzemanja različnih (tudi živalskih) podob je prav tako odraz njegove večplastne narave. A če je Pan »vse«, je Protej »prvorojeni«, in če Pan predstavlja vesoljno naravo, je Protej »tisti, ki razkrije počela narave«²⁶ in ki je vir sprememb v snovi. Čeprav tudi Panu antični viri pripisujejo modrost,²⁷ smo videli, da ta lastnost ostaja v ozadju: Panova modrost je kozmična, Protejeva je primarna in usmerjena v prihodnost.

Contijeva razlaga sprva preseneti, saj Proteja razume kot *vim aeris*: zrak in voda (Neptun je Protejev oče) sta namreč povezana v z nekakšno naravno alkimijo, ki jo opisuje že Platonov *Timaj* (49c–d) in v kateri se zrak se zgosti v vodo in se voda razredči v zrak (in pri Platonu naprej v ogenj). Najprej se zdi, da imamo opraviti s posebno snovjo bolj zračne narave, ki v različnih stanjih tvori živi svet (*natura aeris per quem temperatum omnia oriuntur*), vendar je v nadaljevanju rečeno, da se vsa živa bitja rodijo iz iste snovi (*ex eadem materia*)

²⁴ Cra. 408c.

²⁵ Od. IV.382–579 in Georg. IV.387–529.

²⁶ Orphica H. 25.

²⁷ Od njega naj bi Apolon prejel preroški dar (Apolodor, *Bibl.* I.4.1); prim. εὐσκοπος v orfiški himni (H.11.9).

glede na delež zraka in toplote.²⁸ Protej je *primus existens*, kajti snov kot celota obstaja v umu še pred obliko (*materia enim omnis in intellectu forma prior existit*). Možno je, da je Conti z »zračno« naravo snovi skušal Proteja povezati z novoplatonskim pojmom netelesne umske snovi,²⁹ ki je predhodna posameznim oblikam v vesoljnem umu³⁰ in ki po prejetju teh oblik tvori bitja čutno zaznavnega sveta. Ta nauk je bil namreč precej razširjen in je vplival tudi na misel judovskih humanistov, med njimi na že omenjenega Leona. Njegova alegorični prikaz stvarjenja, med katerim Demogorgon z roko seže v ženski princip Kaosa, sicer močno spominja na Boccacciovo kozmologijo,³¹ a obenem je v njegovem opisu predstvarjenjskega kaosa viden vpliv Pica della Mirandole in prek njega kabalistične razlage pojmov *tohu* in *bohu*, ki v svetopisemskem opisu stvarjenja opisujeta predstvarjenjski kaos. Ta dva izraza se po večinskih razlagah nanašata na isto eniteto, Pico pa je namesto tega sledil judovskemu učenjaku Izaku Abravanelu (Leonovemu očetu), ki je ti dve besedi razumel ločeno kot nanašajoči se na primarno materijo oziroma obliko, ki se vtisne v to snov.³² Abravanel je to misel nadgradil z novoplatonskim prepričanjem, da je oblika v snovi in ne obratno, vendar je v njej *in potentia*, v možnosti.³³ Pico v *Conclusiones* poudari, da *cum audis Cabalistas ponere in Thesua informitatem, intellige informitatem per antecedentiam ad formalitatem non per priuationem*.³⁴ V tem pojmovanju primarne brezobličnosti *informitas* ne pomeni pomanjkanja oblike, temveč predhodnost (*antecedentia*) le-tej, kar je tudi bistvo novoplatonske inteligibilne snovi: pri Plotinu je ta predhodnost obliki prva drugost, ki se izlije iz Enega in je predhodna hipostazi Uma kot množstvu

28 Na ta alkimistični pogled na snov kaže tudi besedilo Clauda-Barthélémya Morisota, ki v svojem delu *Orbis maritimus* pri razlagi Proteja skoraj dobesedno navaja odlomek iz Contija, v čigar frazi *pro aeris calorise ratione occulta* izraz *ratio* razume kot *proportio* (*Orbis maritimus* II.45 (str. 683)).

29 Conti, *Myth*. VIII.8 (str. 246); v Tozzijevi padovanski izdaji iz l. 1616 (str. 442) najdemo na tem mestu še dodatek, ki opozarja, da se snov (tj. Protej) po naravnem vzgibu žene za oblikami (*formasque varias semper expetit naturae impulsu*). Večina teh dodatkov sega še v beneško in frankfurtsko izdajo (obe iz l. 1581), ki sta bili zadnji izdaji pred Contijevo smrtjo (Mulryan in Brown, »Appendix« v: *Natale Conti's Mythologiae*, 939, in *Id.*, »Introduction«, xlv).

30 Povezavo primarne snovi s Protejem najdemo že v antiki: tako alegorist Heraklit (*QH* 64–67) navaja razlage, po katerih Protej predstavlja brezoblično snov (ἀμορφος ὕλη), ki je hkrati prva bitnost (πρώτη οὐσία). Novoplatonska alegoreza je to snov dvignila na umsko raven (Proteja kot vseobsegajočo monado omenja Jamblih (*Theo. Arithm.* 7.10–13), v opisu nezapopadljive snovi ga ima morda v mislih tudi Plotin (*En.* III 6(26).7.14–17)); prim. tudi izraz ἱερὴ ὕλη v orfiški himni (*H.* 25.3).

31 *Dialoghi d'amore*, 108–10; prim. Boccaccio, *GDG* I.3.

32 Ogren, *The Beginning of the World*, 135–36.

33 Abravanel, *In Gen.* 38 v: Ogren, *The Beginning of the World*, 144. To prepričanje se je opiralo na aristotelski hilomorfizem, po katerem oblikovni princip pravzaprav nima ločenega obstoja od tega, kar oblikuje (*ibid.* 102).

34 Pico della Mirandola, *Conclusiones cabalisticæ numero LXXI. Secundum opinionem propriam, ex ipsis Hebreorum sapientum fundamentis Christianam religionem maxime confirmantes*, 11.31 (str. 532 Farmer).

oblik.³⁵ V tem smislu Conti Proteja iz orfiške himne razume kot *rerum omnium principium* in *principium universae naturae*. V primerjavi s Panom, ki predstavlja harmonični stroj veselja, Protej s svojo modrostjo, ki vidi prihodnost, uravnava in »temperira« dogajanje v snovi ter tako skrbi za vesoljni red. Ta njegova lastnost pride do izraza tudi v evhemerističnem delu razlage, s katerim Conti zaključí poglavje: Protej je bil učen mož iznajdljivega in hkrati prilagodljivega uma, ki je potreben tako za vodenje države kot v vsakdanjem življenju. Nekatere stvari zahtevajo strogost, druge usmiljeno ravnanje, to pa predstavlja Protejeva sposobnost, da se spremeni bodisi v vodo ali v ogenj. Tu se najverjetneje kaže vpliv Boccaccieve evhemeristične razlage, povzete po Teodonciju, ki pa ji doda lastno mnenje, da Protejeve preobrazbe predstavljajo različna stanja in afekte človeške duše (GDG VII.9.5). Protejevo *varietas ingeni* lahko razumemo kot diplomatsko žilico v medčloveških odnosih, s katero na kozmični ravni podobno kot Pan skrbi, da ni ničesar preveč (*ne quid nimis*).

Bacon je v delu *De sapientia veterum* pomen Proteja kot snovi še razširil. V okviru njegovega pojmovanja narave in znanosti je snov najstarejša resničnost takoj za Bogom in je vir spoznanja.³⁶ Za razliko od predhodnikov se Bacon v svoji razlagi osredotoči tudi na način, kako pripraviti Proteja do tega, da spregovori: kakor je v alkimističnih postopkih snov potrebno obdelovati, skoraj mučiti, da jo spravimo v želeno stanje, mora Menelaj izmuzljivega boga ujeti in ukrotiti, da od njega izve, kar želi. Glavna tema Baconovega razdelka o Proteju je tako človekova želja po spoznanju in obvladovanju narave. V tem pogledu Protej, ki je sicer *nuncius* in *interpret* skrivnosti narave, izgubi svojo aktivno vlogo: snov je vir spoznanja, a ni modra; Protej spregovori, a šele pod mukami. Aktivno vlogo tu prevzame človek in Protejeva modrost je poznavanje tistega, ki obdeluje naravo in pozna vse njene (z)možnosti: kaj je bila, kaj je, in kaj lahko je ali šele bo. To je poznavanje utrpevanja materije (*materiae passiones*). Spoznanje, vedenje in celo preroški dar pride od poznavanja materije in njenih skrivnosti.

Bacon mit poveže tudi s trenutkom stvarjenja, kjer je pomemben pravi čas, *tempus maturum*, ko je snov pripravljena, da se iz nje dovršijo oblike oz. vrste (*species perficiendae*). Seveda je tu snov pasivni princip, ki jo obdeluje *verbum Divinum*. Tu Bacon ločuje med kreacijo, ko je Protej še svoboden med svojo čredo tjulnje in ko *ad imperium Creatoris* ustvari *species*, oz. jih ustvari Stvarnik. Bacon pravi, da gre za direktno dejanje, ki ne poteka po ovinkih, s katerimi ima najverjetneje v mislih številne metamorfoze snovi. Te preobrazbe pridejo do izraza v drugem trenutku, tj. pri obdelovanju snovi, kjer pa ni več na delu Stvarnik, ampak *peritus naturae minister*, za katerega sklepamo, da je človek. Snov tu ni več svobodna, ampak je zvezana in deluje pod prisilo ter prek različnih metamorfoz. Čeprav Bacon ne omenja posebej homerske

³⁵ Enn. II 4(12).4 in 5.

³⁶ SV VIII; *Proteus sive materia*.

epizode o Menelaju in Proteju, sta njegov namig na mučenje snovi in Protejeve različne metamorfoze dovolj zgovorna.

SATURN ALI DVOJNOST

Pri Saturnu imamo opraviti ne le z bogom, ampak tudi s planetom, zato bo ta razdelek najdaljši. Znano je, da so v antiki na nebesna telesa gledali kot na božanstva, vendar se je ta divinizacija začela postopno, najverjetneje pod vplivom pitagorejcev. Ob širjenju babilonske astronomije so Grki pet planetov, med katerimi je bil tudi poznejši Saturn, posvetili božanstvom, katerih ime in značaj sta jim najbolj ustrezala. Planet, ki so ga povezovali z bojevitim babilonskim božanstvom Ninibom, je bil tako v Platonovem času zgolj nebesno telo, ki je pripadalo Kronosu, bogu, ki je skopil očeta in požrl svoje otroke; šele pozneje je postal utelešeni bog Kronos/Saturn sam.³⁷

Strokovnjaki opozarjajo, da je imel bog Kronos že v antiki izrazito dvojno naravo in da se je ta notranja razklanost še povečala, ko se sta bog in planet postala eno.³⁸ Kot Titan, ki kastrira svojega očeta in pogoltne svoje otroke, je v precejšnjem nasprotju z bogom, ki je vladal zlati dobi rimske mitične preteklosti. Na ta paradoks že uvodoma opozori Conti (*Myth*. I.17 (str. 24)). Podobno se njegova dvojnost kaže v naravi samega planeta, ki je mrzel, počasen, ima težak vpliv in botruje rojstvu ljudi, ki so melanholični, žalostni, grdi, pijanci, tatovi, goljufi ipd., po drugi strani pa botruje značaju nadarjenih, modrih in pogumnih ljudi.³⁹ Saturn je že v antiki spadal med »slabe« planete, vendar se je to spremenilo s širjenjem (novo)platonskega izrazito pozitivnega pogleda na kozmos in vse, kar je v njem. K temu je delno pripomoglo enačenje boga Kronosa s Časom (χρόνος),⁴⁰ predvsem pa njegova razumnost in modrost, ki jo poudarja tudi orfiška himna, ki Kronosa imenuje Prometeja-vidca.⁴¹ Prek astrološkega nauka, po katerem je moč nebesnih teles neposredno povezana z lastnostmi človekove duše, je tako Kronos/Saturn predstavljal inteligenco, razumsko mišljenje, umevanje: novoplatoniki pa so ga celo razlagali kot najčistejši Um, drugo hipostazo, ki izhaja neposredno iz Enega.⁴² Ta pogled se je uveljavil tudi v srednjeveškem in renesančnem novoplatonizmu, ki je vplival na Contija.

37 Cumont, »Les noms des planètes et l'astrolatrie chez les grecs«, 6–13.

38 Klibansky, Panofsky in Saxl, *Saturn in melanholija*, 182–184. Za celovit pregled vloge Saturna v literarnem izročilu od antike do renesanse napotujem na to izčrpno študijo, ki je prevedena tudi v slovenščino.

39 Podobne lastnosti Boccaccio pripisuje »zgodovinskemu« kralju Saturnu (*GDG* VIII.1.16–17).

40 Gl. Makrobij, *Sat.* I.22.8, na katerega je vplivalo tudi babilonsko povezovanje časa s Soncem: *Saturnus ipse, qui auctor est temporum et ideo a Graecis immutata littera Κρόνος quasi Χρόνος vocatur, quid aliud nisi sol intellegendus est...?*

41 *Orphica*, H. 13.7.

42 Gl. Plotin, *Enn.* V 1(10).7.33–35 in V 8(31).12–13.

Mitografi pozne antike in srednjega veka⁴³ so pripomogli k uveljavitvi določene ikonografije (starec s pokrito glavo, v eni roki drži srp, v drugi zmaja, ki grize svoj rep, včasih pa tudi katerega od otrok, ki jih požira),⁴⁴ pa tudi specifičnih lastnosti, ki prav tako odražajo njegovo dvojnost. Tak primer je odlomek iz molitve k Saturnu v srednjeveškem astrološkem in magičnem priročniku *Picatrix*, ki je nastal kot prevod arabskega izvirnika:

Tu es dominus Saturnus, qui es frigidus et siccus, tenebrosus, actor boni, in tua amicitia veridicus, in tuis promissionibus verax, durabilis et perseverans in amicitia et inimiciis tuis; tui sensus longi et profundi; in tuis dictis et promissionibus veridicus, in tuis operibus unus, solus, ab aliis remotus, cum tristitia et dolore, a gaudiis et festivitibus remotus; tu es senex, ancianus, sapiens et boni intellectus depopulator, tu boni actor et mali. Miser et tristis est ille qui tuis infortuniis infortunatur, et bene fortunatus est ille qui tuas attingit fortunas. In te Deus potencias et virtutes posuit et spiritus bona et mala agendi. (III.7.16 (203 Pingree))

Ti si gospod Saturn, ki si mrzel in suh, mračen in dobrodelen, resnicoljuben v svoji naklonjenosti in ki držiš svoje obljube ter si prav tako zvest prijatelj kot zagrizen sovražnik. Tvoje spoznanje seže daleč in globoko; tvoje besede so resnične, tvoje obljube trdne. V svojih delih si sam, odmaknjen od drugih, in v žalosti in bolečini si daleč od veselja in praznovanja. Starec si, starodaven in moder, uničevalec dobrega spoznanja. Delaš dobro in zlo. Žalosten in ubog je vsak, ki ga zadenejo tvoje nesreče, a srečen je tisti, ki je deležen srečne usode od tebe. Tebi je Bog dal moči in vrline ter duha, ki dela dobro in zlo.

Z naraščanjem vpliva astrologije v srednjem veku se je krepilo tudi negativno pojmovanje Saturna kot planeta, ki botruje melanholičnemu in težkemu značaju, po drugi pa je filozofija tako rekoč oprala njegovo ime z vztrajnim povezovanjem tega božanstva s previdnostjo (*providentia, prudenza*) in s čistim Božjim umom.⁴⁵ In nenazadnje je v Dantejevi kozmologiji Saturnovo nebo, kjer so duše blaženih zatopljene v kontemplacijo Boga, najvišje od gibljivih sfer, prosojno, pesnik pa ga primerja celo s kristalom in zrcalom.⁴⁶

43 Med prvimi velja omeniti Marcijanovo *Svatbo Merkurja in Filologije*, Fulgencijevo *Mitologijo*, in Servijeve komentarje k Vergiliju; za razvoj Saturnovega lika pa strokovnjaki poudarjajo predvsem vpliv srednjeveškega pisca Remigija iz Auxerra in njegovega komentarja k Marcijanu (9. stol.) ter tretjega Vatikanskega mitografa (12./13. stol.), čigar delo je poznano tudi pod naslovom *Liber ymaginum* (gl. Sez nec, *The Survival of the Pagan Gods*, 170–71 in Pepin, *The Vatican Mythographers*, 9) in ki je močno vplival na Boccaccia (Klibansky, Panofsky in Saxl, *Saturn in melanholijska*, 224–5).

44 Conti, *Myth*. II.2 (str. 40); prim. tretji Vatikanski mitograf (*MV* III.1.5–6).

45 Mojster Eckhart je sedem planetov primerjal s sedmimi blagri, od katerih čistost v srcu pripada Saturnu, ki deli angelsko čistost (*Pridige* LXVII; citirano v: Klibansky, Panofsky in Saxl, *Saturn in melanholijska*, 220). Prim. spodaj tudi Ficinoovo alegorezo v *De amore*.

46 *Raj* XXI.16–27. Saturn je tudi pri Danteju večkrat omenjen kot vladar zlate dobe (»ki je pod njim umrlo zlo v narodi«).

Astrološka dimenzija je precej okrepila njegovo vlogo v kozmoloških teorijah, zato se v tem prispevku omejujemo na tiste, ki niso neposredno povezane z delovanjem Saturna kot planeta, temveč temeljijo na alegorični razlagi božanskega Saturna in poudarjajo dvoreznost snovno-duhovnega ter aktivno-pasivnega principa. Pri Boccacciu Saturn nima vidnejše kozmološke ali filozofske razlage oziroma je ta zelo omejena; le proti koncu navaja Fulgencija in prek njega grškega komediografa Apolofana, da je Saturn *sacer* voūc, lahko pa tudi *sator* (sejalec) voūc, kar bi namigovalo na kreativni božanski um (GDG VIII.1.32). Eden od razlogov bi lahko bil ta, da v njegovi kozmološki hierarhiji Saturn zavzema nižje mesto od tistega, na katerem najdemo grškega boga Kronosa. Pred njim sta še drugi Jupiter in Nebo, pred katera postavi prvega Jupitra, medtem ko na samem vrhu vlada Demogorgon, iz katerega izhajata večnost in kaos. Saturn se tako pojavi šele v tretji generaciji. Istoveten je s Časom, ki pa je določena dimenzija, zato Saturn ne sodi v sam začetek, kjer vladata Večnost in Kaos, ampak je njegova vloga v nastanku sveta omejena na kreacijo v območju zemeljskega sveta.

Drugače je pri Contiju (*Myth.* II.2 (str. 36)), ki svojo platonsko obarvano razlago Saturna kot časa, ki nastane ob gibanju neba, povezuje z besedilom orfiške himne, čeprav tam Kronos ni čas, ampak oče veka, *παγγενέτωρ αἰῶνος*.⁴⁷ Himna omenja njegovo veliko moč uničevanja in porajanja (*δαπαναῖς μὲν ἅπα ντα καὶ αὐξαις*), kar vsaj v prvem delu namiguje na pregovorni »zob časa«, in na staro maksimo, da čas uniči vse.⁴⁸ Saturn, ki mu pogosto pripisujejo uničevalno delovanje, je včasih ločen od Kronosa-časa, ki je njegov sin, včasih pa sovпада z njim, odvisno od tega, ali se poudarja razžiralna moč časa ali njegova vloga v kozmični ureditvi.⁴⁹ V Saturnovi ikonografiji to ponazarja predvsem njegovo požiranje lastnih otrok, ki po Contiju skupaj z dejanjem, ko te otroke izbruha, predstavlja *corruptio in generatio*, ki sta nujno posledici minljivosti v času.⁵⁰ Prav zaradi teh premen (*vicissitudines*), ki jim botruje čas, se tudi pojem časa prepleta s pojmom vesoljne narave, zaradi česar Conti citira besede Dionizija Halikarnaškega, da Saturn-čas zaobjema vesoljno naravo sveta (*universam mundi naturam*). Vendar mu je bližja novoplatonska razlaga, po kateri Saturn skupaj z Jupitrom in Venero predstavlja Božji um (*mentem illam divinam*), ki

47 *Orphica* H. 13.5. Prim. Platon, *Ti.* 37d (čas je »gibljiva podoba veka«).

48 Sofokles, *OC* 609.

49 Leone Ebreo, *Dialoghi d'amore*, 118 in 132. O zlivanju teh dveh likov v ikonografskem izročilu priča zbirka grafik, znanih pod imenom Mantegnov tarok (*Tarocchi del Mantegna*), kjer na ločenih kartah Saturna in Časa (*Chronico*) najdemo isti simbol urobora, ki predstavlja cikličnost časa brez začetka in konca.

50 Ta nujnost je po morda razlog, da se Saturn v Mantegnovem taroku z otožnim izrazom na obrazu pripravlja, da bo pogoltnil otroka, ki ga drži v rokah. Filozofi so za to okrutno dejanje našli vzvišeno razlago, in sicer željo Kronosa-Uma, da bi njegovi otroci-umske oblike/ideje ostali pri njem, v svetu Uma, in ne bi padli v snovni svet, ki ga predstavlja njihova mati Reja (Plotin, *Enn.* V 1(10).7.30–32). Za novoplatonske vplive na ikonografijo taroka gl. Germ, *Ikonološke študije* 63–139 (poglavje IMAGO MUNDI).

vse zaobjema. Saturn, Jupiter in Venera predstavljajo božji um na različnih nivojih, od najvišjega do najnižjega. Saturn je sin Neba/Boga, od katerega prihaja moč Božjega uma. Ta um se v območju etra imenuje Jupiter, ko pa se spusti v nižja telesa z namenom, da jih vzpodbudi k porajanju, se imenuje Venera. Saturn je zato vrhovni um, ki ureja zakone vesolja; je *providentia*, ki določa red, življenje in spremembe v usodah vseh bitij (*ad ordinem et vitam et mutationes omnium fortunarum pertineat*; *Myth.* II.2 (str. 40)). Contijeva razlaga trojnega uma je videti kot nekoliko poenostavljena Ficinova alegoreza božanske triade Saturn-Jupiter-Venera na višji ravni uma, kjer predstavljajo novoplatonsko triado bivanje-življenje-umevanje, in vesoljne duše, kjer pomenijo umevanje-gibanje-porajanje.⁵¹ V vsakem primeru pa ima Saturn vlogo najvišjega vesoljnega (angelskega, pri Ficinu) uma, *mens superna*. Njegovo vlogo Previdnosti pri Contiju lahko primerjamo s Panom pri Baconu, saj se tudi Saturn pojavlja v vlogi urejevalnega principa kozmične usode. Tudi tu je ta red podlaga nenehnih premen v vesolju, le da Pan predstavlja bolj pasivni, Saturn pa – podobno kot Protej – bolj aktivni in (pod vplivom novoplatonizma) umni princip. Njegova aktivna vloga je še zlasti podčrtana v novoplatonskih razlagah Saturna v paru z njegovo ženo Ops, ki v tem dvojcu predstavlja primarno snov, medtem ko je Saturn kreativni Um⁵² in vesoljna Previdnost.

Povezava Saturna-Časa s Previdnostjo je bogato podprta tako v literarnem kot ikonografskem izročilu, ki Previdnost večkrat prikaže s tremi obličji, (tudi živalskimi), ki predstavljajo sedanjost, preteklost in prihodnost, na ravni človeškega mikrokozmosa pa tri življenjska obdobja.⁵³ Ta povezava je posebej poudarjena in izčrpno komentirana v Ridewallovem spisu *Fulgentius metaphoralis* (14. stol.). Ridewall Previdnost imenuje tudi *creatrix omnium*, ki je vladala zlati dobi, s časom pa jo povezuje to, da je za razvoj modrosti in preudarnosti potreben čas. Tudi motiv požiranja otrok je razložen v kontekstu te povezave⁵⁴ kot delovanje previdnosti, ki se hrani sama s sabo oz. s svojimi deli. Saturnovo vedenje torej zajema vse, tako kot Protejevo, le da je pri Saturnu poudarjena tako cikličnost kot celovitost spoznanja, kar predstavlja tudi kača, ki grize svoj rep. Charles de Bovelles je pomen urobora razložil z mislijo, da je najbolj resnična modrost zavedanje sebe (*hominis in seipsum conversio per serpentem expressa*), kot je naročal že delfski rek. Samospoznanje v svojem temelju ni delitev lastnega

51 *De amore* II.7.

52 *Materia prima in intelletto, produttore dell'anima celeste* pri Leonu Ebreu, *Dialoghi d'amore*, 122F. Prim. Cristoforo Landino, *Disput. Camald.* 3 (str. 124 Lohe), kjer predstavljata kreativni par čas-snov.

53 O tem, kako staro je to izročilo, piše Panofsky v svoji razpravi »Titian's Allegory of Prudence: A Postscript«, 151–55.

54 Ta v resnici ni Fulgencijeva, temveč se najverjetneje opira na njegovo etimologijo Saturnovega imena kot *sacer* vošč, ki se nanaša na *quasi divinum sensum creantem omnia* (*Myth.* 1.2; gl. Chance, *Medieval Mythography* 2, 285). To etimologijo mimogrede omeni tudi Boccaccio, a brez navezave na Previdnost.

bistva, temveč neprekinjeno obračanje k sebi (*Liber de sapiente* XXVII) in posledica je razlikovanje, ne delitev, znotraj sebe, dveh koncev in srednjega dela. Spoznanje sebe in posledično modrost sta zato trojna (*trina*; *Liber de sapiente* XXVIII). Ta *vestigium trinitatis* najdemo tako pri Panu, kjer tri Parke, ki jim načeluje kot vladar usode, predstavljajo sedanost, preteklost in prihodnost,⁵⁵ kot tudi pri Proteju, ki je *ter maximus*, saj prav tako pozna vsa tri lica časa.⁵⁶

Prepletanje koncepta večnosti in časa pri Saturnu je mogoče pojasniti s pojmom veka (αἰών), ki ga ne smemo razumeti kot večnost v platonskem smislu času predhodne negibnosti bivanja, temveč v starejšem pomenu neskončnega trajanja, ki ni negibno, temveč dinamično: in če je grški naturalizem to dinamiko časa dojemal kot ciklično, je v krščanski kozmologiji linearna. To lahko opazujemo pri Baconovem delu *De sapientia veterum*, ki je zgodbo o Saturnovi kastraciji očeta apliciral na atomizem Demokrita, za katerega pravi, da si je prvi upal zagovarjati večnost snovi in zanikati večnost sveta (SV XII; *Coelum sive origines*). Slednjega je seveda ustvaril Bog, in sicer iz nekakšnega predstvarjenjskega kaosa, ki ga opisuje Sveto pismo. Čeprav je ta razlaga, podobno kot Boccacciova zgodba o Proteju, na koncu zvržena kot nekredibilno baje čutov (*oracula sensus*),⁵⁷ Baconov prikaz Saturna izstopa prav zaradi vloge snovi, ki mu jo nameni: predstavlja namreč nespremenljivo količino snovi, ki je ni mogoče povečati ali pomanjšati, kar je pravzaprav sporočilo Saturnove kastracije Urana. Gre za svet v njegovi kaotični fazi, ko so stvari nastajale in tudi hitro razpadle (to predstavlja njegovo požiranje otrok), zato je tu izrecno poudarjeno, da Venera, ki jo antično izročilo povezuje s skopitvijo Urana, nastane šele ob skopitvi Saturna, ko se obdobje kaosa zaključi in nastopi čas složnosti in porajanja. Tu smo torej daleč od podobe Saturna kot počela reda in razumnosti. Te najdemo pravzaprav več v Proteju kot snovi, ki v podrejenem položaju sobiva s Stvarnikom, dokler ne postane vir spoznanja za človeka.

ZAKLJUČEK

Prispevek je skušal prikazati, kako se je zlivanje duhovnega in čutno zaznavnega, ki je zaznamovalo renesančno filozofijo in umetnost, odražalo v nekaterih temeljnih pojmi filozofije in kozmologije v mitografskih besedilih izbranih treh avtorjev, ki so delovali v razponu skoraj treh stoletij. Med temi pojmi so duhovno in snovno počelo, previdnost, vesoljna harmonija, narava, čas in

⁵⁵ Leone Ebreo, *Dialoghi d'amore*, 112.

⁵⁶ Bacon, *De sapientia veterum* VIII; *Proteus sive materia*. Prim. orfiško himno Proteju (*Orphica H.* 25.5).

⁵⁷ Ti so že davno nehali govoriti resnico, ki jo poznamo *ex fide*, da namreč snov in stvarjenje pritičeta Stvarniku. Rossi, *Francis Bacon. From Magic to Science*, 83, opozarja na trenje med Baconovo religiozno in znanstveno držo.

večnost; skratka pojmi, ki so ob neomajni veri v krščanski kreacionizem vztrajali in se razvijali skozi čas, njihov razvoj pa se po mnenju teh piscev razodeva skozi skrito sporočilo antičnih mitov in nekaterih mitičnih figur. Obravnavanim likom Proteja, Pana in Saturna bi prav lahko pridružili še druge, na primer Prometeja, ki prav tako predstavlja kozmično previdnost in uvaja zlato človeško dobo tako kot Saturn, s katerim si večkrat deli vlogo nosilca civilizacije. Vendar bi se s tem odmaknili od teme, ki je začrtana v naslovu in s katero skuša članek opozoriti na kompleksno in na videz nasprotujočo si naravo pojmov, v katerih je renesančna misel iskala ključ za razumevanje antičnih pogledov na nastanek in ustroj sveta.

Sonja Weiss

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

sonja.weiss@ff.uni-lj.si

BIBLIOGRAFIJA

- Brumble, David H. *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance A Dictionary of Allegorical Meanings*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1998.
- Capuder, Andrej, prev. Dante: *Božanska komedija*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1991.
- Caramella, Santino, ur. *Leone Ebreo: Dialoghi d'amore*. Bari: Laterza, 1929.
- Carman Garner, Barbara. »Francis Bacon, Natalis Comes and the Mythological Tradition«. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 33 (1970): 264–291.
- Chance, Jane. *Medieval Mythography 2. From the School of Chartres to the Court at Avignon, 1177-1350*. University Press of Florida, 2000.
- Chance, Jane. *Medieval Mythography 3. The Emergence of Italian Humanism, 1321-1475*. University Press of Florida, 2015.
- Cumont, Franz. »Les noms des planètes et l'astrolatrie chez les grecs«. *L'Antiquité Classique* 4/1 (1935): 5–43.
- Farmer, Stephen A., ur., prev. *Syncretism in the West: Pico's 900 Theses (1486). The Evolution of Traditional Religious and Philosophical Systems*. Tempe: Arizona State University, 1998.
- Garin, Eugenio, ur. *Charles de Bovelles: Liber de sapiente*. Torino: Einaudi, 1987.
- Germ, Tine. *Ikonološke študije*. Ljubljana: KUD Logos, 2016.
- Heath, Douglas Denon, Spedding, James, Ellis, Robert Leslie in Mifflin, Houghton, ur. *The Works of Francis Bacon. (15 Vols.)*. Boston : Houghton, Mifflin and company, 1900(?). Dostopno na: <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/metabook?id=worksfbacon>
- Iglesias Montiel Rosa María in María Consuelo Alvarez Morán, ur. in prev. *Natale Conti: Mitología*. 1988. Universidad de Murcia, 1988 (ponatis 2006).
- Joost-Gaugier, Christiane. *Measuring Heaven: Pythagoras and His Influence on Thought and Art in Antiquity and the Middle Ages*. Ithaca, New York in London: Cornell University Press, 2006.
- Joost-Gaugier, Christiane. *Pythagoras and Renaissance Europe: Finding Heaven*. New York: Cambridge University Press, 2009.

- Klibansky, Raymond, Panofsky, Erwin in Saxl, Fritz. *Saturn in melanholija. Študije o zgodovini filozofije narave, medicine, religije in umetnosti*. Prevod Alfred Leskovec. Ljubljana: Študentska založba, 2013.
- Kocijančič, Gorazd, prev. *Platon: Zbrana dela 1*. Celje: Mohorjeva, 2004.
- Lemmi, Charles W. *The Classic Deities in Bacon: A Study in Mythological Symbolism*. Johns Hopkins University Press, 1933.
- Liebschutz, Hans. *Fulgentius Metaforalis: Ein Beitrag zur Geschichte der antiken Mythologie im Mittelalter*. Leipzig: Teubner, 1926.
- Lohe, Peter, ur. *Cristoforo Landino: Disputationes Camaldulenses*. Firenze: Sansoni, 1980.
- Natalis Comitis *Mythologiae, sive explicationes fabularum libri decem*. Benetke, 1567.
- Morisot, Claude-Barthélémy. *Orbis maritimi sive Rerum in mari et littoribus gestarum generalis historia*. Dijon: Pierre Palliot, 1643.
- Mulryan, John in Brown, Steven, ur., prev. *Natale Conti's Mythologiae, Vols. 1–2*. Tempe, Arizona: ACMRS, 2006.
- Ogren, Brian. *The Beginning of the World in Renaissance Jewish Thought. Ma'aseh Bereshit in Italian Jewish Philosophy and Kabbalah, 1492–1535*. Leiden in Boston: Brill, 2016.
- Pàmias, Jordi. »The Reception of Greek Myth.« V: *Approaches to Greek Myth*, ur. Lowell Edmunds, 44–83. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990 (ponatis 2014).
- Panofsky, Erwin. »Titian's Allegory of Prudence: A Postscript«. V: Panofsky, Erwin. *Meaning in the Visual Arts. Papers in and on Art History*:146–168. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books, 1955.
- Pepin, Ronald E. *The Vatican Mythographers*. New York: Fordham University Press, 2008.
- Pingree, David, ur. *Picatrix. The Latin Version of the Ghāyat Al-Hakīm*. London: The Warburg Institute, 1986.
- Rossi, Paolo. *Francis Bacon. From Magic to Science*. Prev. Sacha Rabinovitch. London: Routledge & Kegan Paul, 1968.
- Seznec, Jean. *The Survival of the Pagan Gods*. Prevod Barbara F. Sessions. New York: Harper & Brothers, 1961.
- Solomon, Jon, ur. in prev. *Giovanni Boccaccio: Genealogy of the Pagan Gods (2 Vols.)*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2011.

IZVLEČEK

Članek analizira vzporednice in odstopanja v ambivalentnem prikazu treh likov grško-rimske mitologije (Pana, Proteja in Saturna), ki so jih renesančni avtorji v svojih kozmoloških razlagah mitov povezovali s snovnim počelom in jim obenem pripisovali lastnosti Božje previdnosti in celo kreativnega počela. Osredotočili se bomo predvsem na dela treh piscev: Boccaccio je s svojo kompilacijo *Genealogiae deorum gentilium* sicer še zastopnik srednjeveške mitografije, a je zaradi svojega bolj znanstvenega in kritičnega pristopa pomemben vir za renesančne mitografe, med katerimi je tudi Natale Conti s filozofsko-moralistično obarvanim delom *Mythologiae*, katerih sledove lahko zaznamo v nekaterih spisih Francis Bacon (zlasti *De sapientia veterum*), kjer avtor podaja svoje znanstvene in filozofske poglede na antični mit in njegovo vlogo v razvoju človeškega vedenja.

Ključne besede: mit, alegorija, kozmologija, snov, renesansa

ABSTRACT

Pan, Proteus, and Saturn as *Materia Providens* in the Cosmological Interpretations of Renaissance Mythographers

The paper examines the parallels and divergences in the ambivalent portrayal of three figures from Greco-Roman mythology – Pan, Proteus, and Saturn – whom Renaissance authors associated with the material principle in their cosmological interpretations of myth. At the same time, to these figures were ascribed qualities of divine providence and even creative power. The focus is on three writers: while Boccaccio's compilation *Genealogiae deorum gentilium* remains representative of medieval mythography, his more scientific and critical approach makes him an important source for Renaissance mythographers, including Natale Conti. In turn, Conti's philosophical-moralist work *Mythologiae* left traces in some of Francis Bacon's writings, particularly in *De sapientia veterum*, where Bacon presents his scientific and philosophical views on ancient myths and their role in the development of human knowledge.

Keywords: myth, allegory, cosmology, matter, Renaissance

Didaktika grščine

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.137-174>

Jerneja Kavčič

Nova grščina za klasične filologe: prvi koraki

Namen pričujoče objave je pokazati, kako uporabiti staro grščino kot osnovo za učenje novogrškega jezika. Temelji na opažanju, da se lahko velik del bese-dišča, pa tudi slovničnih oblik stare grščine uporabi v novi grščini, ne da bi se pravil slednje posebej učili. Ideja se morda zdi nenavadna, ker se tudi klasični filologi učenja nove grščine ponavadi lotijo s pomočjo enega od številnih uč-benikov, namenjenih učenju nove grščine kot tujega jezika. Ti na podobnosti med staro in novo grščino praviloma ne opozarjajo niti jih ne skušajo izkori-ščati, vse to pa velja tudi za učbenike, ki v svojem naslovu trdijo, da so nastali za potrebe klasičnih filologov.¹

A jezikovna dejstva govorijo drugače: kdor pozna vsaj osnove starogrškega jezika, lahko te uporabi tudi pri učenju nove grščine. Abecedo denimo, ki se danes uporablja za zapisovanje starogrških besedil in je v resnici zgolj ena od različic starogrškega alfabeta, Grki uporabljajo v nespremenjeni obliki še da-nes. Še več, vsaj nekatere črke novogrškega alfabeta lahko pravilno preberemo, če smo se kadar koli naučili starogrške pisave; to denimo velja za črke α, ε, ι, ο, ου, κ, π, τ, ρ, φ, χ, pa tudi za dvočrkje ου. Res je sicer, da nekatere od teh črk izgovarjamo enako kot v novi grščini zato, ker je naš šolski izgovor stare gr-ščine zgolj približek avtentičnega starogrškega izgovora in ne ker bi jih enako izgovarjali stari Grki.² Od prej naštetih to velja zlasti za črki φ in χ, ki sta se v stari grščini izgovarjali kot [ph] oz. [kh], medtem ko ju pri pouku stare gršči-ne izgovarjamo kot [f] oz. [h] ali enako kot v novi grščini. To je z vidika nove grščine okoliščina, ki olajša njeno učenje. Tovrstni pojavi pa niso omenjeni

1 V zadnjih letih in desetletjih so nastali najmanj trije tovrstni učbeniki: Natalia Laiou, ur., *Nέα Ελληνικά για κλασικούς φιλόλογους*, Atene: Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, 1999; Vassiliki Kavagia, ur., *Διαδρομές από Αρχαία στα Νέα Ελληνικά*, Atene: Εκδοτική Άλφα, 2009; Ilias Kolokouris, *Modern Greek for Classicists: A Graded Reader*, New York: Paideia Institute, 2020.

2 Obstaja več različic Erazmove izgovarjave. Pričujoči prispevek izhaja iz tradicije, kakršna se je uveljavila v slovenskem šolskem sistemu.

zgolj na pisavo. Številne besede, ki se jih naučimo pri pouku stare grščine, lahko uporabimo v novi grščini, ne da bi se posebej učili njihove izgovarjave ali pomena. To denimo velja za besede φίλος »prijatelj«, χώρα »dežela«, κρέας »meso«, κακός »slab«, νέος »nov, mlad« in številne druge.³

Na tovrstnih pojavih temelji pričujoča metoda, ki na začetni stopnji poučarja podobnosti med staro in novo grščino ter postopoma uvaja glasoslovne, oblikoslovne, skladenjske in leksikalne razlike. Uporabljamo jo pri pouku nove grščine, še zlasti na poletni šoli, ki smo jo v sodelovanju z Univerzo v Atenah, z Ohio State University ter z Masarykovo univerzo v Brnu prvič organizirali na Univerzi v Atenah poleti l. 2023, drugič pa na isti univerzi v letošnjem letu. Gradivo v nadaljevanju skuša klasičnemu filologu, ki pozna osnove starogrške slovnice ter nekaj osnovnega besedišča, pokazati, kako lahko to znanje uporabi pri učenju nove grščine. Namenjeno je samostojnemu učenju (zato so v opombah pod črto navedene rešitve nalog), obenem pa ga je mogoče občasno – in če to dopuščajo časovni okviri – uporabljati tudi pri šolskem pouku stare grščine. Ideja ni povsem nova, saj tudi nekateri tujejezični učbeniki stare grščine, namenjeni srednješolski rabi, v svoje gradivo vključujejo elemente nove grščine.⁴

Z uvajanjem gradiva, ki sledi v nadaljevanju, je smiselno začeti potem, ko so učenci utrdili znanje starogrške pisave in izgovarjave in ko obvladajo tudi prezent glagolov prve konjugacije, pridevnike tipa σοφός ter osebne zaimke, 1. in 2. deklinacijo ter pogostejše besede 3. deklinacije (npr. ὄνομα »ime«, κρέας »meso«). Posamezne naloge pa je mogoče uporabiti že prej; tak primer so naloge v poglavjih 1. 2. in 1. 4., ki opozarjajo na podobnost med pisnimi oblikami nekaterih starogrških in novogrških besed.

1. IZRAŽANJE IMENA, ERAZMOVA IN NOVOGRŠKA IZGOVARJAVA, NOVOGRŠKI PRAVOPIS, GLAGOLI V AKTIVNEM PREZENTU

1.1. Izražanje imena

Zapišite v stari grščini skupaj z določnim členom. V drugem in tretjem primeru uporabite oblike nepoudarjenih zaimkov.⁵

3 Statistični podatki in dodatni primeri: Jerneja Kavčič, Brian D. Joseph in Christopher Brown, »Teaching Modern Greek to Classicists: Taking Advantage of Continuity«, *Keria: Studia Latina et Graeca* 22, št. 2 (2020): 119–139.

4 Primer: Andreas Weileder in Herbert Mayerhöfer, ur., *Kairos*, Bamberg: Buchners Verlag, 2013. O tem in drugih podobnih poskusih gl. Jerneja Kavčič, »The representation of Modern Greek in Ancient Greek textbooks: A linguistic perspective«, *Vestnik za tuje jezike* 12, št. 1 (2020): 75–93.

5 Rešitve: τὸ ὄνομα, τὸ ὄνομά μου, τὸ ὄνομά σου.

ime _____
 moje ime _____
 tvoje ime _____

Isti izrazi se uporabljajo tudi v novi grščini, le da se pri zapisu opuščata znamenji za pridih in gravis:⁶

ime _____
 moje ime _____
 tvoje ime _____

Kljub nekoliko drugačnemu zapisu pa Erazmova izgovarjava stare grščine v tem primeru ustreza novogrški izgovarjavi. Tovrstne besede je mogoče uporabiti tudi v dialogih, kakršen je spodnji:⁷

To όνομά σου; _____
 Ουρανία. _____

Preberite zgornji dialog in pri tem upoštevajte, da se samoglasnik o v novi grščini izgovarja razmeroma široko (kot v slovenščini v besedi »oče«).

Z Erazmovo izgovarjavo lahko pravilno preberemo tudi nekatere druge besede in stavke. Mnoge od teh besed imajo poleg tega v novi grščini vsaj približno enak pomen kot v stari grščini. Mnoge besede razumemo tudi zato, ker gre za izposojenke iz modernih jezikov. Na primer:⁸

Έχω πολλά νέα. _____
 Σ' ακούω. _____

Τι νέα; _____
 Όλα καλά. _____

Πίνετε αλκοόλ; _____

Έχετε κόκα κόλα; _____

V drugih primerih lahko tudi z Erazmovo izgovarjavo pravilno preberemo novogrške stavke, a jih morda ne bomo povsem pravilno razumeli, ker so razlike med staro in novo grščino večje. Na primer:

6 Rešitve: το όνομα, το όνομά μου, το όνομά σου.

7 Pomen: Tvoje ime? - Urania.

8 Pomeni stavkov: Imam veliko novic.- Poslušam te./ Kaj je novega?- Vse v redu. / (Ali) pijete alkohol? / Imate kokakolo?«

Πώς σε λένε;
Με λένε Μαρία.

Kako ti je ime?
Ime mi je Maria.

Τα λέμε!

Se vidimo.

Πώς τα πας;
Έτσι κι έτσι.

Kako ti gre?
Tako, tako.

Čeprav sta si stara in nova grščina do določene mere podobni, ju torej ločijo tudi številne razlike. Tako moramo v stavku »Moje ime je ...« uporabiti glagolsko obliko εἶναι, ki se v novi grščini izgovarja kot [íne] in pomeni »je« ter »so«. V novi grščini je to torej oblika za 3. os. edn. in mn. prezenta glagola biti. To je beseda, ki ji lahko rečemo lažni prijatelj: ima namreč tako rekoč identično pisno podobo kot starogrški nedoločnik εἶναι (če se izvzame zapis naglasa), a se od slednje bistveno razlikuje tako po izgovarjavi kot po pomenu. Omeniti velja, da z zgodovinskega vidika med besedama ni povezave: novogrška oblika εἶναι namreč ne izhaja iz nedoločnika glagola biti, temveč iz brezosebnega glagola εἶναι »da se«.⁹

»Moje ime je Petros« se tako v novi grščini reče:

Το όνομά μου είναι Πέτρος.

Povejte v novi grščini:¹⁰

Moje ime je ...

1.2. Novogrški pravopis

Novogrška abeceda je enaka abecedi, ki se uporablja za zapis starogrških besedil, nekoliko se razlikuje zgolj raba diakritičnih znamenj. Ta pravopis so Grki uvedli šele leta 1981. Temeljne značilnosti:

- uporablja se samo eno naglasno znamenje, stari akut, ki se zapisuje na večzložne besede in nadomešča tudi cirkumfleks in gravis:

Novogrško
το όνομα
γλώσσα

Starogrško
τὸ ὄνομα
γλῶσσα¹¹

9 Oblika je nastala po analogiji z ostalimi oblikami glagola biti, ki je že v antiki prevzel mediopasivne končnice; vmesna oblika, izpričana v bizantinskih besedilih, je εἶναι.

10 Rešitev: Το όνομά μου είναι...

11 Atiški -ττ- se praviloma nadomešča s sklopom -σσ-. Gre za razvoj, ki je bil končan že razmeroma zgodaj v antiki (proti koncu klasične dobe).

Kot kažejo navedeni primeri, se pri besedah, ki imajo v stari in novi grščini enako pisno podobo, praviloma ohranja mesto naglasa;

- šibki in ostri pridih se opuščata tako v govoru kot v pisavi:

Novogrško	Starogrško
όνομα	ὄνομα
ο	ὀ

- enozložnice se pišejo brez naglasa:

Novogrško	Starogrško
προς	προς (πρὸς)

Izjeme so: πού »Kje?/Kam?«, πώς »Kako?« in ἡ »ali« (loč.). Nenaglašene različice teh besed pomenijo: που »ki«, πως »da«, η (dol. člen, im. edn ž.);

- dve piki označujeta dvozložni izgovor: φαῖ [faí]
- na znamenja za starogrške dvoglasnike se naglas zapisuje na drugi del, tako kot v stari grščini. Naglas na prvem delu pomeni dvozložni izgovor: τσάι [tsái].

1.2.1. Vaje

Spodnje besede ohranjajo v novi grščini enako pisno podobo in naglasno mesto kot v stari grščini. Zapišite njihov naglas v skladu z novogrškimi pravopisnimi pravili:

φίλος	τυχη	σωμα
καλος φίλος	η τυχη	το σωμα
αλλος	κρεας	το κρεας
ανεμος	Μουσα	η ψυχη
αληθεια	η αληθεια	νεος
τα νεα	κακα νεα	τα νεα μου
φως	σκια	μια

Označene besede ohranjajo v novi grščini enak pomen kot v stari grščini, poleg tega jih lahko pravilno izgovorimo zgolj z znanjem stare grščine. Preberite te besede in navedite njihov pomen.¹²

¹² Rešitve: φίλος »prijatelj«, τύχη, σώμα, καλός φίλος, η τύχη, το σώμα, άλλος »drug«, κρέας »meso«, το κρέας »meso«, άνεμος »veter«, Μούσα »muza«, η ψυχή, αλήθεια, η αλήθεια, νέος, τα νέα »novice«, κακά νέα »slabe novice«, τα νέα μου »moje novice«, φως, σκιά, μία.

1.3. Izgovarjava dvočrkij αι in ει

Kot kaže primer besede εἶναι [íne], se v novi grščini izgovarjata:

αι [e] (široko, podobno kot slov. »jezik«), enako kot ε
 ει [i]

Razlike med starogrško in novogrško izgovarjavo so v resnici še bistveno večje (gl. sp., 2.1.). Kljub temu pa lahko pravilno razumemo in preberemo številne novogrške besede in stavke, zgolj če upoštevamo navedeno razliko. Mednje sodijo naslednje zelo pogoste novogrške besede, ki vse izhajajo iz stare grščine:

και [ke] »in«, »tudi«
 ναι [ne] »da«
 εκεί [eki] »tam, tja«

V spodnjih stavkih so poleg εἶναι, ναι in και uporabljene besede, ki jih lahko pravilno razumete zgolj z znanjem stare grščine. Stavke preberite in prevedite!¹³

Ἔχω καλά και κακά νέα.

Ἔχω και άλλα νέα.

Τι εἶναι εκεί;

Τι έχεις;

(Tudi: »Kaj ti je?«)

Ο Πέτρος έρχεται; - Ναι, έρχεται.

1.3.1. Vaje

Sestavite dialoge:

- oseba vpraša drugo osebo, kako ji je ime. Slednja odgovori, da ji je ime Katerina. Dialog izrazite na dva načina:¹⁴

¹³ Pomeni: Imam slabe in dobre novice. Imam tudi druge novice. Kaj je tam? Kaj imaš? (Ali) Peter prihaja? - Da, prihaja.

¹⁴ Rešitvi: Το όνομά σου; - Κατερίνα. / Πώς σε λένε; - Κατερίνα.«

- oseba vpraša drugo osebo, kako ji gre in ali je (z njo) vse v redu. Odgovor je pritrdilen.¹⁵

Uredite besede v dialog! Vse besede imajo enako pisno obliko in pomen v stari in novi grščini, naglašene besede pa imajo v novi grščini naglas na istem zlogu kot v stari grščini.¹⁶

; ; ' ' επεσεες εχεις τι _____
 . ναι _____

εκει ειναι τι ; ' '
 σκια μια ειναι ' ' ' . _____

Πετρος ο ειναι που ; ' ' '
 ερχεται ' . _____

ο Πετρος ειναι και που ; ' ' '
 αλλα ειναι ερχεται εκει , ' ' ' ' _____

1.4. Novogrški glagol: uvod

Če upoštevamo novogrški izgovor dvočrkij ει in αι (gl. 1.3.), lahko pravilno preberemo tudi številne novogrške glagolske oblike.

Nova grščina ime dve konjugaciji, pri čemer prvo sestavljajo zlasti novogrški nasledniki nekdanjih tematnih glagolov, na primer έχω »imam«, πίνω »pijem«. V novi grščini zelo pogost glagol je κάνω »storim, počnem«, naslednik starogrškega glagola κάμνω »trudim se«. V novogrško 2. konjugacijo sodijo po večini nasledniki starogrških skrčenih glagolov, pri čemer pa so se izgubili glagoli na -όω; nekateri izmed njih so prešli med neskrčene glagole (npr. πληρώω > πληρώνω »plačam«). Nekateri glagoli, ki jih poznamo iz stare grščine kot neskrčene tematne glagole, so po drugi strani danes podskupina 2. konjugacije, mednje pa sodi tudi naslednik enega najpogostejših starogrških glagolov, λέω »pravim« (< λέγω).

Atematnih oz. glagolov na -μι v novi grščini ni. To pomeni, da so se opustili ali pa preoblikovali prezentovo osnovo, kot denimo naslednji glagoli:

¹⁵ Rešitev. Πώς τα πας; Καλά; - Ναι, καλά.

¹⁶ Rešitve: Τι έχεις; Έπεσεες; -Ναι. / Τι είναι εκεί; - Είναι μία σκιά. (ali: Μία σκιά είναι.) / Πού είναι ο Πέτρος; Έρχεται./Και ο Πέτρος, πού είναι; - Εκεί είναι, αλλά έρχεται. (ali: Είναι εκεί, αλλά έρχεται.)

κερνάω »plačam, častim« (< κεράννυμι), δίνω »dam« (< δίδωμι), ανοίγω »odprem« (< ανοίγνυμι). Glagol biti je povečini prevzel pasivne končnice in ima nepravilno spregatev.¹⁷

Nova grščina ima aktiv in pasiv ter naslednje čase: prezent, aorist, imperfekt, futur in perfekt. Perfekt in futur sta novi tvorbi, pri čemer za razlike od stare grščine futur ločuje med dovršnimi in nedovršnimi oblikami. Oblike ostalih časov so v veliki meri podedovane iz stare grščine.

Spodaj so navedene oblike indikativa prezenta aktiva nekaterih spregativnih vzorcev. Če izhajamo iz primerjave s staro grščino, so slednji brez dvoma najbližje oblike glagolov prve konjugacije. Manjkajoče oblike imajo v novi grščini enako pisno obliko kot v stari grščini, tako da jih lahko dopolnimo sami (paziti pa je treba na izgovor):¹⁸

Πίνω »pijem« (1. konjugacija)

	Ednina	Množina
1. os.	πίνω	πίνουμε
2. os.		
3. os.		πίνουν

Zelo pogosta v novi grščini sta tudi glagola έχω »imam« in κάνω »storim, počnem«. Slednji se uporablja tudi v spodnjih frazah:

Τι κάνεις;	Kako si? / <i>dobesedno</i> Kaj počneš?
Τι κάνετε;	Kako ste? (množina in vikanje) / <i>dobesedno</i> Kaj počnete?
Πόσο κάνει...;	Koliko stane?
Πόσο κάνουν...;	Koliko stanejo?

Iz stare grščine dobro znani glagol χαίρω »veselim se« se po drugi strani uporablja zgolj v nekaterih okamenelih izrazih, medtem ko ga sicer nadomešča pasivni χαίρομαι:

Χαίρετε! Pozdravljeni!
(formalni pozdrav; starogrška ednina *Χαίρε se ne uporablja.)

λέω »pravim, rečem« (podrazred 2. konjugacije)

17 V splošnem velja, da je še nekoliko bolje od prezentove ohranjena aoristova osnova. Glagol »pasti« je denimo ohranil aoristovo osnovo πεσ-, medtem ko se je prezentova osnova po zgledu aoristove preoblikovala v πέφτω.

18 Manjkajoče oblike: πίνεις [pínis] (2. os. edn.), πίνει [píni] (3. os. edn.), πίνετε (2. os. mn.).

	Ednina	Množina
1. os.	λέω	λέμε
2. os.	λες	Λέτε
3. os.	λέει	Λένε

Te oblike se med drugim uporabljajo v že znanih frazah, gl. zg., 1.1.:

Πώς σε λένε; Με λένε Μαρία. Kako ti je ime? Ime mi je Maria.
Τα λέμε! Se vidimo/vidiva!

Pogostejši glagoli tega vzorca so tudi:¹⁹

ακούω _____ (*enak pomen kot v stari grščini*)²⁰
πάω (< ὑπάγω) »grem«, vzporedna oblika je πηγαίνω (pravilni glagol
1. konjugacije)
τρώω (< τρώγω) »jem«

Primeri:

Πώς τα πας; Kako ti gre?
Πάμε! Gremo!
Μ' ακούς; Ναι, σ' ακούω. Me slišiš? Da, slišim te.

Še bolj se od starogrškega vzorca oddaljuje glagol biti. Oblike razen že znane εἶναι »je/so« so navedene v poglavju 2.2.

1.4.1. Vaje

Dopolnite manjkajoče oblike:²¹

Ο Πέτρος _____ (έχω) πολλούς φίλους.
Ο Πέτρος _____ (είμαι) φίλος μου.
Ο Κώστας και ο Πέτρος _____ (πίνω) κόκα κόλα.
Τι _____ (έχω) ο φίλος σου;
_____ (χαίρω), κυρία Μαρία!

¹⁹ Poleg tega v ta razred sodijo še: φάω (dovršna oblika glagola τρώω), κλαίω »jočem«, καίω »žgem«, φταίω »kriv sem«.

²⁰ Torej: slišim, poslušam.

²¹ Rešitve: έχει, είναι, πίνουν, έχει, Χαίρετε, πας, λένε.

Πού _____ (πάω), φίλε μου;
 Πώς σε _____ (λέω); - Με λένε Μαρία.

Spremenite glagolske oblike iz ednine v množino in obratno!²²

Έχω πολλούς φίλους. _____
 Πίνουν κόκα κόλα. _____
 Έχετε νέα; _____
 Τι κάνεις; Όλα καλά; _____
 Ακούω πολλά. _____
 Τι λέτε; _____
 Τι λέει; _____
 Με ακούς; _____
 Τρώω κρέας. _____
 Τρως κρέας; _____

Izpolnite razpredelnico z glagolskimi oblikami: κάνω, ακούει, κάνει, λες, έχεις, τρώτε, πίνετε, λένε, έχουν, κάνουμε, πάμε.²³

	1. konjugacija	2. konjugacija
1. os. edn.		τρώω
2. os. edn.		
3. os. edn.		
1. os. mn.		
2. os. mn.		
3. os. mn.		

Prevedite:²⁴

Jem meso. _____
 Jemo meso. _____
 Kako si? _____
 Imam veliko prijateljev. _____
 Me slišiš? _____
 Slišim te. _____

22 Rešitve: Έχουμε πολλούς φίλους. / Πίνει κόκα κόλα. / Έχεις νέα; / Τι κάνετε; Όλα καλά; / Ακούμε πολλά. / Τι λες; / Τι λένε; / Τρώμε κρέας. / Τρώτε κρέας.

23 Oblike prvega stolpca: κάνω, έχεις, κάνει, κάνουμε, πίνετε, έχουν. Oblike drugega stolpca: λες, ακούει, πάμε, τρώτε, λένε.

24 Rešitve: Τρώω κρέας. / Τρώμε κρέας. / Τι κάνεις; ali Πώς τα πας; / Έχω πολλούς φίλους. / Μ' ακούς; / Σ' ακούω. / Είμαι νέος. / Τα λέμε. / Έχω καλά νέα. / Έχω και κακά νέα.

Sem mlad. _____
 Se slišimo. _____
 Imam dobre novice. _____
 Imam tudi slabe novice. _____

1.5. Nekaj pisnih sporočil

Na podlagi znanja stare grščine lahko razumemo številna pisna sporočila. Spodnja sporočila zapišite z malimi tiskanimi črkami in jih prevedite:²⁵

KΙΝΔΥΝΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ _____
 ΤΕΛΟΣ ΕΡΓΩΝ _____
 ΝΙΚΗ Η ΘΑΝΑΤΟΣ _____
 (revolucionarno geslo)

Ta sporočila so lahko tudi kompleksnejša. Primer je naslednji verz grškega pesnika Konstantinosa Kavafisa, ki se je pred nekaj leti pojavljal na javnih prevoznih sredstvih v Atenah. Kaj pomeni?²⁶

ΞΕΝΟΣ ΕΓΩ ΞΕΝΟΣ ΠΟΛΥ _____

V pesmi Τα τείχη istega pesnika preberemo spodnji verz. Zapišite ga v skladu z modernimi pravopisnimi oblikami in spremenite povedek tako, da se bo skladal z moderno spregatvijo.²⁷

Μὲ τρώγει τὴν καρδίαν καὶ τὸν νοῦν αὐτὴ ἡ τύχη.

τρώγει = _____

Naslov pesmi Τα τείχη je še ena od besed z enako pisno obliko in pomenom v stari in novi grščini. Kaj pomeni?

Celo v modernem kvizu lahko naletimo na vprašanje, ki ga je mogoče razumeti in nanj odgovoriti zgolj na podlagi znanja stare grščine. Obkrožite pravilni odgovor!²⁸

25 Rešitev: κίνδυνος θάνατος »smrtna nevarnost«, τέλος έργων »konec del«, νίκη ή θάνατος »zmagaja ali smrt«.

26 Pomen: Tujec sem, zelo tujec.

27 Rešitev: Με τρώγει την καρδίαν και τον νουν αυτή η τύχη. »V srcu in umu me razjeda ta usoda.« Drugi del naloge: τρώει, Τα Τείχη »Zidovi«.

28 Pravilna rešitev: b).

Πώς ονομάζεται η θάλασσα, όπου έπεσε ο Ίκαρος;

- a) Κρητικό πέλαγος
- b) Ικάριο πέλαγος
- c) Ιόνιο πέλαγος²⁹

2. NOVOGRŠKA IZGOVARJAVA, POZDRAVI IN DRUGE KORISTNE FRAZE. OSEBNI ZAIMKI IN ZVALNIK

2.1. Temeljne razlike med starogrško in novogrško izgovarjavo

Poleg ι in ει se kot [i] izgovarjajo tudi η, οι in υ:

η [i]	οι, υ [i]
Καλημέρα [kaliméra]	Τροία [tría]
Καλησπέρα [kalispéra]	μοίρα [míra]
Καληνύχτα [kaliníhta]	οι φίλοι [i filí]
η μέρα [i méra]	λοιπόν [lipón]
σήμερα [símera]	ψυχή [psihí]
επίσης [epísis]	εσύ [esí]

Starogrški pridihnjeni in zveneči zaporniki so prešli v pripornike, pred [i] in [e] pa se γ izgovarja kot [j]; pa v tako se kot [j] izgovarja sklop γ + ει/ι + samoglasnik (npr. γιατί [jatí]):

β [v]	δ [ð]	γ [ɣ]	θ [v]
βρίσκω [vrísko]	εδώ [edó]	εγώ [egó]	ήρθες [írthes]
βρήκα [vríka]	δεν [ðen]	γλυκός [ɣlikós]	αλήθεια [alíθja]
πρόβλημα [prónlima]		θεός [θeós]	
		γεια σου [ja su]	
		γεια μας [ja mas]	
		γεια σας [ja sas]	
		γιατί [jatí]	

Drugi del starogrških dvoglasnikov se izgovarja enako kot β, torej [v], ki pred nezvenečimi glasovi (t.j. pred κ, π, τ, φ, θ, χ, σ, ξ, ψ) preide v [f]. Sicer je izgovor [av/ev]:

29 Pri oblikah pridevnikov se odraža odpad končnega -v, o čemer gl. sp., 4.2. O obliki θάλασσα gl. op. 11.

[av/ev]

αύριο [ávrio]

Εύβοια [évía]

[af/ef]

ευχαριστώ [efharistó]

ευχαριστούμε [efharistúme]

αυτός [aftós]

Črka ζ se izgovarja [z]:

ζωή [zoí]

πειράζω [pirázo], ονομάζω [onomázō], νομίζω [nomízo]

2.2. Osebni zaimki in spregatev glagola biti

Če je upoštevajo temeljne razlike med starogrško in novogrško izgovarjavo, je mogoče pravilno prebrati tudi oblike novogrških osebnih zaimkov. Značilnost večine teh oblik je, da se začenjajo na ε-. Vlogo osebnega zaimka za 3. os. edn. in mn. je prevzel zaimek αυτός [aftós], ki se v novi grščini uporablja tudi kot kazalni zaimek. Za razliko od ostalih osebnih zaimkov loči oblike za vse tri spole: αυτός [aftós] »on (ta)«, αυτή [aftí] »ona (ta)«, αυτό [aftó] »ona (to)«; množina: αυτοί [aftí] »oni (ti)«, αυτές [aftés] »one (te)«, αυτά [aftá] »ona (ta)«.

Oblike osebnih zaimkov in glagola biti v sedanjiku so naslednje:

	Ednina	Množina
1. os.	εγώ είμαι	εμείς είμαστε
2. os.	εσύ είσαι	εσείς είστε/είσαστε
3. os.	αυτός/αυτή/αυτό είναι	αυτοί/αυτές/αυτά είναι

2.2.1. Vaje

Spregajte skupaj z osebnimi zaimki: γράφω, ονομάζω, κάνω, λέω, τρώω!³⁰

Dopolnite z oblikami osebnih zaimkov:³¹

Σήμερα _____ δεν αισθάνομαι καλά.

Καλά είμαστε. _____, είσαστε καλά;

_____ δεν είμαστε καλά.

_____ είναι πολύ καλός άνθρωπος.

³⁰ Spregatve: εγώ γράφω, εσύ γράφεις, αυτός/ή/ό γράφει, εμείς γράφουμε, εσείς γράφετε, αυτοί/ές/ά γράφουν; εγώ ονομάζω, εσύ ονομάζεις, αυτός/ή/ό ονομάζει, εμείς ονομάζουμε, εσείς ονομάζετε, αυτοί/ές/ά ονομάζουν; εγώ κάνω, εσύ κάνεις, αυτός/ή/ό κάνει, εμείς κάνουμε, εσείς κάνετε, αυτοί/ές/ά κάνουν; εγώ λέω, εσύ λες, αυτός/ή/ό λέει, εμείς λέμε, εσείς λέτε, αυτοί/ές/άς λένε; εγώ τρώω, εσύ τρως, αυτός/ή/ό τρώει, εμείς τρώμε, εσείς τρώτε, αυτοί/ές/ά τρώνε.

³¹ Rešitve: εγώ, Εσείς, Εμείς, Αυτός, Αυτοί, Αυτή.

_____ είναι όλοι πολύ καλοί.
 _____ είναι πολύ καλή.

Dopolnite z oblikami glagola biti in prevedite!³²

Τι κάνεις, Μαρία, _____ καλά;
 Ναι, καλά _____. Εσύ, πώς _____.

2.3. Pozdravi in druge pogoste fraze

V spodnjih dialogih naletimo na nekaj novih besed in njihovih oblik, ki jih lahko razumemo na podlagi stare grščine. Kaj pomenijo?³³

αγάπη	_____
αγάπη μου	_____
αλήθεια	_____
γλυκός (< stgr. γλυκύς)	_____
κύριος, κύριε	_____
λείπω	_____
όνειρα (<i>im./tož. mn.</i>)	_____
χαρά	_____

Nekoliko drugačen pomen kot v stari grščini ima pridevnik καλός, ki pomeni »dober« in ne »lep«. (V tem pomenu se uporabljata zlasti pridevnika ωραίος in όμορφος). Pomen besede το πρόβλημα je po drugi strani dobro znan iz izposojenk v modernih jezikih. Novogrška oblika ohranja enako sklanjatev kot starogrški samostalniki srednjega spola na -μα in je torej naslednja:
 _____.³⁴

Drugi izrazi:

Γεια σου! »Živjo/Zdravo.«
 Γεια σας! »Pozdravljeni.« (*tudi vikanje*)
 Γεια μας! »Na zdravje.«
 Καλημέρα! »Dobro jutro/Dober dan.«
 Καλησπέρα! »Dober dan/večer.«
 Καληνύχτα! »Lahko noč.«

32 Rešitve: είσαι, είμαι, είσαι. Pomen: Kako si, Maria? Si v redu? - Da, sem v redu. In ti, kako si?

33 Pomeni: ljubezen, moja ljubezen, resnica, sladek, gospod (im.)/gospod (zvalnik), manjkam, sanje, veselje.

34 Rešitev: προβλήματα.

Πώς είσαι/Τι κάνεις; »Kako si?«
Πώς είστε/Τι κάνετε; »Kako ste?«

Έτσι κι έτσι. »Tako, tako.«
Όχι και τόσο καλά.
»Ne preveč dobro.«
Καλά. »Dobro.«
Μια χαρά. »Zelo dobro.«

Χαίρω πολύ. »Me veseli.«
Καλώς ήρθες! »Dobrodošel.«

Καλώς σας βρήκα.
»Dobro (, da) sem vas našel.«
(*odgovor na dobrodošlico*)

Καλώς ήρθατε! »Dobrodošli.«³⁵

Καλώς σας βρήκαμε.
»Dobro (, da) smo vas našli.«
(*odgovor na dobrodošlico*)

Επίσης. »(Hvala) enako.«
Άσε. »Pusti, Raje ne bi (govoril) o tem.«

Slika 1: Glasoslovno arhaična različica novogrške dobrodošlice (fotografija Jerneja Kavčič)

2.3.1. Vaja

Preberite dialoge in rešite nalogo!³⁶

I.

Καλημέρα, αγάπη μου, τι κάνεις;

II.

Γεια σας, κύριε Κώστα!

³⁵ Redkeje se uporabljajo tudi glasoslovno starejše oblike dobrošlice z aoristom ήλθα (gl. slika 1).

³⁶ Prevodi dialogov: I. Dobro jutro/dober dan, ljubezen moja, kako si?/Dobro sem, pa ti?/Tako, tako. Pogrešam te. II: Pozdravljeni, gospod Kostas./Pozdravljen, Filip, kako si?/Dobro sem, pa vi?/Vse v redu, hvala. III: Lahko noč, moj fant. Sladke sanje!./ Lahko noč, mama. IV: Živjo, Maria! To je Nikos./Me veseli./Enako. V: Pozdravljen, prijatelj, kako si?/Ne preveč dobro./Res? Zakaj?/Ah, imam veliko težav./Nič hudega. Takšno je življenje.VI: Dobrodošel, prijatelj./Dobro, (da) sem vas našel. VII: Dobrodošli!/Dobro, (da) smo vas našli. VIII: Moj bog, kaj si utrpel/se ti je zgodilo?/Padel sem, a je vse v redu.

Καλά είμαι, εσύ;
Έτσι κι έτσι. Μου λείπεις.

Γεια σου Φίλιππε, τι κάνεις;
Καλά είμαι. Εσείς;
Μια χαρά, ευχαριστώ.

III.
Καληνύχτα, αγόρι μου. Όνειρα γλυκά!
Καληνύχτα, μαμά.

IV
Γεια σου, Μαρία! Από δω ο Νίκος.
Χαίρω πολύ.
Επίσης.

V.
Γεια σου, φίλε μου, πώς είσαι;
Όχι και τόσο καλά.
Αλήθεια; Γιατί;
Άσε, έχω πολλά προβλήματα.
Δεν πειράζει. Έτσι είναι η ζωή.

VI.
Καλώς ήρθες, φίλε!
Καλώς σας βρήκα!

VII.
Καλώς ήρθατε!
Καλώς σας βρήκαμε!

VIII.
Θεέ μου, τι έπαθες!
Έπεσα, αλλά όλα καλά.

Poiščite novogrške ustreznice:³⁷

Res?	Όνειρα γλυκά!
Me veseli.	Δεν πειράζει.
Hvala enako.	Μου λείπεις.
Sladke sanje!	Χαίρω πολύ.
Saj je vseeno./Nič ne de.	Αλήθεια;
Takšno je življenje.	Θεέ μου!
Moj bog!	Έτσι είναι η ζωή.
Pogrešam te.	Επίσης.

Sestavite dialoge! V nekaterih primerih se zahteva raba zvalnika, pri čemer imajo vse oblike zvalnika enake končnice kot v stari grščini. Kot pomoč si lahko najprej preberete točko 2.4. spodaj!³⁸

- Zjutraj pozdravite prijatelja Aleksandrosa (Αλέξανδρος). Slednji vam odgovori in vas vpraša, kako se ste. Odgovorite, da ste v redu in se zahvalite.

³⁷ Zaporedje pravilnih odgovorov: Αλήθεια; Χαίρω πολύ. Επίσης. Όνειρα γλυκά! Δεν πειράζει. Έτσι είναι η ζωή. Θεέ μου! Μου λείπεις.

³⁸ Rešitve: Γεια σου, Αλέξανδρε. – Γεια σου, τι κάνεις; – Καλά είμαι, ευχαριστώ.

- Ura je okrog 2h. Gospodu Markopulosu (κύριος Μαρκόπουλος) rečete dober dan. On vam odzdravi.³⁹

- S prijatelji pridete na obisk in gostitelj vam izreče dobrodošlico. Vi odgovorite.⁴⁰

2.4. Zvalnik (vokativ)

Novogrški zvalnik v veliki meri ohranja starogrško obliko. Samostalniki moškega spola na -os (starogrška 2. deklinacija) imajo tako praviloma končnico ε:

ο φίλος »prijatelj«:	(Γεια σου,) φίλε!
ο κύριος Αλέξανδρος »gospod Aleksander«:	(Γεια σας,) κύριε Αλέξανδρε!

Zvalnik nima člena.

V nasprotju z zgornjimi primeri imajo nekateri samostalniki na -os zvalnik na -o. To velja zlasti za lastna imena z naglasom na predzadnjem zlogu:

ο Νίκος »Nikos«:	(Γεια σου,) Νίκο!
ο Πέτρος »Petros«:	(Γεια σου,) Πέτρο!

Ti samostalniki tvorijo zvalnik v skladu z najosnovnejšim pravilom, ki velja za vsa imena, ki se končujejo na -s: zvalnik se tvori tako, da se odbije končni -s:

ο Κώστας »Kostas«:	(Γεια σου,) Κώστα!
ο Γιάννης »Jannis«:	(Γεια σου,) Γιάννη!

Nekateri samostalniki της ohranjajo (v nasprotju z zgoraj povedanim) starogrško končnico -a. Ti zvalniki so dediščina starejšega knjižnega jezika ali *katarevuse*⁴¹ in se uporabljajo pri posebej vljudnem naslavljanju.

³⁹ Rešitev: Καλησπέρα, κύριε Μαρκόπουλε. – Καλησπέρα.

⁴⁰ Rešitev: Καλώς ήρθατε! – Καλώς σας βρήκαμε.

⁴¹ V rabi je bil do l. 1976.

ο κύριος καθηγητής »gospod profesor«: (Γεια σας,) κύριε καθηγητά.

Ostali samostalniki (t.j. samostalniki ženskega in srednjega spola) nimajo posebne zvalniške oblike. V tej vlogi se uporablja imenovalnik:

η Μαρία »Maria«

Καλημέρα, Μαρία.

2.4.1. Vaje

Dopolnite z oblikami zvalnika:⁴²

Τι κάνεις, _____ (φίλος μου).
 Πού πας, _____ (Φίλιππος);
 Είσαι καλά, _____ (Πέτρος);
 Χαίρετε, _____ (κύριος Παπαδόπουλος).
 Γεια σου, _____ (Μαρία).

Uporabite frazo Γεια σου/σας in zapišite pozdrave navedenim osebam:⁴³

prijatelju Stavrosu (ο Σταύρος)	Γεια σου, Σταύρο!
gospodu profesorju (ο κύριος καθηγητής)	_____
prijatelju Filipu (ο Φίλιππος)	_____
prijatelju Nikosu (ο Νίκος)	_____
gospodu Jannisu (ο κύριος Γιάννης)	_____
gospo Marii (η κυρία Μαρία)	_____

V spodnjem pozdravu nadomestite izraz »ljubezen« z izrazom »moja duša«, ki ima v novi grščini enako pisno obliko in pomen kot v stari grščini:⁴⁴

Καλημέρα, αγάπη. _____

Izberite pravilni odgovor:⁴⁵

Καλώς ήρθατε!

- a) Παρακαλώ.
- b) Καλώς σας βρήκαμε.
- c) Ευχαριστούμε.

⁴² Rešitev: Φίλε μου, Φίλιππε, Πέτρο, κύριε Παπαδόπουλε, Μαρία.

⁴³ Rešitev: Γεια σας, κύριε καθηγητά. / Γεια σου, Φίλιππε. / Γεια σου, Νίκο. / Γεια σας, κύριε Γιάννη. / Γεια σας, κυρία Μαρία.

⁴⁴ Rešitev: Καλημέρα, ψυχή μου.

⁴⁵ Rešitev: b).

2.5. Novogrške nikalnice

Nova grščina ima tri nikalnice, od katerih je z vidika stare grščine najmanj pričakovana oblika nikalnice δεν. Izhaja iz oblike nedoločnega zaimka οὐδέν, ki je (tako kot številne druge besede) izgubil nenaglašeni začetni samoglasnik.⁴⁶ Ta nikalnica se uporablja za zanikanje glagolskih, zlasti indikativnih oblik:

Δεν πειράζει.	Vseeno je.
Δεν έχω χρόνο.	Nimam časa.

Drugi dve nikalnici sta po obliki bližje stari grščini:

όχι: samostojna nikalnica

μη(v): zanika druge naklone izven indikative ter neosebne glagolske oblike

2.5.1. Vaje

Dopolnite odgovore!⁴⁷

Είσαι ξένος;	Ναι, _____
Είσαι Αμερικανός;	Όχι, _____
Είσαι Ελβετός;	Όχι, _____
Είσαι Σλοβένος;	Ναι, _____
Πίνεις κόκα κόλα;	Όχι, _____
Πίνεις αλκοόλ;	Όχι, _____
Έχεις πολλούς φίλους;	Ναι, _____
Τρως κρέας;	Όχι, _____ . Είμαι χορτοφάγος. ⁴⁸

2.6. Odlomek iz antičnega zasebnega pisma

Bistvene značilnosti novogrškega izgovora so se uveljavile že v prvih stoletjih po Kr. in tako smemo domnevati, da se izgovor grščine ob koncu antike ni bistveno razlikoval od današnjega. O tem najbolj pričajo pravopisne napake, ki jih opazimo na antičnih izvirnih zapisih, na primer v zasebnih pismih. Pisci, ki so pisali manj previdno ali grškega pravopisa niso povsem dobro poznali,

⁴⁶ To denimo velja tudi za besedi σπίτι »hiša« in μαρούλι »solata«, o katerih gl. sp., 3.5.

⁴⁷ Rešitve: Ναι, είμαι ξένος. Όχι, δεν είμαι Αμερικανός. Όχι, δεν είμαι Ελβετός. Ναι, είμαι Σλοβένος. Όχι, δεν πίνω κόκα κόλα. Όχι, δεν πίνω αλκοόλ. Ναι, έχω πολλούς φίλους. Όχι, δεν τρώω κρέας.

⁴⁸ Beseda χορτοφάγος pomeni »vegetarijanec«.

so namreč pogosto zamenjevali različne črke in dvočrkja, na primer $\epsilon\iota$ in ι , $\alpha\iota$ in ϵ ter $\omicron\iota$ in υ . Do tovrstnih napak je prihajalo, ker med izgovorom navedenih znamenj ni bilo več razlik: znamenji $\epsilon\iota$ in ι sta se izgovarjali kot [i], $\alpha\iota$ in ϵ [e] ter $\omicron\iota$ υ kot [ü].⁴⁹ Več primerov takih napak je zaslediti v spodnjem odlomku iz enega od številnih zasebnih pisem, ohranjenih v Egiptu helenistično-rimskega obdobja.

Označene besede zapišite po pravilih starogrškega pravopisa:⁵⁰

πέμψις μὲν Πίνδαρον εἰς τὴν πόλιν τὸν πεδιοφύλακα τῆς Διονυσιάδος, ἐπὶ ἐρώτησέ με Ἑρμοναξ εἶνα αὐτὸν λάβῃ εἰς Κερκεσοῦχα καταμαθῖν τὸν ἐλαιῶνα αὐτοῦ ἐπὶ πυκνός ἐστιν καὶ θέλει ἐξ αὐτοῦ ἐκκόψαι φυτὰ (P. Fay. 114, ll. 5–15, 100 po Kr.)

Pošlji mi v mesto Pindarja, poljskega čuvaja iz Dionisiade, ker me je Hermonaks prosil, da bi ga dobil v Kerkesuh, zato da bi pregledal njegov nasad oljk, ker je zaraščen in bi rad iz njega izsekal rastje.

Besedilo	Klasični grški pravopis
πέμψις	πέμψεις
μὲν	
ἐπὶ	ἐπεί
εἶνα	
καταμαθῖν	
θέλει	

3. IZGOVOR SKLOPOV ΜΠ, ΝΤ, ΓΚ. GLAVNI ŠTEVNIKI 1–100, SPOL IN ČLEN.

3.1. Izgovor sklopov μπ, ντ, γκ/γγ

Navedeni sklopi izgovarjajo kot zvaneči zaporniki, sredi besede imajo lahko nosniški prizvok.

μπ [b]	[mb] (sredi besede, neobvezno)
μπάνανα [banána]	εμπρός [e(m)brós]
μπράβο [brávo]	Αμπελόκηποι [a(m)belókipi]
μπριζόλα [brizóla]	

49 Zadnji dve znamenji sta prešli v [i] šele v bizantinski dobi, verjetno okrog 10. st.

50 Klasične oblike: μοι, ἴνα, καταμαθεῖν, θέλει.

μπιφτέκι [biftéki]
 μπουκάλι [bukáli]
 μπακλαβάς [baklavás]

ντ [d]	[nd] (sredi besede, neobvezno)
ντομάτα [domáta]	εντάξει [e(n)dáksi]
ντολμάς [doltmás]	πέντε [pé(n)de]
ντόπιος [dópios]	αντίο [a(n)dío]
	φαίνονται [féno(n)de], λέγονται [légo(n)de]

γκ [g]	[ng] = γγ (sredi besede, neobvezno)
γκαράζ [garáz]	αγγούρι [a(η)gúri]
γκολ [gol]	άγγελος [á(η)gelos]

3.1.1. Vaja

Zapišite z grškimi črkami:⁵¹

Barack Obama	_____
Umberto Eco	_____
Robert de Niro	_____
Leonardo da Vinci	_____
Bill Gates	_____
Vaš ime in priimek	_____

3.2. Glavni števniki 1-100

Sklop -ντ- je pogost tudi v novogrških glavnih števnikih, oblike katerih pogosto sovpadajo s starogrškimi. Dopolnite seznam z manjkajočimi glavnimi števnikih. V vseh primerih je pisna podoba števnik enaka starogrškemu.⁵²

0. μηδέν	20. είκοσι
1. ένας, _____ (= μιά), ένα	21. είκοσι ένας/μία (μια)/ένα
2. _____	22. είκοσι δύο
3. _____, _____	23. είκοσι τρεις/τρία
4. τέσσερις, τέσσερα	...

⁵¹ Rešitve: Μπαράκ Ομπάμα, Ουμπέρτο Έκο, Ρόμπερτ ντε Νίρο, Λεονάρντο ντα Βίντσι, Μπιλ Γκέιτς.

⁵² Manjkajoče oblike: μία, δύο, τρεις/τρία, πέντε, επτά, οκτώ, εννέα, δέκα, δώδεκα, δεκαπέντε, δεκαεπτά, δεκαοκτώ, δεκαεννέα.

5. _____	30. τριάντα
6. έξι	40. σαράντα
7. _____ (= εφτά)	50. πενήντα
8. _____ (= οχτώ)	60. εξήντα
9. _____ (=εννιά)	70. εβδομήντα
10. _____	80. ογδόντα
11. έντεκα	90. ενενήντα
12. _____	100. εκατό
13. δεκατρείς, δεκατρία	
14. δεκατέσσερις, δεκατέσσερα	
15. δεκά_____	
16. δεκαέξι (=δεκάξι)	
17. δεκά_____ (=δεκαεφτά)	
18. δεκά_____ (=δεκαοχτώ)	
19. δεκά_____ (=δεκαεννιά)	
20. είκοσι	

3.2.1 Vaje

Preberite števnike! Pri števnikih, ki ločijo oblike za različne spole, navedite obliko za srednji spol: 41, 51, 88, 95, 74, 35, 47, 96, 67⁵³

V spodnjem dialogu je rabljena beseda το κινητό, eden izmed novogrških neologizmov, tvorjenih na osnovi starogrških besed, in pomeni »mobilni telefon«. Zamislite si podoben dialog, ki bi lahko imeli s svojim znancem ali prijateljem! Pri tem števnikih izgovorite tako, da jih razdelite na desetice in enice!⁵⁴

Έχεις κινητό;

Ναι, έχω. Το κινητό μου είναι 0 30 44 56 24. Εσύ, έχεις κινητό;

Ναι, το κινητό μου είναι 0 70 45 64 44.

Na jedilnem listu označite besede, ki vsebujejo sklope μπ, ντ, γκ/γγ. Nato menu preberite in odgovorite na vprašanja pod tabelo!

53 Rešitve: σαράντα ένα (41), πενήντα ένα (51), ογδόντα οκτώ (οχτώ) (88), ενενήντα πέντε (95), εβδομήντα τέσσερα (74), τριάντα πέντε (35), σαράντα επτά (εφτά) (47), ενενήντα έξι (96), εξήντα επτά (εφτά) (67).

54 Številke se preberejo: μηδέν τριάντα, σαράντα τέσσερα, πενήντα έξι, είκοσι τέσσερα (0 30 44 56 24) in μηδέν εβδομήντα, σαράντα πέντε, εξήντα τέσσερα, σαράντα τέσσερα (0 70 45 64 44).

Ορεκτικά	
Ντολμάδες σπιτικοί με αυγολέμονο	7,00 ευρ.
Φάβα με κρεμμύδι και κάπαρη	4,60 ευρ.
Λουκάνικο αγριόχοιρου	8,50 ευρ.
Κολοκυθοκεφτέδες	5,00 ευρ.
Τζατζίκι με άνηθο και καρότο	3,50 ευρ.
Φέτα ψητή με σουσάμι και μέλι	5,00 ευρ.
Γραβιέρα	4,00 ευρ.
Σαλάτες	
Χωριάτικη	7, 00 ευρ
Πράσινη (μαρούλι, σπανάκι, λάλα, βινεγκρέτ)	7,50 ευρ.
Καλοκαιρινή (ντομάτα, ρόκα, κατίκι Δομοκού, σταφίδες, γλυκόξινη σάλτσα	6,50 ευρ.
Σταμναγκάθι	5,50 ευρ.
Κυρίως πιάτα	
Μουσακάς	7,50 ευρ.
Χοιρινό μπουκιές με πράσο και καρότο	8,00 ευρ.
Ρεβύθια με σπανάκι στη γάστρα	6,20 ευρ.
Ψητά	
Μοσχαρίσια μπριζόλα γάλακτος	15,00 ευρ.
Μπιφτέκι σχάρας	8,70 ευρ.
Κοτόπουλο φιλέτο σουβλάκι στη σχάρα	8,50 ευρ.
Χοιρινή μπριζόλα	8,50 ευρ.
Γλυκά	
Μπακλαβάς	5,00 ευρ.
Πανακότα	4,00 ευρ.
Σουφλέ σοκολάτας με παγωτό βανίλια	5,50 ευρ.

Odgovorite in pri tem upoštevajte, da je beseda ευρώ »envro« nepregibna:⁵⁵

Πόσο κάνει η φάβα;

Η φάβα κάνει τέσσερα ευρώ εξήντα.

Πόσο κάνει η πανακότα;

Πόσο κάνει η χοιρινή μπριζόλα;

Πόσο κάνει η μοσχαρίσια μπριζόλα;

Πόσο κάνει η φέτα ψητή;

Πόσο κάνει η γραβιέρα;

⁵⁵ Rešitve: Η πανακότα κάνει τέσσερα ευρώ. Η χοιρινή μπριζόλα κάνει οχτώ ευρώ πενήντα. Η μοσχαρίσια μπριζόλα κάνει δεκαπέντε ευρώ. Η φέτα ψητή κάνει πέντε ευρώ. Η γραβιέρα κάνει τέσσερα ευρώ.

Slika 2: Grško-angleški menu z besedo lamb »jagnje«, gr. αρνί, zapisano kot »lamp«, pod vplivom izgovora sklopa μπ (mp) kot [mb] (fotografija Jerneja Kavčič)

3.3. Člen in spol

Do sedaj spolu novogrških samostalnikov ni bilo namenjenega posebnega pomena. Tudi v tem primeru se namreč nova grščina v veliki meri ujema s staro grščino. Pri besedah, ki imajo v novi in stari grščini enako pisno obliko, se praviloma ohranja tudi spol in s tem določni člen (ki ga je seveda treba izgovoriti po pravilih novogrškega izgovora):

ο φίλος »prijatelj«

η ψυχή »duša«

το μέλι »med«

Vendar pa vse besede ne izhajajo iz stare grščine niti ne ohranjajo nujno prvotne pisne oblike, če je njihov izvor starogrški. Zato je treba poznati pravila za določanje novogrškega spola, ki pa so razmeroma preprosta. Spol v novi grščini je namreč mogoče določiti na podlagi imenovalniške oblike. Veljajo naslednja pravila:

- večina samostalnikov, ki se v im. edn. končujejo na -ς je moškega spola: ο φίλος »prijatelj«, ο ουρανός »nebo«. Mimo tega pravila so nekateri samostalniki na -ος ženskega ali srednjega spola; prvi nadaljujejo starogrška debla na -os ženskega spola in drugi starogrške samostalnike 3. deklinacije z osnovo na -s: η οδός »ulica«, το γένος »rod«; srednjega spola je tudi samostalnik το κρέας »meso«;
- samostalniki, ki se končujejo na -α ali -η so ženskega spola, npr. η νίκη »zmaga«, η μπριζόλα »zrezek«;
- ostali samostalniki so srednjega spola, pri čemer so najpogostejše končnice samostalnikov srednjega spola -ο, -ι in -μα: το μέλι »med«, το δώρο »darilo«, το πρόβλημα »problem«.

Zgoraj navedeni samostalniki moškega, ženskega in srednjega spola so sklonljivi. Nova grščina ima poleg tega tudi nesklonljive samostalnike. To so praviloma besede, ki so prevzete iz modernih tujih jezikov in se končujejo na različne končaje. Lahko so moškega, ženskega ali srednjega spola, pri čemer prevladuje srednji spol: το ίντερνετ »internet«, το γκαράζ »garaža«, το σουφλέ »sufle«, το ευρώ »euro«; a po drugi strani: ο εσπρέσο »espresso«. Slovnicični spol lahko tudi niha: ο καπουτσίνο in το καπουτσίνο »kapučino«.

3.3.1. Vaje

Dopolnite z oblikami določnega člena:⁵⁶

ραβανί	πόρτα	τηλέφωνο
σπίτι	σπανακόπιτα	τζατζίκι
μπακλαβάς	σουφλέ	λουκάνικο
πρόβλημα	κινητό	μουσακάς

Nova grščina ima tudi nedoločni člen, ki se sicer uporablja redkeje, po obliki pa sovпада z oblikami glavnega števника ena, torej: ένας (m), μια (ž.),⁵⁷ ένα (sr.). Pri zgornjih besedah navedite še oblike nedoločnega člena!

3.4. Pasivni prezent

Nova grščina ima aktiv in pasiv, pri čemer pasivne oblike nekaterih glagolov ohranjajo starogrški medijalni pomen. Ohranjenih je tudi nekaj deponentnikov, npr. έρχομαι »pridem«. Večina končnic pasivnega prezenta je zelo podobna starogrškim končnicam. V 2. os. edn. je ohranjena celo končnica -σαι, ki se je ponovno vzpostavila po analogiji z drugimi pasivnimi oblikami.

Dopolnite spregatev z manjkajočimo oblikami. V vseh manjkajočih primerih je pisna oblika enaka starogrški, seveda pa je treba paziti na spremenjen izgovor.⁵⁸

ονομάζω »imenujem« (1. konjugacija)

56 Rešitve: το ραβανί, η πόρτα, το τηλέφωνο, το σπίτι, η σπανακόπιτα, το τζατζίκι, ο μπακλαβάς, το σουφλέ, το λουκάνικο, το πρόβλημα, το κινητό, ο μουσακάς (določni člen); ένα ραβανί, μια πόρτα, ένα τηλέφωνο, ένα σπίτι, μια σπανακόπιτα, ένα τζατζίκι, ένας μπακλαβάς, ένα σουφλέ, ένα λουκάνικο, ένα πρόβλημα, ένα κινητό, ένας μουσακάς (nedoločni člen).

57 Nenaglašena oblika (μια [mja]) se uporablja kot določni člen ali kot glavni števnik, medtem ko se poudarjena oblika (μία [mía]) uporablja samo kot glavni števnik (v emfatični rabi).

58 Manjkajoče oblike: ονομάζομαι (1. os. edn.), ονομάζεται (3. os. edn.), ονομάζονται (3. os. mn.).

	Ednina	Množina
1. os.	ονομαζ_____	ονομαζόμαστε
2. os.	ονομάζεσαι	ονομάζεστε
3. os.	ονομάζ_____	ονομάζ_____

Pri glagolih tipa λέω je treba upoštevati, da se njihova osnova v vseh pasivnih oblikah končuje na -γ-, npr.:

Λέγομαι Πέτρος Γεργίου. Ime mi je Petros Georgiu.

To velja tudi za glagole kot ακούω, pri katerih ta glas ni podedovan iz stare grščine. Pasivna spregatev tega glagola je torej naslednja:

ακούω »slišim, poslušam« (podrazred 2. konjugacije)

	Edina	Množina
1. os.	ακούγομαι	ακουγόμαστε
2. os.	αγκούγεσαι	ακούγεστε
3. os.	ακούγεται	ακούγονται

3.4.1. Vaje

Izrazite ime na različne načine, v skladu s primerom:⁵⁹

Είμαι ο Πέτρος. = Με λένε Πέτρο. = Το όνομά μου είναι Πέτρος. =
Ονομάζομαι Πέτρος. = Λέγομαι Πέτρος.

Είμαι ο Γιώργος. = Με λένε _____.

Το όνομά μου είναι Μαρία. = Είμαι _____.

Είμαι ο Γιάννης. = Ονομάζομαι _____.

Dopolnite s pasivnimi oblikami!⁶⁰

Πότε _____ (έρχομαι) ο Πέτρος;

Πώς _____ (ονομάζω), κύριε;

Το κρέας αυτό δεν _____ (τρώω). Είναι χάλια.

Η φωνή σου δεν _____ (ακούω).

⁵⁹ Rešitve: Με λένε Γιώργο. / Είμαι η Μαρία. / Ονομάζομαι Γιάννης.

⁶⁰ Rešitve: έρχεται, ονομάζεστε, τρώγεται, ακούγεται.

Prevedite:⁶¹

Tudi ti, Peter?

Ne slišim dobro.

Ne jem mesa.

Sem vegetarijanec.⁶²

Meso je neužitno. (= Meso se ne je.)

3.5. Latinske besede v novi grščini

V antiki so bili govorniki grščine več stoletij podaniki rimske države. Latinščina v vzhodnem Sredozemlju sicer ni nikoli postala splošno sporazumevalni jezik niti se ni v celoti uveljavila v uradnih dokumentih. Kljub temu pa so govorniki grščine v stikih z latinščino že v antiki prevzeli nekaj latinskih besed, nekaterim izmed njih pa se je uspelo ohraniti vse do nove grščine.⁶³ Mednje sodijo:

σπίτι »hiša« < ὁσπῆτιον < lat. *hospitium* »gostoljubnost«

πόρτα »vrata« < lat. *porta* »vrata«

κάστρο »grad« < lat. *castra* »tabor«

λουκάνικο »klobasa« < lat. *Lucanicum* »vrsta klobase«

μαρούλι »zelena solata« < lat. *amarul(us)* »trpek«

άσπρος »bel« < lat. *asper* »hrapav, grob«

πουλί »ptica« in pripona -πουλο (npr. v besedi κοτόπουλο »piščanec«) < lat. *pullus* »mladič«

Na eno od zgoraj navedenih besed naletimo tudi v spodnji poznoantični grški šali. Poiščite jo in besedilo preberite v skladu s pravili novogrškega izgovora! V tem času je bil namreč izgovor grščine bližji današnjemu stanju kot stanju v klasični dobi.⁶⁴

Σχολαστικός βιβλίον αὐτοῦ ἐπιζητῶν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ μὴ εὐρίσκων, ὥς κατὰ τύχην μαρούλια ἤσθιεν, ἐπιστραφεὶς ἐπὶ τινος γωνίας εἶδε κείμενον τὸ βιβλίον. ὕστερον δὲ φίλῳ ἀπαντήσας ὁδυρομένῳ, ὥς τὴν στολὴν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἀπολέσαντι· Μὴ δυσφύρει, ἔφη, ἀλλὰ μαρούλια ἀγοράσας καὶ ἐσθίων αὐτὰ πρὸς τὴν γωνίαν ἐπιστραφεὶς πρόσσχες, καὶ εὐρήσεις αὐτά. (*Philogelos* 16)

61 Rešitve: Καὶ εσύ, Πέτρο; / Δεν ἀκούω καλά. / Δεν τρώω κρέας. / Εἶμαι χορτοφάγος. / Το κρέας δεν τρώγεται.

62 Gl. op. 48.

63 O latinskih besedah v stari grščini gl. Eleanor Dickey, *Latin loanwords in Ancient Greek: A lexicon and analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2023.

64 Gl. zg. 2. 6. Ta beseda je μαρούλια (v drugi in v predzadnjih vrstici), množinska oblika besede »solata«. Njena edninska oblika se je ob koncu antike glasila μαρούλιον ali μαρούλιν.

Knjižni molj je več dni iskal knjigo, a je ni našel. Ko pa je (nekega dne) slučajno jedel solato, je obrnil rob lista in tam zagledal knjigo. Kasneje je naletel na prijatelja, ki je žaloval, ker je izgubil plašč. Rekel mu je: »Ne bodi slabe volje, temveč kupi solato in jo začni jesti na robu, ko pa boš obrnil list, bodi pozoren, kajti našel ga boš.«

4. TOŽILNIK EDNINE, PRIDEVNIKI IN PREDLOGI; KAKO NAROČITI KAVO TER NEKAJ DODATNIH VOŠČIL IN POZDRAVOV

4.1. Kako naročiti kavo

V spodnjem dialogu manjkajo besede, ki jih poznate tudi iz stare grščine:

- »mleko«, tož. edn. (v. 5 in 6)
- »ena«: tož. edn., m. sp. (v. 3)
- »kaj?«
- »dva«: tož.

Dopolnite te besede, preberite dialog in odgovorite, ali so trditve pod dialogom pravilne (izberite σωστό »prav«) ali napačne (izberite λάθος »napaka, narobe«): ⁶⁵

– Καλημέρα!	
– Παρακαλώ;	
– _____ καφέ θέλω.	3
– _____ καφέ;	
– Ένα φραπέ μέτριο.	
– _____ βάζω;	6
– Ναι, θέλω ένα φραπέ μέτριο με _____	
– Ορίστε το φραπέ σου.	
– Ευχαριστώ. Πόσο κάνει;	9
– _____ ευρώ.	
– Ορίστε, πέντε ευρώ.	
– Τα ρέστα σου, τρία ευρώ.	12
	Σωστό
	Λάθος

⁶⁵ Rešitve: Έναν, τι, γάλα, γάλα, δύο. Rešitve odgovorov pod dialogom: vse trditve razen tretje (Ο Γιάννης θέλει καφέ) so napačne (λάθος).

Ο Γιάννης θέλει τσάι με μέλι.	_____	_____
Είναι βράδυ.	_____	_____
Ο Γιάννης θέλει καφέ.	_____	_____
Ο Γιάννης θέλει έναν ελληνικό καφέ.	_____	_____
Ο καφές κάνει 2 ευρώ 50.	_____	_____

4.2. Tožilnik ednine

Nova grščina ima štiri sklone: imenovalnik, rodilnik, tožilnik in zvalnik (o zvalniku gl. zgoraj 2.4.). Dajalnik je ohranjen samo v okamenelih izrazih, na primer v enem od stavkov v spodnjem dialogu. Za kateri izraz gre in kaj pomeni?⁶⁶

- Θεέ μου, τι έπαθες;
- Έπεσα, αλλά όλα καλά.
- Δόξα τω θεώ!

Tudi rodilnik se iz govorjenega jezika postopoma umika, medtem ko tožilnik ostaja zelo pogost sklon. Najpomembnejši diahroni proces, ki je vplival na njegovo tvorbo v novi grščini, pa je izguba končnega -v. Kot posledica tega procesa so nastale naslednje tožilniške oblike:

tož. edn. ngr. χώρα < tož. edn. stgr. χώραν
tož. edn. ngr. φίλο < tož. edn. stgr. φίλον

Tako se je izoblikovalo preprosto pravilo za tvorbo tožilnika ednine vseh novogrških samostalnikov. Pri samostalnikih moškega spola se odbije končni -ς:

tož. edn. ngr. φίλο < im. edn. ngr. φίλος
tož. edn. ngr. Πέτρο < im. edn. ngr. Πέτρος

Pri samostalnikih ženskega in srednjega spola pa je tož. edn. enak imenovalniku ednine:

tož. edn. ngr. χώρα = im. edn. ngr. χώρα
tož. edn. ngr. δώρο = im. edn. ngr. δώρο

⁶⁶ To je izraz δόξα τω θεώ »Hvala bogu« (nepravi diftongi so se poenostavili že v antiki, zato se *jota subscriptum* v zapisu opušča).

Tožilnik ednine se med drugim uporablja tudi za izražanje imena v stavki tipa »Με λένε...«. Primeri:

Με λένε Πέτρο. (< im. edn. Πέτρος)

Με λένε Μαρία. (< im. edn. Μαρία)

Nekatere besede se tudi v novi grščini končuje na -v. Primer so naketere krajše besede, ki končni -n ohranjajo pred samoglasnikom in zapornikom, sicer pa ga opuščajo. Mednje sodijo oblike določnega člena za tož. edn., ki se torej glasijo:

τον

την pred α, ε, αι, ι, ει, οι, υ, ου in κ, π, τ, ξ, ψ, μπ, γκ, ντ

το

Sicer pa se obliki za moški in ženski spol glasita το oz. τη. Oblike določnega člena so torej:

- ženski spol: την ali τη
 τη Μαρία (< η Μαρία)
 την Αλεξάνδρα; (< η Αλεξάνδρα)
 Primeri:
 Βλέπεις τη Μαρία; »Ali vidiš Mario?«
 Βλέπεις την Αλεξάνδρα; »Ali vidiš Aleksandro?«
- moški spol: τον ali το
 το Δημοσθένη; (< ο Δημοσθένης)
 τον Πέτρο; (< ο Πέτρος)
 Primeri:
 Ακούς το Δημοσθένη; »Ali slišiš Dimostenisa?«
 Ακούς τον Πέτρο; »Ali slišiš Petrosa?«
- srednji spol: το
 το παιδί (< το παιδί)
 το πρόβλημα (< το πρόβλημα)
 Primer:
 Βλέπω το παιδί. »Vidim otroka.«

Med besede, ki v tožilniku ednine lahko ohranjajo končni -v, sodi tudi tožilniška oblika števnik 1 za moški spol, ki se v im. edn. glasi ένας (prim. zg., 3.2). Končni -v se v tožilniku ednine v tem primeru lahko ohrani pred

istimi glasovi, kot se ohrani pri določnem členu za moški in ženski spol (gl. zg., 4.2.).⁶⁷ Primeri tožilniških oblik:

Έναν ελληνικό μέτριο, παρακαλώ. »Eno grško kavo s srednje veliko sladkorja, prosim.«

Ένα γαλλικό, παρακαλώ. »Eno francosko (kavo), prosim.«

4.2.1. Vaje

Dopolnite s tožilniškimi oblikami:⁶⁸

Με λένε _____ (Αλέξανδρος).
 Σε λένε _____ (Μαρία);
 Θέλω _____ (ο καφές) μου.
 Δυστυχώς δεν έχω _____ (χρόνος). (δυστυχώς »žal«)
 Πού έχεις _____ (το κινητό) σου;
 Γιατί δεν ακούς _____ (ο Πέτρος);

Med besede, ki izgubijo končni -v, sodi tudi nikalnica δεν. To se zgodi v enakih okoliščinah kot pri določnem členu (gl. zg. 4.2.) Dopolnite odgovore in bodite pozorni na obliko te nikalnice:⁶⁹

Θέλεις καφέ;	Όχι, _____.
Έχεις χρόνο;	Όχι, _____.
Βλέπεις;	Όχι, _____.
Ακούς καλά;	Όχι, _____.
Τρως κρέας;	Όχι, _____.

4.3. Novogrški pridevniki (ter nekaj dodatnih voščil in pozdravov)

Oblike večine novogrških pridevnikov so močno podobne starogrškim, tudi v tem primeru pa je treba upoštevati izgubo končnega -v. Prva od posledic je, da so pridevniške oblike za srednji spol izgubile končni -v, na primer:

⁶⁷ V govorjenem jeziku se pravilo postopoma opušta.

⁶⁸ Rešitve: Αλέξανδρο, Μαρία, τον καφέ, χρόνο, το κινητό, τον Πέτρο.

⁶⁹ Rešitve: Όχι, δε θέλω καφέ. / Όχι, δεν έχω χρόνο. / Όχι, δε βλέπω. / Όχι, δεν ακούω καλά. / Όχι, δεν τρώω κρέας.

καλός »dober« (m.), καλή »dobra« (ž.), καλό »dobro« (sr.)
κακός »slab« (m.), κακή »slaba« (ž.), κακό »slabo« (sr.)

Ta proces je zajel tudi tožilnik ednine, ki se tvori pri pridevniki po enakem pravilu kot pri samostalnikih (gl. zg., 4.2). Pri oblikah za ženski in srednji spol je tako imenovalnik ednine enak tožilniku ednine, medtem ko obilka za moški spol v tožilniku ednine izgubi končni -ς. Te oblike se denimo pogosto uporabljajo v voščilih in pozdravih, npr.:

Καλό μήνα! »Dober mesec!« (< καλός, μήνας; pozdrav prvi dan v mesecu).
Άσπρο πάτο! »Do dna!«⁷⁰ (< άσπρος, πάτος; *dobesedno* »Belo dno!«)

4.3.1. Vaje

Grki poznajo serijo voščil in vljudnostnih fraz za najrazličnejše priložnosti. Tako kot primera »Καλό μήνα« in »Άσπρο πάτο« iz prejšnjega odstavka so ti izrazi praviloma sestavljeni iz tožilniške oblike pridevnika καλός in ustreznega samostalnika. Navedite ustrezne oblike spodnjih voščil in pozdravov:⁷¹

καλός, ξεκούραση	_____ »Dober počitek!« (pozdrav pred odhodom na počitek)
καλός, όρεξη	_____ »Dober tek!«
καλός, μεσημέρι	_____ »Dobro opoldne/sredino dneva!« (pozdrav ob slovesu sredi dneva)
καλός, μάθημα	_____ »Dober/lep pouk!« (voščilo pred začetkom pouka)
καλός, βδομάδα	_____ »Dober/lep teden!« (pozdrav prvi dan v tednu)
καλός, συνέχεια	_____ »Dobro nadaljevanje!« (voščilo za dobro nadaljevanje katerega koli dela)
καλός, χρονιά	_____ »Dobro leto, Srečno novo leto!«
καλός, Σαββατοκύριακο	_____ »Dober konec tedna!«
καλός, βράδυ	_____ »Dober/lep večer!« ⁷²

Kateri pozdrav se uporabi v spodnjih primerih?⁷³

⁷⁰ O besedi άσπρος gl. zg., 3.5.

⁷¹ Rešitve: Καλή ξεκούραση! / Καλή όρεξη! / Καλό μεσημέρι! / Καλό μάθημα! / Καλή βδομάδα! / Καλή συνέχεια! / Καλή χρονιά! / Καλό Σαββατοκύριακο! / Καλό βράδυ!

⁷² Spol samostalnika βράδυ je enak spolu samostalnikov na -i. Gl. zg., 3.3.

⁷³ Rešitve: b), b), b), a), a), a), b), b), c)

- ob slovesu v petek popoldne:
 - a) Καλή βδομάδα! b) Καλό Σαββατοκύριακο! c) Καλό μήνα!
- kot pozdrav, ustrezen slovenskemu »Dober dan«, v popoldanskem času:
 - a) Καλημέρα! b) Καλησπέρα! c) Καληνύχτα
- prvi dan v mesecu:
 - a) Καλό Σαββατοκύριακο! b) Καλό μήνα! c) Καλή βδομάδα
- v ponedeljek:
 - a) Καλή βδομάδα! b) Καλό Σαββατοκύριακο! c) Καλή χρονιά!
- pred spancem:
 - a) Καληνύχτα! b) Καλησπέρα! c) Καλό βράδυ!
- pred obedom:
 - b) Καλό μήνα! b) Καλή όρεξη! c) Καλό μάθημα!
- pred začetkom pouka:
 - a) Καλό μεσημέρι! b) Καλό μάθημα! c) Καλή βδομάδα!
- prvi dan v letu:
 - a) Καλημέρα! b) Καλή ξεκούραση! c) Καλή χρονιά!

Preberite menu in odgovorite na spodnje vprašanje! Večina besed na seznamu je prevzetih iz italijanščine in v grščini ohranjano prvotni pomen. Ostale besede:

ο καφές »kava«	ελληνικός (καφές) »turška, <i>dob.</i> grška (kava)«
το νερό »voda«	μικρό νερό/νεράκι »steklenička vode«
ζεστός -ή, -ό »vroč«	στιγμιαίος (καφές) »instant (kava)«
παγωμένος, -η, -ο »ohlajen«	το φραπέ »(kavni) frape«
διπλός -ή, -ό »dvojen«	γαλλικός (καφές) »francoska/filter (kava)«

ΚΑΦΕΣ

Ζεστός καφές		Καφές φίλτρου	
Εσπρέσο	1,20	Γαλλικός	1,50
Διπλός εσπρέσο	1,60		
Καπουτσίνο	1,60	Ελληνικός καφές	
Μακιάτο	1,50	Ελληνικός	1,20
Παγωμένος καφές		Ελληνικός διπλός	1,70
Φρέντο εσπέσο	1,50		
Φρέντο καπουτσίνο	1,70	Στιγμιαίος καφές	
Φρέντο μοκατσίνο	1,70	Νες καφέ	1,50
Φρέντο λάτε	1,80	Φραπέ	1,50
Με τον καφέ δώρο νερό 0,5 λ.			

Πόσο κάνει ο καπουτσίνο;⁷⁴ _____

Πόσο κάνει ο ελληνικός καφές; _____

Πόσο κάνουν ένα καπουτσίνο και ένα μικρό νερό; _____

Τι καφέ θέλετε, παρακαλώ; _____

Pri zadnjem vprašanju poštevajte, da je treba pri naročanju kave navesti količino sladkorja, pri večini vrst kave pa tudi, ali jo želite piti z mlekom ali brez mleka.⁷⁵ Uporabljajo se naslednji izrazi:

σκέτος »brez sladkorja«

μέτριος »srednja količina sladkorja/žlička sladkorja«

γλυκός »sladka (kava)«

με γάλα »z mlekom«

χωρίς γάλα »brez mleka«

Kaj pomeni stavek »Με τον καφέ δώρο νερό 0, 5 λ«, ki se pojavi na zgornjem menuju?⁷⁶

a) Darilo ob kavi steklenička vode.

b) Steklenička vode stane 0,5 evra.

⁷⁴ Beseda καπουτσίνο je lahko moškega ali srednjega spola, torej o καπουτσίνο ali το καπουτσίνο. Odgovori na vprašanja: O καπουτσίνο κάνει ένα ευρώ εξήντα. O ελληνικός κάνει 1 ευρώ είκοσι. Ένα καπουτσίνο και ένα μικρό νερό κάνουν ένα ευρώ εξήντα. Θέλω...

⁷⁵ Turška (ali »grška«) kava (ελληνικός καφές) se ponavadi pije brez mleka.

⁷⁶ Rešitev: a). O besedi με gl. spodaj, 4.5.

Zamislite si dialog z naslednjo vsebino: vstopite v kavarno in pozdravite; natakak vas pozdravi in vpraša, kaj želite; naročite kavo in vprašate in stekleničko vode (το μικρό νερό ali το νεράκι). Vprašate po ceni. Natakak vam odgovori, nakar plačate in se poslovite.⁷⁷

Prevedite:⁷⁸

Eno grško kavo brez sladkorja, prosim.	_____
Želim eno kavo, prosim.	_____
En sladek frape z mlekom, prosim.	_____
Pijem kavo brez mleka.	_____
Ne pijem kave.	_____
Ne pijem kave in ne jem mesa.	_____
Eno malo vodo, prosim.	_____

4.5. Nekaj novogrških predlogov

Za razliko od stare grščine se s tožilnikom povezuje tudi večina predlogov, denimo από »iz, od«, με »s/z«, για »zaradi, za, o«:

Είμαι από τη Σλοβενία.	Sem iz Slovenije.
Πίνω καφέ με γάλα.	Pijem kavo z mlekom.

Najpogostejši pa je v novi grščini predlog, ki se največkrat odraža kot σ-pred določnim členom in se zapisuje stično s slednjim. Neskrajšana oblika tega predloga je σε, z zgodovinskega vidka pa gre za ostanek predloga εις. Zlasti kot posledica izgube dajalnika se zveze s tem predlogom uporabljajo kot prislovna določila kraja na vprašanje »Kam?« in »Kje?«, pa tudi v večini vlog nekdanjega dajalnika:

Πάω στο σπίτι.	Grem domov.
Μένω στη Λιουμπλιάνα.	Živim v Ljubljani.
Γράφω στη μητέρα μου.	Pišem svoji materi.

⁷⁷ Primer dialoga: Γεια σας! -Γεια σας! Τι θέλετε, παρακαλώ; -Ένα ελληνικό μέτριο, παρακαλώ, και ένα μικρό νερό. Πόσο κάνουν; -3 ευρώ. - Ορίστε 3 ευρώ. Γεια σας!

⁷⁸ Rešitve: Έναν ελληνικό σκέτο, παρακαλώ. / Θέλω έναν καφέ, παρακαλώ. / Ένα φραπέ γλυκό με γάλα, παρακαλώ. / Πίνω καφέ χωρίς γάλα. / Δεν πίνω καφέ. / Δεν πίνω καφέ και δεν τρώω κρέας. / Ένα μικρό νερό, παρακαλώ.

4.5.1. Vaje

Tvorite stavke kot v primeru:⁷⁹

(εγώ, το Μάριμπορ, η Λιουμπλιάνα)	Είμαι από το Μάριμπορ, αλλά μένω στη Λιουμπλιάνα.
(ο Πέτρος, η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα)	_____
(η Μαρία, η Κρήτη, η Θεσσαλονίκη)	_____
(η Ελένη, το Βέλγιο, η Γερμανία)	_____
(ο Μάριο, η Ιταλία, το Βέλγιο)	_____

Predlog eis je ohranjen v formalnem pozdravu Εις το επανιδειν! Kaj pomeni in s katerim pozdravom ga je mogoče nadomestiti?⁸⁰

Εις το επανιδειν (< επι, ανά, ιδειν) _____

Izguba končnega -v je doletela tudi samostalnice srednjega spola o-deklinacije. Ti so v novi grščini ohranjeni razmeroma dobro, a se v im. edn. končujejo na -o in ne na -ov. Spodaj je nekaj primerov samostalnikov te skupine, ki so v novi grščini ohranili enak pomen kot v stari grščini, zato si pri iskanju njihovih pomenov lahko pomagate tudi s slovarjem stare grščine. Navedite njihove oblike za imenovalnik ednine (tako kot v zgledu), poiščite pomene besed in jih uporabite v stavkih.⁸¹

το δώρο	< τα δώρα	_____	< τα δέντρα
_____	< τα ζώα	_____	< τα βιβλία
_____	< τα κέντρα	_____	< τα μήλα
_____	< τα πλοία	_____	< τα θέατρα
_____	< τα μουσεία	_____	< τα βλέφαρα
το δώρο	center		
το κέντρο	darilo		
το μήλο	jabolko		

79 Rešitve: Ο Πέτρος είναι από τη Θεσσαλονίκη, αλλά μένει στην Αθήνα. / Η Μαρία είναι από την Κρήτη, αλλά μένει στη Θεσσαλονίκη. / Η Ελένη είναι από το Βέλγιο, αλλά μένει στη Γερμανία. / Ο Μάριο είναι από την Ιταλία, αλλά μένει στο Βέλγιο.

80 Pozdrav pomeni »Nasvidenje« in je bolj formalna oblika pozdrava Τα λεμε.

81 Rešitve v prvem stolpcu: το ζώο, το κέντρο, το πλοίο, το μουσείο; v drugem stolpcu: το δέντρο, το βιβλίο, το μήλο, το θέατρο, το βλέφαρο. Pomeni besed: το δώρο »darilo«, το κέντρο »center«, το μήλο »jabolko«, το μουσείο »muzej«, το πλοίο »ladja«, το ζώο »žival«. Rešitve stavkov: Ο Πέτρος μένει στο κέντρο της Λιουμπλιάνας. / Πού είναι η είσοδος στο μουσείο της Ακρόπολης, παρακαλώ; / Πάμε στην Κρήτη με το πλοίο ή με το αεροπλάνο; / Το μήλο πέφτει κάτω από τη μηλιά. / Ο άνθρωπος είναι πολιτικό ζώο, όπως λέει ο Αριστοτέλης.

του μουσείο	žival
το πλοίο	ladja
το ζώο	muzej

Ο Πέτρος μένει στο _____ της Λιουμπλιάνας.
 Πού είναι η είσοδος στο _____ της Ακρόπολης, παρακαλώ;
 Πάμε στην Κρήτη με _____ ή με το αεροπλάνο;
 Το _____ πέφτει κάτω από τη μηλιά.
 (= »Jabolko ne pade daleč od drevesa.«)⁸²
 Ο άνθρωπος είναι «πολιτικό _____», όπως λέει ο Αριστοτέλης.

4.6. Nekaj novogrških napisov

Čeprav uradni jezik, ki se je v Grčiji uveljavil leta 1976, temelji na oblikah govornega jezika (dimotiki), se v javnih besedilih pogosto naleti na starejše oblike, ki izhajajo iz katarevuse. Spodaj je navedenih nekaj primerov. V čem se navedene oblike ločijo od standardnih knjižnih oblik?⁸³

	Standardna oblika
ΘΑΛΑΤΤΑ	_____
ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ	_____
ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΟΝ	_____
ΙΧΘΥΟΠΩΛΕΙΟΝ	_____

Slika 3: Starinska oblika besede »ribarnica« na otoku Lefkada I. 2014 (fotografija Alf van Beem, Wikimedia Commons)

⁸² O obliki πέφτω gl. op. 17.

⁸³ Standardne oblike: θάλασσα, καφενείο, κρεοπωλείο, ιχθυοπωλείο. O obliki θάλαττα »morje« gl. op. 11.

5. NAMESTO ZAKLJUČKA: NEKAJ KORISTNIH FRAZ

Prva štiri poglavja vsebujejo poleg slovnčnih poglavij tudi precejšnje število fraz in izrazov, ki jih potrebujemo pri najosnovnejšem sporazumevanju v novi grščini. Dopolnite seznam z grškimi ustreznici:⁸⁴

Dober dan!	_____
Dobro jutro!	_____
Dober večer!	_____
Lahko noč!	_____
Živjo!	_____
Pozdravljeni!	_____
Se vidimo!	_____
Kako si/ste?	_____
Dobro.	_____
Dobro tek!	_____
Na zdravje!	_____
Kako ti je ime?	_____
Ime mi je...	_____
Dobrodošli!	_____
<i>(Odgovor na zgornji pozdrav.)</i>	_____
Eno grško kavo, prosim!	_____
Hvala.	_____
Hvala enako.	_____
Prosim.	_____
Izvolite.	_____
Vaš ostanek denarja.	_____

Jerneja Kavčič
Univerza v Ljubljani
jerneja.kavcic@ff.uni-lj.si

⁸⁴ Dober dan: Καλημέρα ali Καλησπέρα (v popoldanskem času). Dobro jutro: Καλημέρα. Dober večer: Καλησπέρα. Lahko noč: Καληνύχτα. Živjo: Γεια σου. Pozdravljeni: Χαίρετε ali Γεια σας. Se vidimo: Τα λέμε. Kako si/ste: Τι κάνεις/κάνετε ali Πώς είσαι/είστε; Dobro: Καλά. Dober tek: Καλή όρεξη. Na zdravje: Γεια μας. Kako ti je ime: Πώς σε λένε; Ime mi je: Με λένε... Dobrodošli: Καλώς ήρθατε. *Odgovor na prejšnji pozdrav:* Καλώς σας βρήκαμε. Eno grško kavo, prosim: Ένα(ν) ελληνικό, παρακαλώ, prim op. 67. Hvala: Ευχαριστώ. Hvala enako: Επίσης. Prosim: Παρακαλώ. Izvolite: Ορίστε. Vaš ostanek denarja: Τα ρέστα σας.

Prevod

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.1.177-186>

Niketa iz Hon: *O kipih*

Prevod Kajetan Škraban

UVOD

Prehod iz 12. v 13. stoletje je bil za Vzhodno rimsko cesarstvo ali Bizanc precej buren. Dinastija Komnenov, ki je vladala od konca 11. stoletja, ni cesarstva nikdar zmogla popeljati nazaj na raven relativne stabilnosti in vojaške moči, ki jo je uživalo za časa Makedonske dinastije. Čeprav so Komneni izvedli nekaj pomembnih reform in se je v tem času močno razmahnila kultura in učenost, je cesarstvo celokupno izgubljalo na svoji vojaški moči in političnem pomenu. V njegovi soseščini so se pojavljale nove vojaške sile, od Normanov do Turkov, intenziviral, a obenem zaostroval se je tudi odnos z »Latinci« ali Franki, kot so Bizantinci kolektivno imenovali pripadnike Zahodne Evrope, tako v verskem – pomislimo le na leto 1054 – kot v političnem smislu.

Proti koncu 12. stoletja, leta 1185, se je dinastija zapletla še v notranje spopade, iz katerih je kot zmagovita izšla dinastija Angelov, vendar je bila notranja situacija v cesarstvu zelo nemirna. V začetku 13. stoletja pa je že tako šibko cesarstvo doletela še vojaška katastrofa. Papež Inocenc III. je leta 1202 razglasil četrto križarsko vojno, katere namen je bila ošibitev egipčanskega sultanata in ponovno zavzetje Jeruzalema. Vendar se je vojna že zgodaj sprevrgla: zaradi pomanjkanja denarja so križarji Benečanom v zameno za ladje ponudili plačilo v plenu. Tako so leta 1202 oplenili Zadar, nato pa so leta 1203 krenili še nad Konstantinopol. Sklenili so dogovor z princem Aleksijem Angelom, da bi mu pomagali vrniti na oblast njegovega očeta Izaka II. Vendar dogovor ni bil uspešen: množica je nazadnje Aleksija ubila, s tem pa je propadlo tudi plačilo, ki ga je bil ta obljubil Benečanom. Vojska je zato začela pleniti po mestu in medtem uničila, sežgala ali pretopila tudi mnoge umetniške stvaritve, s katerimi se je ponašalo Mesto. V kulturni zavesti Bizantincev je ta dogodek ostal zapisan kot ena največjih katastrof v njihovi zgodovini.

S tem se začne obdobje, ki ga navadno imenujemo *frankokratia*, tj. vladavina »Frankov« oziroma obdobje križarskih držav. Ozemlje cesarstva se je od leta 1204 do leta 1261 namreč razdelilo na tri države: Nicejsko cesarstvo, Epirski despotat in Trapezuntsko cesarstvo. Čeprav se je cesarstvo leta 1261 pod Paleologi spet deloma združilo, si vse do osmanske zasedbe in končnega padca bizantinskega Konstantinopla leta 1453 nikoli ni več zares opomoglo.

Eden najboljših virov za to dogajanje pred in med Četrto križarsko vojno nudi zgodovinar Niketa iz Hon. Rojen je bil okoli leta 1155 v mestu Hone v Frigiji, pri svojih devetih letih pa je z bratom Mihaelom iz Hon (ki je kasneje prav tako postal pomemben pisec) odšel v Konstantinopol. V Mestu se je izobrazil in se hitro vzpenjal po politični lestvici dinastije Angelos, nazadnje je postal celo veliki logotet. Doživel je dogodke leta 1204, nato pa se zatekel na dvor Nicejskega cesarstva, kjer je napisal svojo *Zgodovino*.¹

Gre za obsežno zgodovinsko delo, v katerem opisuje bizantinsko zgodovino med letoma 1118 in 1207. Pogosto je Niketa eden boljših virov za obravnavano obdobje, čeprav seveda ne moremo zanikati njegove vpletenosti v dogodke in določene pristranskosti. A četudi je *Zgodovina* izjemno zanimiva, tukajšnji prevod prinaša dodatek k temu delu, običajno imenovan po svojem latinskem naslovu *De signis* oz. *O kipih*. Gre za precej sloviti pregled umetnin, ki so jih leta 1204 med zavzetjem Mesta uničili Benečani. Delce je zanimivo z več vidikov: prvič je uporabno za umetnostno zgodovino, saj nam nudi opise kipov in umetnin, ki so – kot je očitno – danes izgubljene. Vendar so Niketovi nameni v osnovi ideološki: s prefinjenim prisvajanjem antične in zlasti rimske dediščine – Bizantinci so se namreč videli kot naslednike Rimljanov in rimskega cesarstva – je želel dokazati kulturno večvrednost od zavojevalcev in zahodnih pretendentov, ki so si občasno prav tako prisvajali rimsko identiteto. Obenem je delo tudi literarno ambiciozno: Niketa se poslužuje stare tehnike ekfraze, tj. umetniškega opisa umetnine, v kateri ta ni opisana kot statični predmet, ampak kot živa in dinamična tvar, ki zaradi mojstrskega opisa zlahka zaživi pred našimi očmi.

Čeprav besedilo prihaja iz 13. stoletja in zato za prevajalca predstavlja nekaj standardnih problemov bizantinskih besedil, tako na področju besedišča kot sintakse, Niketa piše v prefinjeni grščini, pogosto s poudarjeno arhaičnimi in prestižnimi stilističnimi potezami. Zato je težko zanikati, da je šlo za literarno nadarjenega pisca, ki je imel velik talent tako za dogajalni tempo (ki se sicer bolj kaže v sami *Zgodovini*) kot ekfrastične opise, občasno pa iz besedila zasije tudi nekaj humorja. Zato ni presenetljivo, da ga je kot eno glavnih oseb svojega zgodovinskega romana o zavzetju Konstantinopla vključil tudi Umberto Eco v svojem *Baudolinu*, ki ga lahko beremo tudi v slovenščini.²

1 Za Niketovo življenje in delo prim. Simpson, Alicia, *Niketas Choniates: A Historiographical Study*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

2 Eco, Umberto, *Baudolino*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003.

Osnovo za prevod je nudila izdaja, ki jo je oskrbel Jan-Louis van Dieten³ in je ponatisnjena v izdaji italijanskega prevoda,⁴ opombe pa so posnete po angleškem⁵ in predvsem po omenjenem italijanskem prevodu, ki mu je dodan obsežen in učen komentar.

PREVOD

Istega blaženega gospoda Niketa iz Hon, iz njegove Zgodovine Konstantinopla

1.1. Da ne bi s podaljševanjem pripovedi trpljenja, ki mi ga ta povzroča, napravil le še bolj mučnega, bom tule kakšno stvar izpustil, spet tam pa bom dogodke podal le v okrajšani obliki.

1.2. Po tem, ko je naše cesarstvo nedavno padlo pod Franke⁶ in je podobno tudi patriarhalna služba pripadla Benečanom – in le Gospod, stvaritelj in krmar te naše zemske ladje, ve, kakšni načrti so ga pri tem vodili –, je tako iz Benetk za patriarha Konstantinopla prišel neki človek po imenu Tommaso,⁷ ki je bil srednje starosti, po postavi pa je bil bolj rejen kakor dobro pitan prašič. Kakor preostanek njegovega rodu je imel tudi sam gladko obrit spodnji del obraza, dlake na njegovih prsih pa so bile populjene bolj natanko, kakor če bi jih pulil s smolo. Nosil je obleko, ki je bila skoraj stkana z njegovo kožo in ki so mu jo vsak dan prišli okoli zapestij. Na roki je nosil tudi prstan, včasih pa celo usnjena varovala za dlani, ki so obdajala vsak prst posebej.⁸ Okoli njega je bilo vselej moč videti gručo Bogu posvečenih mož, ki so skrbeli za oltarno mizo. Bili so to iste baže ljudje, ki so bili svojemu vodji podobni v oblačenju, načinu življenja in v golobradosti.

2.1. Že od samega začetka so, kakor se reče, izkazovali svojo ljubezen do zlata, ki je tako značilna za njihov rod, ter si izmislili način, kako bi se ga polastili, ki je bil obenem nov in ki ga niso poznali niti vsi tisti, ki so že kdaj izropali cesarsko mesto. Vdrli so v grobove cesarjev, ki se nahajajo v mavzoleju, ki stoji

3 Van Dieten, Jan-Louis, ur., *Nicetae Choniatae Historia*, Berlin: Walter De Gruyter, 1975.

4 Pontani, Anna, ur., *Niceta Coniata: Grandezze e catastrofi di Bisanzio III*, Milano: Mondadori Editore, Fondazione Lorenzo Valla, 2014.

5 Magoulias, Harry J., prev., *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Detroit: Wayne State University Press, 1984.

6 Gr. *Frankiskoi*. Niketa jih v svoji *Zgodovini* XVII, 2, 4, identificira s Flandrijci, ki so imeli res določeno vlogo v zavzetju Mesta in predvsem v dogodkih pred njim, vendar ime lahko tu beremo tudi kot splošnejšo oznako za »Franke« ali zahodnjake.

7 Gr. *Thomas*. Tommaso Morosini, prvi latinski patriarh Konstantinopla, funkcijo je opravljal med letoma 1204 in 1211.

8 Niketa iz propagandnih namenom opisuje tujost Latincev: v opisih zahodnjakov je v bizantinski tradiciji pogosto izpostavljanje golobradosti in depiliranosti, ki je v antični grški tradiciji znak »poženščenosti« ali pasivne homoseksualnosti, v bizantinski kulturi pa je bila vezana predvsem na evnuhe, vsekakor pa je popolnoma nasprotovala običajni podobi vzhodnega klera.

ob velikem svetišču Kristusovih učencev,⁹ ter jih celo noč plenili in jih povsem brezbožno vse obrali do zadnjega zlatega okraska, okroglega bisera, bleščečega in dragega kamna, ki so se sploh še našli v njih. Ko so našli tudi truplo cesarja Justinijana, ki so ga dolga stoletja pustila nedotaknjena, so prizor sicer res opazovali z začudenjem, a jih to ni odvrnilo od tega, da bi se lotili tudi grobnih dragotin. Lahko bi torej rekli, da narodi Zahoda niso prizanesli ne živim ne mrtvim, ampak so pokazali popolno brezbriznost in brezbožnost do vsega in vseh, začeni z Bogom in njegovimi častilci.

2.2. Nedolgo zatem so uničili tudi baldahin¹⁰ Velike cerkve,¹¹ ki je bil vreden nekaj deset tisoč min srebra (in to srebra, ki je zvenel kot le redkokatero) in je bil na debelo prekrit z zlatom.

2.3. Ko jim celo po vsem tem denarja ni bilo dovolj – barbari se namreč denarja ne morejo nikdar nasititi –, so svoje požrešne oči uprli tudi v bronene kipe in jih zapisali ognju.

2.4. Težak broneni kip Here,¹² ki je stal na Konstantinovem forumu, so prenesli v kovačnico in pretopili v novce,¹³ njeno glavo pa so v Veliko palačo komaj zmogli prepeljati štirje pari v voz vpreženih volov.

2.5. Poleg nje so s podstavka podrli tudi kip Parisa Aleksandra, ki je stal poleg Afrodite in ji podajal zlato Eridino jabolko.¹⁴

2.6. Je kdo kdaj že usmeril svoj pogled na kvadratno bronasto napravo, ki se je dvigala kvišku in ki se je lahko skoraj kosala z najvišjimi stebri, kar so jih postavili po različnih delih mesta, in se ni čudil umetnosti tega okrasja?¹⁵ Na njej so bile uprizorjene vse ptice pevke, ki ubirajo pomladne napeve; na njej so bila upodobljena kmečka opravila, piščali in čebri za mleko, blejajoče ovce in poskočna jagnjeta. Razlivala se je tudi morska gladina in videti je bilo jate rib, od katerih so bile ene ujete, druge pa so premagale vrše in spet pričele svobodno plavati po globinah morja. Eroti so se v parih ali v trojках oboroževali drug zoper drugega, prosti vseh oblek, ter se obmetavali z jabolki, medtem ko jih je pretresal sladek smeh. Na tem štiristranem spomeniku, ki se je zaključeval zašiljeno, v obliki piramide, je z vrha visela ženska podoba, ki se je obračala ob prvih sapah vetra, kar je tudi razlog, da so jo imenovali *Anemodoúlion*.¹⁶

9 T.i. *Heroon* pri cerkvi Sv. apostolov, je svoje pogansko ime nosil, saj naj bi nadaljeval tradicijo pokopov poganskih herojev.

10 *Katapetasma*; tudi ciborij.

11 Mišljena je Cerkev svete Božje modrosti ali Hagija Sofija.

12 Kip se upira identifikaciji, morda gre za kopijo originala iz Fidijeve šole.

13 T.i. *stateri* je generična oznaka za več vrst bizantinskega denarja, tu pa besedo Niketa uporablja celo za beneški denar, zato ni jasno, o kakšni enoti je govor.

14 Takšnega kipa sicer ne poznamo, vendar je šlo najbrž za večjo kompozicijo z motivom Parisove sodbje, ki je vključevala tudi Ateno in Hero in ki je stala na Konstantinovemu forumu.

15 Stavba sama je bila verjetno tako imenovani *tetrapylon*, tj. monumentalna stavba na štirih stebrih, na njej pa je očitno stala bronasta konstrukcija, kakršno opisuje Niketa.

16 Tj. »služabnica vetra«.

2.7. A vendar so tudi to prečudovito delo predali talilcem, kakor tudi konjeniški kip herojskega videza in zavirljive višine, ki se je na trapezastem podstavku dvigal v Tavru.¹⁷ Nekateri so trdili, da predstavlja Jozuea, Nuno-vega sina, kar so utemeljevali, češ da je imel mož roko iztegnjeno proti soncu, ki je že tonilo proti zahodu, kakor da bi mu ukazoval, naj se ustavi nad Gabaonom;¹⁸ večini pa se je zdelo, da gre za na Pelopsovem otoku¹⁹ rojenega in vzgojenega Belerofonta, ki je jezdil Pegaza: konj je bil namreč brez uzde, kakor pravijo, da naj bi bil tudi Pegaz, ter je svobodno galopiral po ravnini in zviška gledal vsakega jezdeca, saj je sam lahko potoval po zraku in zemlji. Vendar pa je obstajala starodavna govorica, ki je bila vsem na ustih in je prišla tudi do mene, da je namreč v sprednjem levem kopitu konja skrita podobica moža, ki je po pripovedovanju nekaterih pripadal rodu Benečanov, po pripovedovanju drugih nekemu drugemu zahodnemu rodu, ki ni v zavezništvu z Rimljani,²⁰ ali pa je bil Bolgar. Kopito je bilo namreč večkrat okrepljeno, da bi tako popolnoma skrili tisto, za kar so vedeli, da se v njem skriva. Ko pa so konja strmoglavili in ga poslali v ogenj skupaj s konjenikom, so našli tudi v konjevo kopito zakopano bronasto podobo: bila je odeta v plašč, kakršne izvezejo iz ovčje volne. Latinci, ki se niso dosti brigali za govorice, povezane s kipom, so v ogenj vrgli tudi njega.

2.8. A ti barbari, ki nimajo nikakršne ljubezni do lepega, niso pustili uiti uničenju niti kipom in drugim čudovitim umetninam, ki so stale na Hipodromu,²¹ ampak so vse predelali v zlatnike. In tako so bile velike stvari zamenjane za majhne in dela, ki so jih ustvarili za neznanske zneske, so se spremenila v ničvreden drobiž.

2.9. Tako je bil podrt gromozanski Herakles, spočet v trojni noči, ki je sedel na košari in je bil pokrit z levjim kožuhom, ki je bil na pogled strašljiv celo v bronu in ki bi skoraj lahko zarjovel in razkropil nič hudega slutečo množico, ki je stala ob njem. Herakles je sedel brez tula na plečih, brez loka v rokah in ne da bi vihtel kij, zato pa iztezal desno roko in prav tako tudi desno nogo kakor je bilo le mogoče daleč, levo nogo je imel prepognjeno v kolenu, na katerem je počival njegov levi komolec ter kvišku dvigal preostanek roke, na njenem ravnem delu pa je imel nežno naslonjeno svojo glavo in poln skrbi objokoval svojo nesrečo ter obupoval nad nalogami, ki mu jih Evristej ni naložil iz nuje,

17 Kip je imel množico različnih identifikacij že v bizantinskem času, nekaj jih našteje tudi Niketa. V resnici je morda šlo za mitološko figuro (Belerofont) ali za kakega od cesarjev (verjeten kandidat je Teodozij, na čigar forumu je kip stal).

18 Jz 10, 12–13.

19 Tj. na Peloponezu.

20 Tj. z Bizantinskim cesarstvom oz. z Bizantinci.

21 Morda najslovitejše delo s hipodroma je četverovprega, ki pa je niso pretopili, ampak danes stoji na prednji fasadi Bazilike sv. Marka v Benetkah. Veliko kipov na hipodromu je stalo na zidcu, ki je ločeval areno na dve pisti, Niketa najbrž večinoma meri na te umetnine, ki so danes izgubljene.

ampak prej iz zavisti, ošaben zaradi usode, ki jo je bil deležen. Bil je širokih prsi, plečat, kodrastih las, v zadnjici zajeten in močnih rok in se je v višino raztezal toliko, kolikor si je, si mislim, višino pravega Herakla predstavljal tisti Lizimah, ki je ta kip napravil kot svoje prvo in obenem zadnje delo in kot svojo mojstrovino. Kip je bil tako velik, da je bila struna, ki jo je imel navito okoli palca, velika kot moški pas, goleno pa je bilo v velikosti moža. Tisti, ki so ločevali možatost od pripadajočih vrlin, pa tako mogočnega Herakla niso pustili nedotaknjene, ampak so možatost vzeli za svojo in nato kar najbolj skrbeli zanj.²²

2.10. Skupaj s Heraklom so uničili tudi težko oprtanega osla, ki je rigal med tem, ko se je premikal, in oslarja, ki mu je sledil. Skupino je v Akcijo, ki se v grščini imenuje Nikopolis, postavil Cezar Avgust, saj je, ko je šel ponoči v izvidnico poizvedovat po Antonijevi vojski, srečal moža, ki je pred seboj gnal osla. Ko ga je vprašal, kdo je in kam gre, je v odgovor slišal tole: »Imenujem se Nikon, moj osel pa Nikander, in grem proti Cezarjevemu taboru.«²³

2.11. Svojih rok niso zadržali niti pred hijeno in volkuljo, pri kateri sta se dojila Rem in Romul.²⁴ za nekaj novcev, pa še to bronastih, so se odpovedali častitim starinam njunega rodu ter jih vrgli v talilnico. Enako usodo je dočkal mož, ki se je boril z levom; nilski konj, čigar zadek se je končal z repom, pokritim z luskami; slon, ki je mahal s svojim rilcem; in Sfinge, od spredaj lepe kakor ženske, od zadaj pa strašljive kakor zveri, še bolj nenavadne pa, ker lahko hodijo po zemlji in se obenem tudi lahke dvignejo na perutih in tekmujejo s pticami z velikimi krili; konj brez uzde, ki je dvignil uhlje in hrzal iz nozdrvi ter igrivo in krotko peketal po poti; Scila, starodavna pošast, ki je do bokov kazala žensko podobo ter se je vsa divjaška nagibala naprej s svojim velikim oprsjem, pod pasom pa se je razdelila na pošasti, ki so skočile na Odisejevo ladjo ter požrle večji del njegovih tovarišev.

2.12. Na hipodromu se je dvigal tudi bronasti orel, nenavadna iznajdba Apolonija iz Tiane²⁵ in čudoviti talisman njegove magije. Ko je ta nekoč obiskal mesto, so ga prebivalci Bizanca prosili, da jih odreši kačjih ugrizov, ki so jih hudo prizadeli. Brez dvoma se je poslužil skrivnih ritualov, ki jih vodijo demoni in tisti, ki sodelujejo v njihovih misterijih, ter na stebre postavil orla: bil je to prizor, ki je navdajal duše z ugodjem in ki je vsakogar, ki se je veselil

22 Gre za Lizipov kip, ki ga Niketas pomotoma pripiše Lizimahu. Kip je iz Tarenta leta 209 pr. Kr. rimska vojska pripeljala v Rim, s Kapitola pa so ga v 4. stoletju po Kr. preselili naprej v Konstantinopol.

23 Obe imeni, ki se v drugih virih sicer glasita nekoliko drugače, v grščini asociirata zmago: Oktavijan naj bi zato v spomin na dobro znamenje ali *omen* dal postaviti takšno kiparsko delo, ki je iz Akcija potovalo v Rim, od tam pa kasneje v Konstantinopol.

24 Ker hijena v tej zgodbi nima prostora, je verjetno, da je šlo za kipa drugačne vsebine, ki jo je Niketa prilagodil za propagandistične namene: Latinci ne spoštujejo rimske tradicije, ki ji pripada Bizanc.

25 Filozof in čudodelec iz 1. stol. po Kr. Najpomembnejši vir za njegovo življenje je Filostratovo delo *Vita Apollonii*.

od pogledu nanj, nagovarjal, naj ob njem prebije nekaj časa, kakor je ljudi začarala pesem Siren, ki je ne moreš slišati in se odpraviti naprej. Orlova krila so bila razvita, kakor da bi hotel pobegniti, vendar mu je kača, ki se je zvijala ukleščena v njegove kremplje, preprečevala, da bi vzletel, saj je s koncem svojega telesa napadala njegova krila, kakor da bi ga hotela ugrizniti. A strupenjača ni dosegla ničesar: takoj ko so jo prebodle konice orlovih krempljev, je njen napad prenehal in prej se je zdelo, da spi, kakor da je zmožna zgrabiti njegova krila in se boriti z njim. In tako je kača poslednjič izdihnila in njen strup je umrl z njo; orel pa je, ošabnega videza in skoraj z magoslovno pesmijo, skušal dvigniti kačo in jo ponesti v zrak, da bi tako jasno pokazal razplet bitke s svojimi žarečimi očmi in truplom kače, za katero sicer pravijo, da je, čeprav je že pozabila na svoje zvijanje in smrtni ugriz, s svojim zgledom tako rekoč pogнала v beg vse ostale kače v Bizancu ter jih prepričala, da se zvijejo in zatečejo v svoje luknje. Ta orlovska podoba ni bila osupljiva le zaradi že doslej naštetih razlogov, ampak tudi, ker je, kadar sončnih žarkov niso zastirali oblaki, tistemu, ki jo je pogledal s pametnimi očmi, s pomočjo dvanajstih črt, ki so bile vrezane na krila, nadvse jasno razkrila uro dneva.

2.13. In kaj reči o Heleni²⁶ z belimi rokami, čudovitimi gležnji in dolgim vratom, ki je zbrala vse Grke, da so se borili proti Troji, razrušila Trojo in nato od tam odplula na Nil,²⁷ od koder se je nazadnje po dolгих letih vrnila v domovino k Lakoncem. Je morda njej uspelo upogniti te neizprosne može, je morda lahko omehčala njihova železna srca? Nikakor. Nič takšnega ni ji ni uspelo, njej, ki je s svojo lepoto znala zaslužniti vsakega čuvaja, čeprav je bila oblečena kakor v gledališčih in je celo v bronu sijala kot rosa in se je zdelo, da so njena obleka, njena tančica, njen venec v laseh in njene kite las tako rekoč vlažne od ljubezni. Njena obleka je bila bolj lahka kakor pajkova mreža, pokrivala jo je sijajno izvezena tančica, venec pa ji je obdajal čelo tako, da je sijal kakor zlato in dragi kamni. Njeni kodri so bili zvezani v kito za vratom, lasje, ki jih je razburkal veter, pa so plapolali in se mršili v sapi in ji segali vse do nog. Njene ustnice so bile čutno priprte kakor popek, tako da se je zdelo, kakor da bodo od sebe dale kak glas in nežen nasmeh se je kazal opazovalcu in ga napolnjeval z veseljem. Pogled ji je sijal, obrvi so se ji bočile nad očmi in preostalo telo ji je sijalo v svoji naravni popolnosti. Nemogoče je opisati, kako je bilo vse to v resnici videti in to popisati zanamcem.

2.14. Helena, Tindarova hči, lepota sama, popek Amorjev in Afroditina ljubljanka, največje darilo narave, bojna nagrada Trojancev in Grkov, kje je tvoj lek, ki ti ga je podarila Tonova žena in ki pomore bolečini in ki osvobodi vsakega zla? Kje so tvoji nepremagljivi ljubezenski uroki? Zakaj jih nisi

²⁶ Kipa, kot ga opisuje Niketa v tem izjemnem odlomku, ne poznamo. Mogoče je, da je v resnici opisoval kip Afrodite, vendar je iz pripovednih razlogov Afrodito zamenjal za Heleno.

²⁷ Tu Niketa namiguje na različico mita, po kateri je Helena v resnici ostala v Egiptu (takšno verzijo zgodbe lahko beremo v Evripidovi *Heleni*), vendar jo združi s klasično homersko zgodbo.

uporabila zdaj, kakor si jih že kdaj prej? Mislim, da so Mojre določile, da se moraš tudi ti umakniti ognjenemu besu, da ne bi tudi kot kip v opazovalcih vžigala ljubezenske sle. Rekel bi skoraj, da so te tile Enejevi potomci zapisali ognju, da bi se ti tako maščevali, ker si neusmiljeno upepelila Trojo s plamenom, ki si ga vžgala s svojo ljubeznijo. Toda norost, v katero je zlato pognalo te može, mi ne dovoljuje misliti ali reči česa takšnega: namreč norost, zaradi katere so bila najredkejša in najlepša med najlepšimi deli poslana v popolno uničenje. Tega mi, če se tako izrazim, ne dovoljuje reči tudi dejstvo, da ti možje pogosto prodajo in zapuščajo svoje žene v zameno za nekaj kovancev, in to še tem bolj, če se predajajo mizam za kockanje in so docela zatopljeni v igro dame ter se, z nerazsodnim nagonom in besnilom in ne z razumnim pogumom, zaganjajo eden v drugega in si nadevajo Aresovo bojno opravo, kot nagrado v boju pa zastavljajo vse svoje imetje, celo zakonske žene, zaradi katerih so se lahko imenovali očetje svojih otrok, ter tisto največje v življenju, kar drugi težko žrtvujejo, človeško življenje, za katero so ljudje pripravljeni storiti vse. Kako bi torej ti docela neuki in popolnoma nepismeni barbari mogli prebrati in razumeti tele verze, ki pojejo o tebi:

*Trojcem očitati ni in Ahajcem v okretnih golenkah
vseh teh let gorja v spopadu za takšno lepoto:
Njen obraz je hudo podoben nesmrtnim boginjam.²⁸*

2.15. Še en kip terja nekaj besedi. Na podstavku je stala ženska mladostnega videza, ki je bila v delu življenja, ko je človek najlepši.²⁹ Lasje so se ji kodrali ob obeh straneh čela, na zatilju pa so bili speti v kito. Ni bila dvignjena visoko v zrak, ampak je bila tako rekoč na doseg vsakogar, ki je stegnil roke proti njej. Desnica na tem kipu upodobljene ženske je v dlani držala konjenika – in to za eno samo kopito in brez vsake druge podlage, kakor bi kdo drug ne mogel držati v dlani niti kupe vina. Konjenik je imel tršato postavo ter je nosil prsni oklep ter ščitnike za noge in je dobesedno hrzal vojno; konj pa je strigel z ušesi, kakor da bi slišal trobento, ter visoko dvigal vrat, njegov pogled je bil prediren, saj so oči izdajale, kako si želi planiti v galop; njegove noge pa so se dvigale v zrak ter tako izkazovale njegovo silovitost v boju.

2.16. Za tem kipom in zelo blizu vzhodni polovici proge za štirivprego, ki se je imenovala Rdeči del, so bili postavljeni kipi voznikov vpreg, znamenja spretnosti pri vožnji vprege. Le s postavitvijo rok so tako rekoč na glas opominjali resnične voznike, naj, ko se približujejo obračališču, ne rahljajo vajeti, ampak jih še pritegnejo, da se tako konji nekoliko nagnejo, ter naj vseskozi in še močneje uporabljajo ostroge, da bi tako vozniki na obračališču lahko

²⁸ *Iliada* 3.156 –158. Prev. Jelena Isak Kres.

²⁹ Morda je šlo za kip Atene.

nemudoma zavili in tako prisilili tekmeca, da naredi večji zavoj in prispe zadnji, čeprav morda žene hitrejše konje in se zdi dobro izurjen v umetnosti tekmovalja v vpregah.

2.17. Pripoved bo doslej povedanemu dodala še nekaj drugega (ni bil namreč namen opisati vsega), kar je bilo na pogled lepo in po svoji umetnosti skorajda bolj občudovanja vredno od vseh ostalih kipov skupaj: tam je stal kamnit podstavek, na njem pa bronasta žival, za katero bi težko rekli, da je zagotovo predstavljala bika, saj je imela kratek rep in pod brado ni imela velike kožne gube, kakršno imajo egipčanski biki,³⁰ niti ni imela razklanega kopita. Ta žival je med svojimi čekani držala in stiskala, kakor da jo hoče zadaviti, neko drugo zver, ki je bila po vsem telesu pokrita z luskami, ki so bile tako ostre, da so celo v bronu povzročale bolečino vsakomur, ki se jih je dotaknil. Pravijo, da je bila prva žival bazilisk,³¹ druga, ki jo je ta stiskala v gobcu, pa gad,³² a ni jih bilo malo, ki so sklepali, da je prva nilski konj, druga pa krokodil.

2.18. Mene pa ne zanima toliko raznolikost mnenj, ampak mislim pripovedovati le o nenavadnem boju teh dveh zveri, o tem, kako sta si zadajali in obe hudo trpeli zaradi ran, kako sta obe ubijali in bili ubiti, prevladovali in bili nadvladani, kako sta zmagovali in bili medsebojno premagani. Ena od njiju, namreč tista, za katero so rekli, da je bazilisk, je bila od glave do konic nog vsa zabuhla ter je imela vse telo povsem ošibelo ter je bila bolj zelena kakor žaba, saj se je strup širil po njenem telesnem ustroju in jo obarval v barvo smrti. In tako je padla na kolena in ko se je iztekla njena življenjska moč, so ji ugasle tudi oči in zato je človeku, ki jo je pogledal, dala misliti, da bi mrtva omahnila že dolgo pred tem, ko je ne bi podpirala in držala vzravnane njena stopala. A tudi druga, ki je bila ukleščena v čekane prve, se je komaj še upirala s svojim repom in je imela usta široko razprta, saj jo je dušilo stiskanje kočnikov: videti je bilo, da se skuša iztegniti in izviti iz pregrade zob, da bi ušla in se izmuznila iz zevajočega gobca, ampak za kaj takega ni imela moči, ker so razprta usta druge zveri držala dele telesa, ki sledijo ramenom in prednjim nogam in vse dele telesa, ki so pridruženi repu in jih prebadala s čekani.

2.19. In tako sta zveri ubijali druga drugo: obema je bila skupna borba, skupna obramba, v zmagi sta bili izenačeni, a nazadnje soglasni v smrti. To me je vzpodbudilo, da povem, da tega vzajemnega uničevanja in strmoglavljanja v smrt in tega smrtonosnega zla, ki uničuje ljudi, ne najdemo le na umetniških podobah in le pri najbolj divjih zvareh, temveč se pogosto pojavlja tudi pri ljudstvih, kakršna so tudi tista, ki so se podala na pohod proti nam, Rimljanom; tista, ki se medsebojno morijo in so umorjena in ki bodo uničena po

30 Tj. nilski konji.

31 Čeprav je očitno šlo za štirinožca, želi Niketa zaradi biblične metafore prispodobе, s katero pripoved zaključí, žival povezati z baziliskom, ki sicer tradicionalno nosi podobo kače.

32 Gr. *aspis* sicer lahko označuje različne kače, a je zaradi biblične prispodobе beseda na tem mestu prevedena tradicionalno, tj. kot »gad«.

moči Kristusa, ki razkropi tiste narode, ki se radi vojskujejo, in ki se ne veseli prelivanja krvi, in ki pokaže, da pravični človek stopi čez gada in baziliska in potepta leva in morsko pošast.³³

Kajetan Škraban
Univerza v Ljubljani
kajetan.skraban@ff.uni-lj.si

³³ Ps 68,31 in Ps 91,13.